

Bélfenyéri Tamás

**A VÁRADI PÜSPÖKSÉG
KOLDULÓRENDI KOLOSTORAI
A KÖZÉPKORBAN**

Partiumi füzetek

84

Bélfenyéri Tamás
A VÁRADI PÜSPÖKSÉG KOLDULÓRENDI KOLOSTORAI
A KÖZÉPKORBAN

Bélfenyéri Tamás

A VÁRADI PÜSPÖKSÉG
KOLDULÓRENDI KOLOSTORAI
A KÖZÉPKORBAN

Partiumi és Bánsági Múemlékvédő és Emlékhely Társaság

Varadinum Script Kiadó
Nagyvárad, 2016

Sorozatszerkesztő:
DUKRÉT GÉZA

Szöveggondozás:
MIHÁLKA MAGDOLNA

Fedőlapon: A gyulai ferences romkert
Hátlapon: A mezőtelegdi református templom,
az Ágoston-, Ferenc- és Domonkos-rend címere,
valamint a szalárdi református templom

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
BÉLFENYÉRI, TAMÁS

A váradai püspökség koldulórendi kolostorai a középkorban. -
Bélfenyéri Tamás. - Oradea: Varadinum Script, 2016
ISBN 978-606-8307-70-1

726.71

Készült
a Bihar Megyei Szociális és Közösségfejlesztési Igazgatóság,
és a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Társaság
támogatásával.

Készült a nagyváradi LITERA PRINT nyomdában.
Tel.: 0732-115.445; e-mail: literaprint@gmail.com

ELŐSZÓ

A nagyváradi egyházmegye középkori koldulórendi kolostoraival együttesen Bunyitay Vince óta senki sem foglalkozott.¹ Azonban nemcsak az egyes kolostorok (konventuális ferences: Várad, Debrecen; Telegd; obszerváns ferences: Várad, Szalárd, Gyula, Gerla; domonkos: Debrecen, Körösszeg, Várad-Velence; Ágoston-rendi remete: Várad-Olaszi) történetét igyekeztem rekonstruálni a jelenlegi (többek közt régészeti, művészeti) ismeretek bevonásával is, hanem különösképp ezen intézmények gazdálkodására és a nekik tett különböző típusú adományok bemutatására fektettem hangsúlyt.

A koldulórendek gazdálkodása, birtoklása hosszú ideig csak elvétve került a történettudomány érdeklődésébe, mivel azt feltételezték, hogy az evangéliumi szegénység eszméje és az ingatlanok birtoklásától való tartózkodás nem teszi lehetővé a kolostori gazdálkodást. A 20. század elején néhány német kutató (pl. Gabriel Maria Löhr²) már megvizsgálta a koldulórendek gazdálkodásának - birtoklásának - kérdését, mégis ez a kutatási terület nem kapott elég figyelmet, és csak az 1970-es évektől került lassanként ismét előtérbe. Így születtek meg a koldulórendeknek a gazdasághoz való elméleti viszonyát tárgyaló mun-

¹ Bunyitay Vince: *A váradi püspökség története alapításától a jelenkorig*. I-III. Nagyvárad 1883-1884.

² Gabriel Maria Löhr: *Beiträge zur Geschichte des Kölner Dominikanerklosters im Mittelalter*. I-II. Leipzig 1920.

kák Marcin Bukala³ és Giacomo Todeschi⁴ tollából. Ezután két francia kutató, Nicole Bériou és Jacques Chiffolleau kezdeményezésére egy nemzetközi projekt indult útjára, amelynek célja a nyugat-európai koldulórendi kolostorok gazdálkodásának kutatása volt. Az eredmények a projektet záró konferencia előadásait tartalmazó kötetben jelentek meg 2009-ben.⁵ 2013-ban Lengyelországban készült a kelet-közép-európai koldulórendi kolostorok középkori és kora újkori gazdálkodásáról egy tanulmánykötet.⁶ A magyarországi koldulórendek gazdaságával leginkább F. Romhányi Beatrix⁷ foglalkozott.

A középkori Magyar Királyság területéről igen kevés, mindössze néhány százra tehető a koldulórendi kolostorok gazdálkodásával összefüggő, fennmaradt dokumentumok (adománylevelek, végrendeletek, számadáskönyvek, jegyzékek - stb.) száma.⁸ A váradi püspökség koldulórendi kolostorainak gazdasági viszonyaira vonatkozóan, szintén kevés forrásunk van. Itt a legfontosabbak közt megnevezhetők a különböző oklevélgyűjtemények (Anjou-kori Oklevéltár, Zsigmond-kori Oklevéltár,

³ Marcin Bukala: *Mendicant Friars and Medieval Notions and Ideas of Economic Life: „Oeconomica Dominicana” and „Franciscana”, and Particularities of Central Europe*. In: H. Specht u. R. Andraschek-Holzer (Hgg.), *Bettelorden in Mitteleuropa: Geschichte, Kunst, Spiritualität*. Sankt Pölten, 2008.;

⁴ Giacomo Todeschi: *Franciscan Wealth. From Voluntary Poverty to Market Society*. New York, 2009.

⁵ Nicole Bériou – Jacques Chiffolleau (Szerk.): *Economie et religion: l'expérience des ordres mendiants, XIIIe ème –XVe ème siècle*. Paris, 2009.

⁶ Marek Derwich (Főszerk.): *Hereditas monasteriorum*. III. Wrocław, 2013.

⁷ F. Romhányi Beatrix: *A középkori egyházi intézmények gazdálkodása*. In: Ferenczi László – Laszlovszky József – Szabó Péter (szerk.): *Magyar középkori gazdaság- és pénztörténet. Jegyzet és forrásgyűjtemény*. Budapest, 2007.; Uő.: *A koldulóbarátok szerepe a XV-XVI. századi vallási megújulásban*. In: F. Romhányi Beatrix, Kendeffy Gábor (szerk.): *Szentírás – hagyomány – reformáció*. Budapest, 2009.; Uő.: *Domonkos kolostorok birtokai a késő középkorban*. In: *Századok* 144 (2010); Uő.: *Adalékok a soproni ferences kolostor gazdálkodásához*. In: *Soproni Szemle* 64 (2010); Uő.: *A só mint alamizsna a középkori Magyarországon*. In: *Orpheus Noster* 4/3 (2012);

⁸ F. Romhányi Beatrix: *Kolduló barátok, gazdálkodó szerzetesek. Koldulórendi gazdálkodás a késő középkori Magyarországon*. Doktori értekezés tézisei. http://real-d.mtak.hu/688/1/dc_702_13_tezisek.pdf. Letöltés ideje: 2015.01.28.

Teleki József: *Hunyadiak kora Magyarországon*, a Bunyitay Vince, Rapaics Rajmund, Karácsonyi János szerkesztette *Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából*, családi oklevéltárak – mint a Károlyi, Teleki), a Középkori Magyarország levéltári forrásainak adatbázisa (Magyar Nemzeti Levéltár), rendtörténeti összefoglalók (Urban Fridrichnek a magyarországi obszerváns rendtartományáról írt műve), a magyarországi obszerváns ferencesek közgyűléseinek jegyzőkönyvei az 1531–1567-es évekből. A legnagyobb probléma a koldulórendi provinciák és az egyes kolostorok levéltárainak hiánya, amit semmilyen más forráscsoport nem képes helyettesíteni. Más rendekkel összehasonlítva, a koldulórendi levéltárakból jóval kevesebb irat maradt ránk.⁹ A váradi püspökség obszerváns ferences kolostoraira a rend gyöngyösi kolostorának levéltára őrzött meg számunkra információkat.

Az újdonságot az adja, hogy a váradi püspökség koldulórendi kolostorainak gazdasági kiértékelését végeztem el, ami mind ez ideig nem történt meg. Első részében egy általános áttekintést kívántam nyújtani a Magyarországon működő koldulórendek történetéről, hogy láthassuk, milyen egyháztörténeti kontextusban kapnak helyet kolostoraink. A második részben az egyes koldulórendi kolostorok történetét fejtettem ki részletesen. Az utolsó fejezetben először ismertettem az egyes koldulórendek tulajdonhoz, birtokhoz fűződő viszonyát. Ezt követően F. Romhányi Beatrixnak a pálos gazdálkodásról írt összefoglaló munkájában¹⁰ kidolgozott sorrend, szempontok alapján ismertettem a váradi püspökség koldulórendi kolostoroknál előforduló birtoktípusokat (földbirtok, kert, szőlő, malom, rét), majd adománytípusokat (pénzbeli és természetbeni).

⁹ F. Romhányi Beatrix: *Kolduló barátok, gazdálkodó szerzetesek. Koldulórendi gazdálkodás a késő középkori Magyarországon.*

¹⁰ F. Romhányi Beatrix: *„A lelkiek a földiek nélkül nem tarthatók fenn.” Pálos Gazdálkodás.* Budapest, 2010.

KOLDULÓRENDEK - FERENCES-, DOMONKOS-, ÁGOSTON-RENDI REMETÉK - A KÖZÉPKORI MAGYARORSZÁGON

A koldulórendek azért jöttek létre, hogy szigorú fegyelműkkel, mély jámborságukkal és magasabb teológiai tudásukkal ki tudják elégíteni a számban és műveltségben is növekvő városi rétegek magasabb vallási igényeit, s felvegyék a harcot az eretnenségekkel. A koldulórendek a városok iránt éreztek elhivatottságot. Jacques Le Goff kutatásai nyomán Fügedi Erik megalapította, hogy a koldulórendi kolostorok jelenléte a városiasság egyik ismérvének, sőt fokmérőjének tekinthető. Az apostoli szegénységben élő és azt hirdető koldulórendek közül a középkori Magyarországon először a domonkosok vagy dominikánusok (prédikáló testvérek rendje - *Ordo Fratrum Praedicatorum*) telepedtek meg még a rendalapító, Szent Domonkos életében, 1221 körül. A Domonkos-rend a Szent Ágoston-féle regulának a premontreiek által módosított változatát használta. Elsődleges feladatának a tudományok művelését (tanulást és tanítást), a missziós hittérítést és az inkvizíciót, valamint a lelkipásztorkodást tartotta. Domonkos egyik első követője, a bolognai egyetem magyar származású tanára, Paulus Hungarus volt, aki a rendalapítótól azt a feladatot kapta, hogy szervezze meg a magyar rendtartományt. Ilyen formán a magyar provincia egyike volt a domonkosok első nyolc rendtartományának. A domonkosok magyarországi tevékenysége elsősorban a rend missziós fel-

datait szolgálta, így vált szívügyükké a pogány kunok megkeresztelése, a boszniai ortodoxok között folytatott térítő munka, a magyar „őshazakutatás.” A domonkosok egy tervszerű megtelepedés eredményeként, már a tatárjárás előtt több mint tíz házzal rendelkeztek, részben az ország közepén, részben az országból kivezető nagy utak mentén. E házak többsége csak a későbbiekben vált szabályos konventté.¹¹

A tatárjárás alatt több kolostor elpusztult (pl. Pest, Szeben), de hamarosan újjászerveződtek. A terjedést IV. Béla király támogatásán kívül, akinek leánya, Margit szintén a rend tagja volt, elősegítette, hogy a királylány példáján felbuzdulva, sok nemes dominikánus szerzetessé vált. Ebben az időben épült többek között a budai kolostor, ahol 1254-ben már rendi generális káptalant is tartottak és a magyar rendtartomány központjává vált. IV. Béla és a domonkosok viszonya a király leányának, Margit hercegnőnek a fogadalomtétele miatt megromlott (Fügedi Erik elmélete), ám az alapításoknak ez csak néhány évig vetett véget. IV. Béla utódai, V. István és IV. László egyaránt támogatták a rendet (utóbbi alatt a rend általános káptalana a pesti Szent Antal-kolostorban), 1277-ben a *capitulum generale* már 30 férfi és két női kolostorról tud az országban. A rend magyarországi kolostorainak első jegyzékét Bernard Guy állította össze 1303-ban, s ebben 37 férfi és két női kolostort sorolt fel. A következő évszázadokban természetesen erősen csökkent az új alapítások száma, hiszen lényegében beteltek azok a városok, melyek képesek voltak eltartani a szerzeteseket. Új alapítási hullámmal csak a 15. századi vallási megújulás és

¹¹ Szántó Konrád: *A katolikus egyház története*. I. Budapest, 1983. 405–406., 435.; Fügedi Erik: *Koldulórendek és városfejlődés Magyarországon*. In: Fügedi Erik: *Kolduló barátok, polgárok, nemesek. Tanulmányok a magyar középkorról*. Budapest, 1981. 57–88.; Kutnyánszky Ildikó: *A koldulórendek és építészetiük az Árpád-kori Magyarországon*. In: Rostás Tibor – Simon Anna (Szerk.): *Tanulmányok Tóth Sándor 60. születésnapjára*. Budapest, 2000. 85.; Marton József: *A keresztény középkor*. Marosvásárhely, 2005. 184.; *Domonkosok*. In: F. Romhányi Beatrix (Főszerk.), F. Romhányi Beatrix – Laszlovszky József – Szakács Béla Zsolt (Szerk.): *Kolostorok és társaskáptalanok a középkori Magyarországon* (2., javított kiadás). Budapest, 2008. CD-ROM.

a rendi obszervancia megjelenésének idején számolhatunk. Az egyetemes káptalan átmenetileg (1456–1564), a magyar provinciához csatolta a moldvai és havasalföldi missziós rendeltetésű („peregrináns”) kolostorokat is. A prédikáló testvérek rendje a 15. század végén már kb. 50 kolostorral rendelkezett.¹²

A középkor végén a rendtartományt vikariátusokra osztották, ami azt jelentette, hogy a szerzetesek nagy számban voltak. A 16. század elején az erdélyi vikariátus kilenc kolostorában összesen 172 szerzetes lakott, a legnagyobb kolostorokban harminc körül volt a létszám. Hasonló helyzet állhatott fenn az ország többi területén is, így a középkor végén mintegy 700–800 domonkos szerzetes lehetett Magyarországon. Habár létszámában nem volt hiány, mégis rendre visszatérő bírálat volt a rend központi vezetése részéről, hogy a magyar provincia nem töltötte fel a neki járó helyeket a *studium generálékon* (rendi főiskolákban). Kétségtelen tény, hogy a magyarországi szerzetesek között az egyetemet végzettek aránya alacsonyabb, mint más rendtartományokban, ráadásul feltűnő ezen belül a *baccalaureusok* (a legalsó tudományos fokozatot elnyert hallgatók a középkori egyetemeken) nagy száma. Habár a 15. század második felétől a budai kolostorban működő iskolát *studium generale* rangjára emelték és a magyar iskolázás legfontosabb központjává vált („*magister*” címet – egyetemi grádust – adományozott), a jelek szerint a helyzeten ez sem változtatott sokat. A magyarországi szerzetesek egyébként rendszeresen panaszkodtak a magas tanulmányi költségek miatt, és mivel azt saját kolostoruk gyakran nem tudta fizetni, koldulási engedélyt kértek és kaptak a generálistól.¹³

¹² Hermann Egyed: *A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig*. München, 1973. 84., 148.; Fügedi Erik: *Koldulórendek és városfejlődés Magyarországon*. 66–68.; Szántó Konrád: *A katolikus egyház története*. I. 541.; Puskely Mária: *Szerzetesek. A megszentelt élet 99 intézménye*. Budapest, 1990. 33.; Kutnyánszky Ildikó: *A koldulórendek és építészetiük az Árpád-kori Magyarországon*. 85–86.

¹³ Mályusz Elemér: *Egyházi társadalom a középkori Magyarországon*. Budapest, 2007. 262., 271.; Fügedi Erik: *A szerzetesrendek a középkori Magyarországon*. In: Somorjai Ádám – Zombori István (Szerk.): *A katolikus egyház Magyarországon*. Bp., 1991. 44.

A 16. század második negyedében a rendet egyszerre sújtotta a török előnyomulás és a protestantizmus terjedése. Az ország hódoltságai területén az összes domonkos kolostor eltűnt az 1540-es évek elejére, Erdélyben és a Partiumban ugyanerre a sorsa jutottak 1560 körül. A szerzetesek az ország nyugati felére menekültek, de hamarosan ott is megszűnt a kolostori élet. 1568-ban végül megszűnt a domonkosok magyarországi rendtartománya, melyet csak a 18. században szerveztek újjá.¹⁴

A Domonkos-rend női ága, a szigorú klauzúrában élő domonkos apácák igen korán megjelentek Magyarországon, először 1240-ben Veszprémben. A legjelentősebb kétségkívül a Margit-szigeti kolostor, amely a középkori Magyarország egyik leggazdagabb kolostora volt, és ahol a legnagyobb létszámú apácaközösség élt. Jelentőségét Boldog Margit, IV. Béla király lányának sírhelye adta, amely közvetlenül a hercegnő halála után csodák helyszíne lett és zarándoklatot indított el. Ezen kívül még vagy tucatnyi városban voltak jelen. Szórványos adatok utalnak a Domonkos-rendhez kötődő beginákra is, ezek története nagyrészt ismeretlen.¹⁵

A ferenceseknél (minoritáknál vagy Kisebb Testvérek Rendjénél – *Ordo Fratrum Minorum*) a szegénység nemcsak a rend célját előmozdító eszköz volt (lásd domonkosok), hanem a rend alapját és leglényegesebb tulajdonságát jelentette. Emellett akárcsak a domonkosok, az igehirdetésre és az eretnekek elleni küzdelemre is figyelmet fektettek (kunok, jászok, tatárok, ortodox szerbek, románok és bolgárok térítése). 1229-ben, a domonkosok után nyolc évvel jelentek meg Magyarországon. Az első szerzetesek német területről Carpini János provinciális utasítására érkeztek a Dunán, ezért első kolostoraikat is jórészt a Duna mentén (Esztergom, Pozsony, Győr stb.) létesítették. A rend

¹⁴ *Domonkosok*. In: F. Romhányi Beatrix (Főszerk.): *Kolostorok és társaskáptalanok a középkori Magyarországon*.

¹⁵ Karácsonyi János: *Magyarország egyháztörténete főbb vonásaiban 970-től 1900-ig*. Nagyvárad, 1915. 74.; Kutnyánszky Ildikó: *A koldulórendek és építészetiük az Árpád-kori Magyarországon*. 85.

gyorsan terjeszkedett az ország belseje felé. 1232-ben a német rendtartományon belül már külön önkormányzati egységet, úgynevezett őrséget alkottak, élén az esztergomi rendház főnökével. 1238-ban létrejött az önálló magyar rendtartomány, *Provincia S. Mariae Hungariae* néven. 1270 körül a ferencesek 25 rendházzal bírtak, méghozzá az ország jelentősebb városaiban. A gyors terjeszkedést IV. Béla és a főurak támogatása, a rend kiváló alkalmazkodóképessége és népszerűsége segítette. A királyi támogatás tanúbizonysága, hogy a királyi pár a ferences harmadrend tagja lett, gyóntatóit, gyakran követeit közülük választotta és Esztergomban, a ferences kolostorban temetkezett. 1316-ban már Magyarországon 45 ferences kolostor működött.¹⁶

A 14. században Károly Róbert (akinek nagybátyja, Toulouse-i Szent Lajos püspök, ferences szerzetes volt), valamint I. Nagy Lajos a rend lelkes támogatójának bizonyult (nevelője és gyóntatója is ferences). Utóbbi uralkodása idején, az 1360-as években tűntek fel az országban a rend obszerváns ágának első kolostorai (pl. Cseri, Karánsebes), a bogumil eretnység megtérítésére szervezett boszniai rendtartományhoz tartozva. A 14. század elején vita robbant ki a ferencesek közt az evangéliumi szegénység értelmezése kapcsán, ami a rend obszerváns (szigorúbb) és a konventuális (enyhébb) ágra való válását eredményezte. 1379-ben a Ferenc-rend általános káptalanját Esztergomban tartotta. Az 1380-as évektől a ferencesek terjedése átmenetileg stagnált, de ezt nem a hanyatlás jelének kell tekinteni, inkább arról beszélhetünk, hogy végbement a korábbi alapítások megszilárdítása, illetve arról, hogy beteltek a megtelepedésre alkalmas helyek.¹⁷

¹⁶ Hermann Egyed: *A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig.* 83.; Szántó Konrád: *A katolikus egyház története.* I. 406., 437.; Puskely Mária: *Kézzér év szerzetessége. Szerzetesség- és művelődéstörténeti enciklopédia.* I. Bp., 1998. 363.; Kutnyánszky Ildikó: *A koldulórendek és építészetiük az Árpád-kori Magyarországon.* 86–87.

¹⁷ Mályusz Elemér: *Egyházi társadalom a középkori Magyarországon.* 272.; Kutnyánszky Ildikó: *A koldulórendek és építészetiük az Árpád-kori Magyarországon.* 87.; Fügédi Erik: *A szerzetesrendek a középkori Magyarországon.* 45.

A 15. század elején külön megemlíthető a visegrádi ferences kolostor megalapítása, mely hosszú időt követően az első valódi királyi alapításnak számított. Az első királyi alapítású obszerváns kolostor különleges helyet is kapott, hiszen a Zsigmond által kiépített királyi palota közvetlen szomszédságában épült. Az 1440-es évektől a legjelentősebb magyarországi főpapok és mágnások, főként Hunyadi János (akinek tábori papjai mind ferencesek voltak) és Újlaki Miklós, akik jól ismerték a boszniai misszióban tevékenykedő szerzeteseket, szívügyüknek tekintették a Ferenc-rend megreformálását. A pápától kért és kapott engedéllyel, a rend egyes kolostorait a ferencesek obszerváns ágának adták. 1444 és 1448 között az enyhébb irányzatú, úgynevezett konventuális ferencesek összesen nyolc kolostort vesztettek el, köztük olyan nagyokat, mint a budai, az esztergomi vagy a szerémújlaki (1456-ban itt temették el a nándorfehérvári diadal után elhunyt Kapisztrán Szent Jánost). Emellett az obszervánsok ebben az időben új kolostorokra is szert tettek, főleg Hunyadi Jánostól (Csíksomlyó, Marosvásárhely, Tövis). 1448-ban a magyar obszervánsok a boszniai rendtartománytól függetlenedtek, megalapítva saját provinciájukat, a *Vicaria Hungariae*-t.¹⁸

Az obszerváns ág Mátyás királytól, a pápai követektől a városi polgárságig a társadalom szinte teljes egésze részéről nagy támogatást kapott, így a ferencesek másodvirágzása ment végbe a 15. század második felében. A század végére az obszervánsok kolostorainak száma csaknem megduplázódott (49–50 rendházuk volt), a konkurencia megjelenése a konventuális ágat is megújulásra ösztönözte. Ennek kezdeményezője és képviselője, Igali Fábrián tartományfőnök lett, aki elérte, hogy a konventuálisoktól több kolostort már ne vegyenek el. Reformáló munkáját Segösi Lukács provinciális folytatta. Új alapí-

¹⁸ Karácsonyi János: *Szent Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig*. I. Bp., 1922. 330.; Szántó Konrád: *A katolikus egyház története*. I. 541.; *Ferencesek*. In: F. Romhányi Beatrix (Főszerk.): *Kolostorok és társaskáptalanok a középkori Magyarországon*.

tások a konventuálisok számára nem igen történtek, de a megmaradtakat megőrizték és megszilárdították. Rendházaik száma 37 volt 773 szerzetessel.¹⁹

A Ferenc-rend két ága között a 15. század utolsó évtizedeiben újabb vita robbant ki, amikor az obszervánsok két olyan városban, Váradon és Szegeden létesítettek új kolostort, ahol már működött konventuális kolostor is. A pápai döntés értelmében e két kolostort az obszervánsok megtarthatták, újakat azonban nem hozhattak létre olyan helyen, ahol a konventuálisok már meglepedtek. A két ág közötti békekötésre 1517-ben került sor, amikor a konventuálisok is elfogadták a rendi obszervanciát. 1526-ban jött létre Magyarországon az egykori konventuálisok kolostoraiból a *Provincia Mariana* (Mariánus Rendtartomány – a konventuálisokat így mariánusoknak nevezték), az obszervánsokéiból pedig a *Provincia Salvatoriana* (Szalvatoriánus Rendtartomány – az obszervánsokat így szalvatoriánusoknak neveztek). Az obszerváns ferenceseket, mivel nem a konventuális barna, hanem sűrke (szlávul: cseri, seri=sűrke) daróc kámzsát viseltek, a népnyelv cseri barátoknak is hívta.²⁰

A rend belső szervezetére vonatkozóan csak a késő középkorból vannak, elsősorban az obszervánsokra vonatkozó adataink. A rendtartomány élén a provinciális (tartományfőnök) állt. A rendtartományon belül ferences szokás szerint őrségeket (*custodia*) szerveztek, melyek székhelye olykor változott.²¹

A 16. század elejéről fennmaradt forrás szerint, az akkori obszerváns rendtartomány 70 rendházának mintegy 1500 tagja volt (átlagban egy kolostorban 15–20 barát élt), amivel kétségkívül Magyarország legnépesebb szerzetesközösségének számí-

¹⁹ Hermann Egyed: *A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig.* 150.; Szántó Konrád: *A katolikus egyház története.* I. 541.; *Ferencesek.* In: F. Romhányi Beatrix (Főszerk.): *Kolostorok és társaskáptalanok a középkori Magyarországon.*

²⁰ Karácsonyi János: *Magyarország egyháztörténete főbb vonásaiban 970-től 1900-ig.* 70.; Szántó Konrád: *A katolikus egyház története.* I. 573.; Kutnyánszky Ildikó: *A koldulórendek és építészetük az Árpád-kori Magyarországon.* 87.

²¹ *Ferencesek.* In: F. Romhányi Beatrix (Főszerk.): *Kolostorok és társaskáptalanok a középkori Magyarországon.*

tott. Népszerűségüket és életerejüket mutatja az is, hogy a középkori Magyarország utolsó – igaz rendkívül rövidéletű – alapítását is ők kapták a Békés vármegyei Gerlán.²²

Az 1530-as évekből Karácsonyi János munkája kapcsán ismert két jegyzék, mely a tartományi káptalan által az egyes kolostorokba kirendelt gárdiánokat és egyes rendtagokat sorolja fel. Ez már tükrözi a Szalvatoriánus Rendtartomány helyzetének gyökeres megváltozását a Mohács utáni években – részben a török hódítás, részben a protestantizmus terjedése miatt –, hiszen mind a rendtagok, mind a kolostorok száma alaposan megcsappant, ráadásul a két jegyzék közötti két év (1535, 1537) is látványos változásokat hozott.²³ Ennek ellenére a pálosok mellett csak a szalvatoriánus ferencesek tudták a török hódoltság idején is folyamatosan fenntartani magyar rendtartományukat. megkötésekkel, de még a török hatóságok is eltűrték jelenlétüket az elfoglalt területeken: a szegedi kolostorban még ekkor sem szűnt meg az élet, bár ott a szalvatoriánusok helyét ekkor a boszniai kapisztránus rendtartomány szerzetesei foglalták el.²⁴

A Ferenc-rend női ága, a klarisszák szintén jelen voltak a középkori Magyarországon, habár nem túl nagy számban, mindössze hét kolostoruk volt. Első rendházuk 1238-ban épült fel Nagyszombatban. A legjelentősebb a Károly Róbert özvegye, Erzsébet királyné által alapított óbudai kolostor volt. A második rendnél jóval több településen voltak jelen a ferences lelkiatyák által gondozott beginák. Történetük sajnos alig ismert, nem egy közösségük létéről mindössze egy-egy adat tudósít.²⁵

²² *Ferencesek*. In: F. Romhányi Beatrix (Főszerk.): *Kolostorok és társaskáptalanok a középkori Magyarországon*.

²³ Karácsonyi János: *Szent Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig*. I. 392., 397.

²⁴ *Ferencesek*. In: F. Romhányi Beatrix (Főszerk.): *Kolostorok és társaskáptalanok a középkori Magyarországon*.

²⁵ Karácsonyi János: *Magyarország egyháztörténete főbb vonásaiban 970-től 1900-ig*. 74.; Szántó Konrád: *katolikus egyház története*. I. 406.; *Ferencesek*. In: F. Romhányi Beatrix (Főszerk.): *Kolostorok és társaskáptalanok a középkori Magyarországon*.

A középkori Magyarország történeti szempontból is egyik legkevésbé kutatott szerzetesrendje az Ágoston-rendi remetéké.²⁶ Régészeti szempontból is igaz az állítás, ugyanis kevés ilyen rendű kolostor ásatását végezték el, illetve soknak a helyét sem azonosították. A Szent Ágoston-i regula szellemében szemlélődő, aszketikus életmódot folytattak, emellett a szegénység jegyében alamizsnagyűjtésből tartották el magukat. Főként lekipásztori tevékenységet végeztek, de a magasfokú teológiai iskolázottságot is megkövetelték a rendtagokkal szemben. A skolasztikus filozófia és teológia ágostonos irányának képviselői főleg közülük kerültek ki. A rendnek nem voltak női kolostorai. Feltehetően az első Ágoston-rendi szerzetesek délnémet és lengyel területekről érkeztek.²⁷

A rend történetének megírásában az első megfejtendő kérdés az egykor volt kolostorok számának eldöntése. A jelenlegi ismeretek szerint a rendnek a középkorban mintegy negyven kolostora működött Magyarországon. Ezek meghatározása azonban nem egyszerű, mivel bizonyos esetekben a régebbi szakirodalom nem tudta elkülöníteni az Ágoston-rendi remetekolostorokat a pálosoktól. A másik nehézséget a rend korai történetében találjuk. Az Ágoston-rendi remeték rendje ugyanis, jóllehet a koldulórendek közé sorolható, eredetét tekintve több remeterendből, illetve közösségből állt össze, melyeket IV. Sándor pápa 1256-ban szervezett egységes renddé. Egyik legjelentősebb csoportot a részben a bencés, részben az ágostonos regula szerint élő vilhelmiták rendjének kolostorai alkották, akik viszont már az Ágoston-rendi remeték hivatalos alapítása előtt megjelentek Magyarországon. Az eddigi adatok alapján összesen négy vagy öt kolostort ismerünk, melyeknek valami-

²⁶ Az Ágoston-rendi remetékről írt egyetlen monográfia: Fallenbüchl Ferenc: *Az ágostonrendiek Magyarországon*. Budapest, 1943. Ennek kritikája: Mályusz Elemér: *Az ágostonrend a középkori Magyarországon*. In: Egyháztörténet, 1. évf. (1943) 4. sz.

²⁷ Szántó Konrád: *A katolikus egyház története*. I. 406.; Kutnyánszky Ildikó: *A koldulórendek és építészetiük az Árpád-kori Magyarországon*. 88.; F. Romhányi Beatrix: *Ágostonrendi remeték a középkori Magyarországon*. In: Actas 20. évf. (2005) 4. sz. 91., 96., 98.

féle kapcsolata volt a vilhelmita renddel (Körmend, Komár, Sáros és Újhely), sőt esetleg az esztergomi kolostor is ezek közt kap helyet. 1266-ban a vilhelmiták kolostorait az 1262-ben létrejött magyarországi Ágoston-rendi tartományhoz csatolták. A vilhelmiták magyarországi története ezen túlmenően teljesen ismeretlen. Sem az egyes kolostorok pontos alapítási idejét, sem a renden belül elfoglalt helyüket nem ismerjük.²⁸

Az első két kolostor feltehetőleg még az 1240-es években létesült, királyi alapításnak köszönhetően: a komári kolostort 1237–1256, a körmendit 1238–1256 közé keltezhetjük, ám valószínűleg mindkettőt csak a tatárjárás után alapította IV. Béla. A 13. század végéig még további hat-hét kolostorról van okleveles adatunk. E nyolc-kilenc korai kolostor döntő többsége királyi alapítású, és nagyjából IV. Béla személyéhez köthetők. Az Ágoston-rendiek helyválasztásának sajátossága, hogy a jelentős városok, mint pl. Buda, Esztergom vagy Székesfehérvár mellett, olyan falusias vagy a városiasodás útján éppen csak megindult települések is felbukkannak, mint Lórév vagy Kaza. Az eredetileg vilhelmita kolostorok esete külön kezelendő, hiszen e szerzetesek nyilván a remeteségnek kedvező környezetet keresték. Az Ágoston-rendi remetéből és teológiai *magister*ből kalocsai érsekké váló Szigeti István jelentős szerepet játszott a kunok és a skizmatikusok, vagyis a római Egyháztól elszakadt keleti szertartásúak térítésében, s ez arra utalhat, hogy a rendje tapasztalatokkal bírt ezen a területen. Ez megmagyarázná Lórév, Mezősomlyó vagy Bátmonostor, esetleg Vác Ágoston-rendi remeték által történő kiválasztását, de talán ez a magyarázata annak is, hogy mind a budai, mind az esztergomi ház a város örmények (vagyis nem katolikusok) által lakott részében épült fel.²⁹

²⁸ Kutnyánszky Ildikó: *A koldulórendek és építészetük az Árpád-kori Magyarországon*. 88.; Romhányi Beatrix: *Ágostonrendi remeték a középkori Magyarországon*. 92.; Marton József: *A keresztény szerzetesség története*. Kolozsvár, 2010. 90–91.

²⁹ Romhányi Beatrix: *Ágostonrendi remeték a középkori Magyarországon*. 92–93.

A királyi alapítások második hulláma Károly Róbert személyéhez, illetve részben családjához köthető (Dés, Torda, Újhely, Visegrád, illetve a 14. század második felében Bártfa). 1385-ben az ágostonosok Magyarországon, az esztergomi Szent Anna-kolostorban tartották az egyetemes rendi káptalanukat, mely a magyar tartomány központja volt és itt alakult meg a *studium generale* is. 1390–1395 között négy (polgári, városi családból származó) rendtag lett címzetes püspök és helynök a királyi udvarban működő megyés püspökök mellett. Az egyházi alapítások száma csekély és viszonylag szűk időintervallumra tehető (13. század vége – 14. század közepe). Eddigi ismereteink szerint, a rend mindössze öt kolostorát köszönhette püspöki alapításnak (Gyulafehérvár, Pécs, Vác, Várad-Olaszi, Eger), ám ezek mindegyike magán a püspöki székhelyen található. A 14. század a magánalapítások megjelenésének ideje is, jóllehet ezek mennyisége sohasem érte el a ferencesek vagy a pálosok számára alapított kolostorok számát. Mindent egybevetve, a rend kolostorainak több mint a fele 1342 előtt már létezett. Ezen alapításoknak csaknem a kétharmada a királyhoz köthető, a maradék pedig felerészben püspökökhöz, felerészben pedig, az időszak vége felé, már magánszemélyekhez. A királyi alapításoknak ez a kimagasló aránya mindenképpen kivételes a magyarországi szerzetesrendek között.³⁰

A 15. század végi, 16. század eleji vallási megújulás viszonylag kevésbé érintette az Ágoston-rendi remetét, bár a kolostorok összlétszámához viszonyítva, az új alapítások száma nem elhanyagolható, mintegy 20–25 százalékot tett ki. Ebben az időszakban kapták meg Mátyás királytól az elnéptelenedett ercsi ciszterci apátságot, maradék birtokaival, melyet a 16. század elejéig csak gazdaságilag hasznosítottak, az 1520-as években azonban már konvent is volt itt.³¹

³⁰ Hermann Egyed: *A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig.* 147–148.; Puszkely Mária: *Szerzetesek. A megszentelt élet 99 intézménye.* 36.; Romhányi Beatrix: *Ágostonrendi remeték a középkori Magyarországon.* 94–95.; Mályusz Elemér: *Egyházi társadalom a középkori Magyarországon.* 267.

³¹ Szántó Konrád: *A katolikus egyház története.* I. 541.; Romhányi Beatrix: *Ágostonrendi remeték a középkori Magyarországon.* 94–95.

A kolostorok területi megoszlását figyelembe véve, az Ágostonrendi remeték rendházai öt jól elkülöníthető csoportot alkottak. Ezek a csoportok lényegében megfelelnek a 16. századi jegyzékéből ismert beosztásnak, vagyis eltérően a domonkos vagy a ferences rendtartománytól, az egyes *districtusok* (esztergomi, pécsi, egri, szepesi, zalai, szlavóniai és erdélyi) többékevésbé területileg is elkülönültek egymástól. Feltűnő, hogy teljesen üresen marad Erdély szászok lakta vidéke, ahol pedig a két nagy koldulórend igen erősen képviseltette magát. Az ágostonos remeték habár kolostoraik számát tekintve azonos nagyságrendet képviseltek a domonkosokkal, mégis területi elhelyezkedésük, befolyásuk és létszámuk alapján, a koldulórendek közül háttérbe szorultak.³²

³² Romhányi Beatrix: *Ágostonrendi remeték a középkori Magyarországon*. 96-97.

A PÜSPÖKSÉG KÖZÉPKORI FERENC-RENDI KOLOSTORAI

A váradai konventuális ferences kolostor

Alapítási éve és az alapítójának személye biztosan nem kimutatható. Jakó Zsigmond szerint a váradai egyike lehetett a ferencesek legkorábbi magyarországi rendházainak. Szerinte a tatárjárás előtt, körülbelül 1232–1240 között létesítette a váradai püspök és templomát a rendalapító, Assisi Szent Ferenc tiszteletére szentelték fel.³³ Emődi Tamás régészeti kutatásai alapján a templom és kolostor építését 1250–1280 közé tette, Kutnyánszky Ildikó 1250–1260-at valószínűsített.³⁴ A váradai ko-

³³ Jakó Zsigmond: *Várad helye középkori könyvtártörténetünkben*. In: Jakó Zsigmond: Írás, könyv, értelmiség (Tanulmányok Erdély történelméhez). Bukarest 1977. 142.; Rusu, Adrian Andrei: *Oradea. M. fr. (Mănăstirea franciscanilor) conventuali*. In: Rusu, Adrian Andrei (Coord): *Dicționarul mănăstirilor din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș*. Cluj Napoca, 2000. 189.; *Várad. c. Ferences (konventuális) kolostor*. In: F. Romhányi Beatrix (Főszerk.): i. m.; Pázmány Péter 1301-et tekintette a váradai konventuális ferences kolostor alapítási évének. (Péterffy Károly: *Sacra concilia Ecclesiae Romano-Catholicae in regno Hungariae celebrata...* II. Viennae-Posonii, 1742. 281.); Csánki Dezső a a váradai konventuális ferences kolostor alapítását tévesen 1339-re tette és patrocíniumának a később kialakult váradai obszerváns kolostorét adta meg, vagyis a Szentlelket. (*Várad*. In: Csánki Dezső: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*. I. Budapest 1890. 600.)

³⁴ Emődi Tamás: *Előzetes jelentés a váradai konventuális ferencrendi kolostor kutatásáról*. In: Haris Andrea (Szerk.): *Koldulórendi építézet a középkori Magyarországon - Tanulmányok*. Budapest, 1994. 402.; Emődi Tamás: *Mănăstirea franciscanilor conventuali din Oradea*. In: *Ars Transsilvaniae*. VII. 1997. 77.; Kutnyánszky Ildikó: *A koldulórendek és építészetiük az Árpád-kori Magyarországon*. 100.

lostor korai alapítása jól kiemeli Várad gazdasági fontosságát és városias jellegét, valamint a püspök pozitív hozzáállását a koldulórendekhez. A ferencesek és egyébként a koldulórendek minden püspöki székhelyen képviseltették magukat kolostorokkal (kivételek Vác, Csanád és Kalocsa, ami leginkább a város fejletlenségével és a polgárság hiányával magyarázható). Várad, nemcsak mint püspöki székhely, de mint nagy népsűrűségű, jelentős kereskedelmi útvonallal, kézművességgel és vásárokkal rendelkező település is beillett a ferencesek telepedési elképzeléseibe. A ferencesek az 1260-as évektől nemcsak a királyi udvarban, hanem a kunok megtérítésében is átvették a domonkosoktól a vezető szerepet.³⁵ A váradi ferencesek missziós szerepet is elláthattak a váradi püspökség területén levő kunok megtérítésében és megkeresztelésében részt véve, mellyel az 1279. július 15-én Tétényben tartott országgyűlés a magyarországi főpapokat bízta meg. 1278. október 7-én ugyanis pápai felhatalmazás biztosította a ferenceseknek, hogy a Magyarországon lakó kunok közt a keresztény vallást ők hirdessék és a kunokat megkeresztelhessék.³⁶

A váradi konventuális ferences kolostort 1298-ban említették először. A 13. század második felében Várad a konventuálisok egyik fontos központjának bizonyult, mert 1298-ban itt tartották a magyarországi ferences rendtartomány első ismert káptalanját (közgyűlését), valószínűleg Barnabás provinciális vezetésével. A ferences rendtartomány újabb káptalant tartott itt 1332-ben. A török hódítás és hitújítás hatására – Fráter György meggyilkolásáig (1551. december 16.) –, szinte a konventuálisok minden közgyűlését Váradon rendezték meg, vagyis 1533-ban, 1539-ben, 1541-ben, 1546-ban, 1548-ban és 1550-ben. A váradi kolostor az egri, lőcsei, szepesiglai, sárospataki és szatmári ko-

³⁵ Fügedi Erik: *Koldulórendek és városfejlődés Magyarországon*. 69., 75-76.; Fügedi Erik: *A szerzetesrendek a középkori Magyarországon*; Kutnyánszky Ildikó: 94.

³⁶ Fejér György (Szerk.): *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis* (a továbbiakban CD). V/2. 516-517.; VI/2. 404-405., VII/5.; Karácsonyi János: *Szent Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig*. I. Budapest, 1922. 25.

lostorokkal egyetemben, kezdetben az egri őrséghez (*custodia-hoz*) tartozott, amint az 1316. évi jegyzékből, összeírásból is kitűnik. 1379-ben a konventuálisok két új független, őrséget állítottak fel: a bácsit és a váradi. A váradi őrséghez ekkor és 1533-ban is (mint az az évi közgyűlés határozataiból is kiderül) a következő kolostorok tartoztak: Beregszász, Szatmár, Debrecen, Várad, Telegd. A váradi kolostor megszűnéséig megőrizte független őrségi státusát.³⁷

A váradi konventuális kolostor és templom Várad-Velence városrészben,³⁸ a váradi vártól északkeletre, a Sebes-Körös bal partján feküdt, annak révje alatt,³⁹ a róla elnevezett Szent Ferenc utcában.⁴⁰ (Emődi Tamás régészeti eredményei is ezt támasztot-

³⁷ Kósa Eugenius: *Antiquarii Provinciae S. Mariae in Hungaria Ordinis Minorum S. P. N. Francisci strictioris observantiae collectanea, quorum partes prima provinciam ipsam, altera modernos conventus, tertia abalienatos et desolatos exhibent, ab anno aere Christianae 1206 ad annum usque 1774* (a továbbiakban *Antiquarii Provinciae*). Pozsony, 1774. 223.; Borovszky Samu: *A ferencziek történetéhez*. In: Történelmi Tár. 18. évf. (1895). 753.; Ordo Fratrum Minorum - Collegium S. Bonaventurae (Szerk.): *Analecta franciscana sive Chronica Aliaque Varia Documenta ad Historiam Fratrum Minorum* (a továbbiakban *Analecta franciscana*). IV. Quaracchi, 1906. 554.; Karácsonyi János: *Szent Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig*. I. 33., 46-47., 92-93., 292.; Rusu, Adrian Andrei: *Oradea. M. fr. conventuali*. In: Rusu, Adrian Andrei (Coord.): *Dicționarul mănăstirilor din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș*. 189.

³⁸ *Várad-Velence/Velence* - Várad városának egyik része a középkorban. A váradi vártól keletre, a Sebes-Körös bal partján terült el. Ma Nagyvárad Várad-Velence nevű negyede (románul *Velența*). (Rácz Anita: *A régi Bihar vármegye településneveinek történeti-etimológiai szótára*. Debrecen, 2007. 308.)

³⁹ Bunyitay szerint a ferences kolostor a vár közelében, de attól lejjebb, a Sebes-Körös partján állt, mert 1509-ben Thurzó Zsigmond püspöksége idején (1506-1512) Pázmány György, Sarmasági András és Miklós, valamint Ráskay Thurzó Gáspár váradi udvarbíró parancsára, II. Gyula pápa Nyilkay János nevű pápai végrehajtóját elfogták és a várból kivonszolták, hogy a folyóba vessék, emiatt biztosan a folyó legközelebbi helyét keresték és ez a hely Szent Ferenc-kolostorán felül volt. („*dominum Johannem executorem Sanctissimi domini Julii papae rapuerunt et duxerunt extra castrum... et ducto ipso ad portum Crisii supra claustrum S. Francisci.*” In: Bunyitay Vince: *A váradi püspökség káptalanai s monostorai a püspökség alapításától 1566. évig*. In: Uő: *A váradi püspökség története alapításától a jelenkorig*. II. Nagyvárad, 1883. 441.)

⁴⁰ „*In Civitate nostra Waradiens in vico Sancti Francisci.*” (*Magyar Nemzeti Levéltár - a továbbiakban MNL*. DL: 6371.; Bunyitay Vince: *A váradi püspökség káptalanai s monostorai a püspökség alapításától 1566. évig*. 440.). 1367-ben ugyanis

ták alá). Szalárdi János krónikája szerint a Szent Ferenc utca a váradi reneszánsz vár Veres-bástyájának jobbján állt.⁴¹ A ferencesekről ismert, hogy főként olyan városrészben jelentek meg, ahol *Latininak* nevezett telepések (bármilyen újlatin nyelvet, dialektust beszélő népcsoport – például itáliaiak, vallonok, franciák) éltek. Egyik első provinciálisuk is francia származású volt. Nem véletlen tehát, hogy a ferencesek épp Váradon is letelepedtek. A kisebb testvérek a legtöbb esetben, így Várad esetében Velence révén, a városok peremterületét, külvárosát, a védművekhez közeli területet választották ki épületeiknek. Ennek több oka van: a város relatív beépítettsége, a Kolozsvár (Erdély) felé vezető kereskedelmi útvonal, piacterek és átmenő forgalom helyszíneinek (jelen esetben rév) közelsége, célcsoportjaik a külvárosban voltak (a külvárosban laktak a *hospesek* és a városok elszegényedő, onnan kiszoruló lakossága). Egyébként a váradi konventuális kolostor is, akár általánosságban a ferences rendházak, távol estek a székesegyháztól, mivel a klerikusok helyett a laikusok közelségét keresték. A többi egyházi intézménytől is távol helyezkedett el, a pápák által is elismert minimális távolságtartás elve alapján.⁴² Györffy György *Várad a XIV. század elején* nevű térképén a konventuális ferences kolostort a Szent Ferenc utcával együtt a vártól északnyugatra, a Sebes-Körös bal partjára helyezte.⁴³ Az ő megállapítását követte Szende Katalin is, mivel szerinte lehetséges, hogy Emődi Tamás a váradi obszerváns kolostort térképezte fel.⁴⁴

Jakab, Mihályfalvi Péter fia eladományozta a Szent Ferenc utcájában levő telkének egynegyedét Szántói Tamás és Máté nevű unokatestvéreinek. (*Documenta Romaniae Historica* - a továbbiakban DRH. C. *Transilvania*. XV. 65.)

⁴¹ Szalárdi János: *Síralmas magyar krónikája*. Bp., 1980. (Közli. Szakály Ferenc). 593–597.

⁴² Fügedi Erik: *Koldulórendek és városfejlődés Magyarországon*. 69.; Kutnyánszky Ildikó: i. m. 94.; De Cevins, Marie-Madeleine: *Az Egyház a késő-középkori magyar városokban*. Bp., 2003. 40.

⁴³ Györffy György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*. I. Bp., 1987. 687.

⁴⁴ Szende Katalin: „*Civitas opulentissima Varadiensis*”. Püspöki székhely és városfejlődés a középkori Váradon. In Zsoldos Attila (Szerk.): *Nagyvárad és Bihar a korai középkorban*. Tanulmányok Biharország történetéről. Nagyvárad, 2014. 118. Lásd térképmellékletét is.

1318-ból származik az első okleveles adat a váradi konventuális ferences kolostorról. Megtudjuk, hogy a beginák (*mulieres religiosae*) háza a minoriták (azaz konventuálisok) kolostorával átellenben épült. A váradi káptalan az említett helyen a begináknak 54 öl hosszú és 35 erdei öl széles telket ajándékozott.⁴⁵ A *beginae*, *mulieres religiosae*, *sorores* kifejezések az apácákat, harmadrendieket (ferences világi rendieket) és a közösségben élő beginákat egyaránt jelölték. A női beginák (özvegyek és hajadonok közössége) az 1260-as években beolvadtak a harmadrendi testvérületekbe és a szomszédos koldulórendi közösségek (ferencesek, domonkosok) felügyelete alá kerültek, ezért a szóhasználat nem világos. A beginák a szerzetesek közvetlen közelében laktak, mit jelen esetben (a ferences rendházzal szemben). Lelki gondozásukat a ferencesek látták el. Szegénységi fogadalmat nem tettek, de egyszerű életmódra törekedtek. Kis közösségekben éltek, kétkezi munkából tartották fenn magukat. Szegényeken segítettek és betegeket gondoztak. Az 1533. közgyűlés gyóntatójuknak Szegedi Lukács atyát, az énekest jelölte ki. A beginák háza 1557–1580 táján szűnt meg.⁴⁶

Báthori András püspök (hivatali ideje: 1329–1345) 1338–1342 között a ferencesek női ága, a klarisszák számára felépítette a Szent Anna-rendházat. Kolostoruk a ferencesekétől távolabb, a vártól keletre, Várad-Velence nevű városrészen, a ferencesek kolostorától kissé keletebbre, a Velenceiek utcáján (*vicus de Veneciis*) állt. Karácsonyi az egykori Veres Balázs utca (ma *Dobrogei* utca) irányába tájolta.⁴⁷ A klarisszák lelki vezetését,

⁴⁵ *Magyar Nemzeti Levéltár*. Dl. 1920.; CD VIII/2. 189–190.; *Anjou-kori Oklevéltár* (a továbbiakban *AOkl.*). V. 152. sz. 70.; Karácsonyi János: *Szent Ferenc rendjének története Magyarországon 1711-ig*. I. 292.; Györffy György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*. I. 683.

⁴⁶ Karácsonyi János: *Szent Ferenc rendjének története Magyarországon 1711-ig*. II. Budapest, 1924. 555.; De Cevins, Marie-Madeleine: *Az Egyház a késő-középkori magyar városokban*. 145–146.; Jaczko Sándor: *Debrecen középkori egyházi állapota és vallási élete*. In: Bárány Attila, Papp Klára, Szálkai Tamás (Szerk.): *Debrecen város 650 éves. Várostörténeti tanulmányok*. Debrecen, 2011. 255.

⁴⁷ Karácsonyi János: *Szent Ferenc rendjének története Magyarországon 1711-ig*. I. 473.

akárcsak a beginákét a konventuális ferencesek látták el. 1338-ban értesülünk arról, hogy Deák (*Litteratus*) János és Izsák telkei (*fundus*) mellett levő saját telkeiket (*terras fundorum seu curiarum*), amelyeken véletlen tűz miatt az épületek leégtek, minden haszonvétellel 42 budai márkáért (Nagy Pál és Csuha Miklós 28, Pál szűcs, János szűcs özvegye és Imre szűcs özvegye pedig 14 márkáért), eladták Báthori András püspöknek a Szent Anna tiszteletére építendő templom és apácakolostor számára.⁴⁸ 1340-ben a telkekre Báthori püspök a templomot kőből, bár nem teljesen, a kolostort fából felépíttette. Ezen évben Pozsonyból ide klarissza nővéreket hozatott, akiket László budai olvasókanonokkal, általános vikáriusával bevezettetett. A apácák egy özvegyet vagy szüzet, aki a káptalan testvéreivel vérrokonságban állt, volt köteles befogadni és táplálni, s halála után egy következőt kellett befogadjon.⁴⁹

1342-re elkészült Szent Anna tiszteletére a parochiális kőegyház és a kolostort immár kőből újra felépítették. 1340 után ismét megerősítést nyert, hogy a püspök, Fülöp plébánost és utódait nevezte ki az egyház *rectorá*vá és a szentségek örökös kiszolgáltatójává, és ők a püspöknek és utódainak tartoztak feltétlen engedelmességgel. A plébános tartotta a nappali és éjjeli istentiszteleteket az apácáknak. A váradi konventuális (*minorita*) testvérek közül csak egy vagy kettő, akiket a gvardián vagy az apácák közössége kiválasztott, prédikálhatott az apácáknak, gyóntathattak. Csak valamely mellékoltárnál misézhettek, a főoltárnál azonban nem. Csak olvasva, nem énekelve misézhettek, mert azt csak a plébános végezhetette el az apácáknak. Az apácák vizitációját, dorgálását, engedelmségüket és feladataik ellátásának felügyeletét, védelmüket a mindenkori püspöki *minister* és a Ferenc-rend testvérei előtt sem korlátozta a püspök. A kolostor alsó és felső kulcsából a püspökhöz vagy vikáriushoz, a minorita testvérek kolostorához és az apátnőhöz is került

⁴⁸ CD VIII/4. 661–663.; *Aokl* XXII. 338 sz. 244–245.

⁴⁹ CD VIII/4 452–455.; *Aokl* XXIV. 723. sz. 326–327.

egy példány. Az egyház jogai, a *rector*, a nép (*plebs*) és a kegyúri jog, valamint a kolostor jogainak védelme a püspököt és utódait illette meg.⁵⁰

Az 1342-es püspöki intézkedés a misézésre vonatkozó pontjai sértően érthették a konventuális ferenceseket, hiszen a klarisszák mégis az ő lelki igazgatásuk alá tartoztak. Ennek érdekében, 1351-ben János, a Szent Anna-kolostor megbízottja kieszközölte I. Lajos királytól, hogy a Báthori András püspök alapítóokleveleiben szereplő utasítások megváltoztatását, mégpedig úgy, hogy a klarisszák az új püspök, Futaki Demeter beleegyezésével, ezentúl bármely ferences testvért kiválaszthatták, hogy szentmisét mutasson be nekik. Ilyenformán az apácák függetlenné váltak a plébánostól.⁵¹

1499. június 6-án, Gergely, ferences atya, a szépművészetek mestere megerősítette Alattyáni Miklós váradi nagyprépostnak a várad-velencei apácáknál tett háromszáz forintos adományát.⁵²

A konventuális ferencesek iránti rokonszenv jele volt, hogy többen a váradiak közül náluk temetkeztek. 1339-ben egy gazdag úrnő, Erzsébet, Balázs *comes* (ispán) királyi *hospes* felesége sírját a minorita testvéreknél választotta ki.⁵³ 1438-ban Egri András, a minoriták magyarországi *ministere* (tartományfőnöke), felveszi Botus Péter fiát, Pétert és ennek a feleségét s gyermekeit a minorita rend konfraternitásába (testvérületébe), s részesíti őket mindazokban a kegyelmekben, amelyek a rend tagjait megilletik. Megengedi nekik, hogy elhalálozásuk után holttesteiket a váradi minorita templomba vigyék, ahol a testvérek elmondják értük a halotti *officiumot* (zsolozsmát) és annak földjébe a

⁵⁰ MNL. Dl. 3478.; *Aokl* XXVI. 175. sz. 151-153.

⁵¹ *CD VIII/4.* 581-587.; *DRH. C. Transilvania.* X. 36.

⁵² Bunyitay Vince: *A váradi püspökség káptalanai s monostorai a püspökség alapításától 1566. évig.* In: Bunyitay Vince: *A váradi püspökség története alapításától a jelenkorig.* II. Nagyvárad 1883. 443., 488-490., 497., 497.; Karácsonyi János: *Szent Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig.* I. 292-293.; Karácsonyi János: *Szent Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig.* II. 473-474., 478.

⁵³ MNL. Dl. 3280.; *CD VIII/4.* 427-429.; *Aokl* XXIII. 778. sz. 353-354.

holttesteket eltemessék.⁵⁴ Botos Péter († 1443 után), testvére, Botos (Tahi) Hosszúaszai István kancelláriai protonotárius, kancellárhelyettes, dömösi prépost, váci és váradi kanonok volt. Pályafutása Péter jólétét is biztosította, akivel együtt egy sor helységet birtokolt. 1438-ban megvette a Zenyth nevű olasz házát Velence nevű negyedben 125 aranyforintért.⁵⁵

1388 előtt néhány évvel nagy tiszteletben álló gvardiánja volt a váradi kolostornak Domonkos atya, mert a váradi káptalan jegyzője „istenfélő és tiszteletreméltó férfiként” („*religiosus et venerabilis vir*”) jellemezte. Petry Lászlónak, valószínűleg rokonának vagy barátjának 1388-ban, „volt” (*emeritus*) váradi gvardiánként, a váradi káptalannal átíratta Erzsébet királyné Budán, 1383. március 12-én kelt levelét, mellyel Petri Pálnak, László fiának (Karácsonyi szerint Domonkos atya saját rokona vagy barátja lehetett) Geszteréd, Szabolcs vármegyei falu harmadának visszaadását rendelte el, melyet testvérei, András és Ders az ő távollétében magukhoz ragadtak és Bulchi Zudar Istvánnál zálogba vetettek.⁵⁶

1472-ben a váradi őrség vezetője, vagyis őre (*custosa*) Székely Imre atya volt. Igali Fábián provinciális (tartományfőnök) megöregedvén, őt nevezte ki maga mellé helyettesének. Őt küldte Rómába, hogy a konventuálisokra vonatkozó pápai leveleket megszerezze és így könnyebben megvédhessék jogaikat az obszerváns ferencesekkel szemben. Egy róla fennmaradt adatból tudjuk, hogy a klarisszák főfelügyelője, gondviselője a provin-

⁵⁴ MNL. DL. 13269.

⁵⁵ Bunyitay Vince: *A váradi püspökség a püspökség alapításától 1566. évig*. In: Bunyitay Vince: *A váradi püspökség története alapításától a jelenkorig*. I. Nagyvárad 1883. 261., Bunyitay Vince: *A váradi püspökség káptalanai s monostorai a püspökség alapításától 1566. évig*. 130., Bunyitay Vince: *Egyházak a püspökség alapításától 1566. évig*. In: Bunyitay Vince: *A váradi püspökség története alapításától a jelenkorig*. III. 235.; Bónis György: *A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon*. Bp., 1971. 151.

⁵⁶ MNL. DL.: 6990.; Bunyitay Vince: *A váradi püspökség káptalanai s monostorai a püspökség alapításától 1566. évig*. 443.; Karácsonyi János: *Szent Ferenc rendjének története Magyarországon 1711-ig*. I. 293.

ciális volt. 1459-ben ugyanis Szécsi Dénes esztergomi érsek (hivatali ideje: 1440–1465) rendeletére arra kellett kényszerítenie a ceglédi papot, hogy az óbudai apácák részére beszedett jövedelemről Igali Fábián provinciálisnak adjon számot. Amikor IV. Sixtus pápa (hivatali ideje: 1471–1484) *Dum singulos* kezdetű bullájában megtiltotta a világi katolikusoknak, hogy a konventuálisokat elűzzék, s kolostoraikat az obszervánsoknak adják, a magyarországi mariánusok megbízottjukká és ügyvédükké választották Székely Imrét, a volt provinciális helyettest és elküldték Rómába. Székely Imre 1474. szeptember 27-én megszerezte másolatban IV. Sixtus 1474. augusztus 31-én kiadott levelét, mely a ferencesek számára biztosított kiváltságokat, a kegyelmeket foglalta össze, s melyet *Mare Magnumnak* (*Kegyelmek nagy tengerének*) nevezték. A konventuálisok ezt a levelet az obszervánsokkal is közölték, akik azt átírhatták és javukra is fordíthatták.⁵⁷ A Dubnici Krónika szerint, valószínűleg a konventuális ferencesek kolostora, 1474. február 7-én Várad ellen történt török betöréskor kárt szenvedett, de felújították.⁵⁸

1493. június 6-án a váradí konventuálisoknál tartózkodott Szekcsei Gergely, a szépművészetek mestere és provinciális. 1523. október 6-án szintén itt volt Lippai Ferenc provinciális, aki felvette Bajoni Ferenc tiszttartót, nejét, Annát és egy másik Bajoni Annát a ferences harmadrendbe.⁵⁹ 1532-ben váradí őr volt a híres hitszónok, hittudományi mester, Szegedi Elek atya.⁶⁰

1533 előtt megalakult a konventuális rendtartomány egyik főiskolája (*studium generaleja*) is Váradon. A ferencesek, akár csak a domonkosok a rendtagjaikat gondosan iskolázták, hogy eredményesen szembe tudjanak szállni az eretnkségekkel.

⁵⁷ Karácsonyi János: *Szent Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig*. I. 69–70; 293.

⁵⁸ Emődi Tamás: *Mănăstirea franciscanilor conventuali din Oradea*. In: *Ars Transilvaniae*. VII. 1997. 88.

⁵⁹ Bunyitay Vince, Rapaics Rajmund, Karácsonyi János (Szerk.): *Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hittűjtás korából*. I. Bp., 1902. 101.

⁶⁰ Bunyitay Vince, Rapaics Rajmund, Karácsonyi János (Szerk.): *Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hittűjtás korából*. II. Bp., 1904. 363–364.

A nagyobb rendházakban iskolákat hoztak létre, ahol minden szerzetes megkapta a teológiai alapképzést. A tehetségesebb fiatalok számára tartományonként legalább egy rendi főiskolát létesítettek. Itt tanulták a ferences növendékek a hittudomány fontosabb tantárgyait. Az iskolában *lectorrá* vagy fontosabb rendi tisztség viselőjévé csak azt választhatták, aki külföldi egyetemen végezte tanulmányait. A ferencesek a 15. században nagy költségek árán, évente két rendtagot külföldi egyetemeken tanítottak.⁶¹

A hittudományi iskola első igazgatója, Szegedi Gergely (Várad, 1550. máj. 4.–okt. 24.) hitszónok, az ellenreformáció egyik első képviselője volt. Egyetemi tanulmányait Krakkóban és Párizsban végezte. Hittanítóként 1524-ben a király megbízásából ő ment Sopronba, hogy vizsgálatot tartson a lutheránus nézetek vallásával vádolt Kristóf ferences hitszónok felett. A vizsgálat azonban Kristóf ártatlanságát igazolta. 1533-ban Szegedi *definitori*⁶² tisztséget töltött be. Szegedi 1535-ben *Censura ... in propositiones erroneas Mathiae Dévay seu Rudimenta salutis* címmel művet írt Dévai Bíró Mátyás tévedései ellen is. 1546. július 14-én és az 1548-ban Váradon tartott közgyűléseken Szegedi Gergelyt kétszer is provinciálissá választották.⁶³

Az 1533. évi közgyűlésen a váradi főiskolára rendelték igazgatónak Segesdi Nagy (Magni) Antalt, a pécsi őrt. Ekkor a váradi őr Debreceni Péter, a gvardián és hitszónok Szegedi Gergely, az énekes Szegedi Lukács, az apácák gyóntatója Mecskei János lett.⁶⁴

⁶¹ Jakó Zsigmond: *Várad helye középkori könyvtártörténetünkben*. 142.

⁶² *Definitor* - Egy-egy rendtartomány tanácsadó képviselője a rend általános fő elöljárója mellett.

⁶³ Karácsonyi János: *Szent Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig*. I. 91., 93., 95–96., 98., 293–294.; Bálint Alajos: *Szeged reneszánszkori műveltsége*. Budapest, 1975. 71.; Diós István: *Szegedi Gergely, OFM*. In: Diós István (Főszerk.), Viczián János (Szerk.): *Magyar Katolikus Lexikon*. XII. (Seq–Szentl). Budapest 2007. <http://lexikon.katolikus.hu/S/Szegedi.html> Letöltés ideje: 2015. 01.02.

⁶⁴ Kósa Eugenius: *Antiquarii Provinciae*. 223–225.; Karácsonyi János: *Szent Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig*. I. 93., 294.

Nem lehet eldönteni, hogy a váradi konventuálisok vagy az obszervánsok (cseri barátok) kolostorában került sor a vallási vitára, Georgievics Bertalan keresztény tudós és egy Fráter György erdélyi helytartóhoz küldött török követ között 1547. május 29-én, melyről Georgievics Bertalan 1548-ban kinyomtatott művében emlékezett meg. 1552-ben a váradi konventuálisok hitszónoka, Szegedi Ferenc, míg orgonistája, Szilveszter testvér volt.⁶⁵

Fráter György halála után a ferencesek helyzete bizonytalanra vált, mert a váradi püspökség kormányzása egy ideig a protestáns Varkocs (Warkoch) Tamás várnagy kezébe került. Ekkor jelentek meg a városban az első protestáns prédikátorok is. A ferencesek sorsát az pecsételte meg, hogy Varkocs csapatai 1557. április 10-én elfoglalták Váradot, ekkor elűzték őket. A konventuálisok könyvtára is ekkor szóródott szét. Verancsics Antal esztergomi érsek 1559-es feljegyzése tudósít róla, hogy „*Varkoch Tamásnak egy kevéssi hóta (sic!) (1559) előtt adá királyné asszony (vagyis Izabella) Váradot tisztül, ki Váradon mind elrontatá az egész káptalan házakat és a sok szentegyházakat: Szent Ferenc klastromát... mind eltörettetí, pusztítá, semmivé tevé.*”⁶⁶ 1568 előtt a kolostor elpusztult épületeit és a hozzá kapcsolódó földet János Zsigmond erdélyi fejedelem Varkocs Tamás fiának, Miklósnak adta azzal a feltétellel, hogy adja a foltozó mesterek használatára. 1640-ben is ezek a mesterek tulajdonában voltak. A ferencesek egy rövid időre, Báthory István várkapitányságának idejére (1564–1571) visszatértek. 1565 után Giovannandrea Gromo még két kolostor létezéséről tájékoztatott Váradon. Ha a 17. századi metszeteken (Wilhelm Dillich, Georg Houfnagel) szereplő, a Víz utca helyén, egykor a vársáncot a Körös medrével összekötő csatorna vonaláig húzódó palánkfalon belüli tornyos templom azonosítható a konventuálisok templomával,⁶⁷ akkor azt a

⁶⁵ Karácsonyi János: *Szent Ferenc rendjének története Magyarországon 1711-ig*. I. 294.

⁶⁶ Verancsics Antal összes munkái. II. Közli Szalkay László. Pest 1857. 100.; Balogh Jolán: *Varadinum - Várad vára*. II. Bp., 1982. 68.

⁶⁷ Balogh Jolán: *Varadinum - Várad vára*. II. 70., 250.; Rajzolási hiba miatt a konventuális ferences templomot helyezte volna eredeti helyéhez képest nyugatabbra a metszetkészítő.

protestánsok vették használatba. Ebben az esetben Várad 1660-as vagy 1692-es ostromakor pusztították el a vártól 200 méterre levő, a Szent Péter-hegyről könnyen ágyúzható épületet. Szalárdi János az általa leírt Várad 1660-as ostromakor nem tesz egyáltalán említést a kolostorról, pedig a várat a Szent Ferenc utca felől lőtték a legintenzívebben az ostrom alatt.⁶⁸

A Magyar Kurír 1827. évi 7. és 36. száma tudósított Nagy Pál professzor várad-i ásatairól, melyek az ország nádora, József főherceg patronálásával valósult meg. A várad-velencei zsinagóga körüli telkeken, a zsidó iskola előtt véletlenszerűen egy középkori templom kriptája került felszínre, boltozott, családi téglasírhelyekkel, mindegyik 5–6 csontvázal. A 27 sír mellékletében papi ruhákat csatokkal, arany és ezüst szálakkal szőtt csipkéket, szalagokat s zsinórokat aranyozott ezüst csatokkal és a Magyarország királyai (I. Lászlótól I. Ferdinándig) által kiadott 30 pénzermét találtak. Egy gót relief betű vörös márvány sírkő is előkerült. A 81 megtalált darabot a Magyar Nemzeti Múzeumnak adták, amely ott már nem azonosítható. A templom szentélyét a Szent László székesegyházáéna tulajdonították és említést tett a „*Szent László által fundált káptalan kollégium falai*”-ról is.⁶⁹ Balogh Jolán a romokat a klarisszák templomának és kolostorának tulajdonította, mivel tudta, hogy azt a középkori Velence negyedben építették.⁷⁰ Az említett telkeken 1989-ig lakóházak és azok melléképületei álltak.⁷¹

1989 márciusában távfűtésvezetéket ástak a várad-velencei volt Krisztina (Mártírsorului) utca mentén, majd 1989 áprilisában kórházbővítési munkálatok kezdődtek az egykori Krisztina

⁶⁸ Emődi Tamás: *Előzetes jelentés a várad-i konventuális ferencendi kolostor kutatásáról*. In: Haris Andrea (Szerk.): *Koldulórendi építészet a középkori Magyarországon – Tanulmányok*. Budapest, 1994. 403-404.; Emődi Tamás: *Mănăstirea franciscanilor conventuali din Oradea*. 84., 89.

⁶⁹ Emődi Tamás: *Előzetes jelentés a várad-i konventuális ferencendi kolostor kutatásáról*. 395.; Emődi Tamás: *Mănăstirea franciscanilor conventuali din Oradea*. 62.

⁷⁰ Balogh Jolán: *Varadinum – Várad vára*. II. Bp., 1982. 285.

⁷¹ Emődi Tamás: *Előzetes jelentés a várad-i konventuális ferencendi kolostor kutatásáról*. 395.; Emődi Tamás: *Mănăstirea franciscanilor conventuali din Oradea*. 62.

utcától keletre, a Kolozsvári utca és a nemzetközi műút között, melynek során három épületegység alapozásának láttak. A legészakibb alapozási gödör a 19. században megtalált templom teljes szentélyét magába foglalta, egy hozzá csatlakozó kolostor-épülettel együtt. A templom alapfalai először a távfűtésvezeték-árok két szakaszának ásásakor kerültek felszínre. A szülészeti új épületeinek alapozásakor láthatóvá váltak az alapfalak nyomvonalai. A teljes alaprajz sosem volt látható, nem minden falszakaszt és kultúrréteget sikerült megvizsgálni. A felméréseket ugyanis a múzeum érdektelensége miatt, attól függetlenül, titokban az Emődi család végezte.⁷²

Az előkerült falak a következő alaprajzi elrendezést mutatják: 10,20 méteres belső szélességű templomhajó, 1,20 méter széles alapokkal; nyomvonalát 3,50 méterig lehetett követni. A 22 méter hosszú, 7,40 méter széles, a nyolcszög öt oldalával záródó szentély alapfalai a főhajótól számított 10 méterig 1,15 méter, onnan pedig 1,30–1,35 méter szélesek voltak. A déli szentélyfalat három 1,90×1,35 méteres támpillér tagolta egyenlőtlen falközökre, a nyugatról számított második és harmadik támpillérnek megfelelő szakasszal átellenben, az északi oldalon, egy 1,15×4,40 méter belvilágú falszoros csatlakozott a szentélyhez, ehhez pedig egy 6×6 méteres alapterületű helyiség közepén egy 1,20×1,30 méteres alapozású pillérrel. A helyiség keleti fala 1,15 méter, az északi 1,30 méter széles volt, a nyugati fal viszont hiányzott a kiásott terület teljes mélységében, sőt nyoma se maradt az egykori alapozásnak. 1,25 méterre az északi helyiség falától egy 80 cm széles észak-déli irányú falsáv húzódott, melynek a szentélyhez való kapcsolódása nem volt megfigyelhető, a vezetékárok miatt észak felé pedig egy 10,50 méternyi szakasz után, 19–20. századi épületalapok takarták. Az I. árok által érintett egy 4,00 × kb. 2,70 méteres tömör falazású faltömböt. A templom alapfalainak egyharmada, a majdnem teljes

⁷² Emődi Tamás: *Előzetes jelentés a váradai konventuális ferencrendi kolostor kutatásáról*. 395–396.; Emődi Tamás: *Mănăstirea franciscanilor conventuali din Oradea*. 62–63.

templomhajó, az utcaburkolat és a régi szülészeti alatt volt, amelynek felépítésével a nyugati részek eltűntek.⁷³

A szentély padlószintje alatt két 85–110, illetve 85 centiméter széles keresztirányú fal választott le egy 7,40×8 méteres teret. A nyugatival egyvonalban az első és második déli támpillér között előkerült egy egyenetlen vonalú 90×100 centiméteres kiszögellés. A templomhajótól 29,80 méterre az I. árok által átvágott fal nyomvonala tisztázatlan maradt. Előkerült a szentélytől északkeletre, körülbelül 11 méterre, egy 185 centiméter átmérőjű, homokkőből rakott középkori eredetű kút.⁷⁴

A falalapozások alapján két építési fázist különíthetünk el: egy román és egy gótikust különböztettek meg. Az első keresztfalról kiderült, hogy a román kori szentély keleti fala, sarkain két-két támpillérral. A 10,50 méter hosszú falsáv az egyenes szentélyzáródású templomhoz tartozó kolostor egyik falát képezte. A második építési fázist egy, a román korinál 30 centiméterrel magasabb gótikus szentély és a hozzá kapcsolódó terem képezte. A régi szentély keleti falát a padlószintig elbontották, és egy másik keresztirányú falat felhúzva, kriptát hoztak létre az új szentély alatt (amelyet 1826-ban megtaláltak). Az északon talált tömör alapozás egy toronyaljra enged következtetni, mely a hajó és a szentély ízülésénél állt. A torony és a román kori szentélyfalhoz állított támpillér is egykorúnak bizonyult a kolostorteremmel.⁷⁵

A diadalív vonalától nyugatra, egy, a szentélyfalnál 45 centiméterrel magasabbra alapozott, 1,10×1,30 méteres falcsonk maradt fenn, másodlagos felhasználású kövekből. A kriptán kívül, az egykori padlószint alatt agyagba ásva, több téglából rakott sírhelyet azonosítottak, köztük egy kettős sírboltot,

⁷³ Emődi Tamás: *Előzetes jelentés a váradai konventuális ferencendi kolostor kutatásáról.* 396-397.; Emődi Tamás: *Mănăstirea franciscanilor conventuali din Oradea.* 63., 66.

⁷⁴ Emődi Tamás: *Előzetes jelentés a váradai konventuális ferencendi kolostor kutatásáról.* 397.; Emődi Tamás: *Mănăstirea franciscanilor conventuali din Oradea.* 66.

⁷⁵ Emődi Tamás: *Előzetes jelentés a váradai konventuális ferencendi kolostor kutatásáról.* 397-398.; Emődi Tamás: *Mănăstirea franciscanilor conventuali din Oradea.* 68.

melyeket valószínűleg sírkőlapok fedtek. A kripta megtelte után, a 15. század végén vagy a 16. században hozhatták őket létre. Feltételezett, hogy a 13. századi szentélybe is temetkeztek, a téglasírok ugyanis korábbi sírokat bolygattak meg.⁷⁶

A templom területén szórványként jelentős kőfaragványok kerültek elő. A román korból faloszlop lábazat (valószínűleg egy-két oszlopos kapubéllet része), egy hengertagos, hornyolt bélletű kapu két szárköve, párkánydarab, vízköpő (kővezeték-ből kinövő fej, mély, ovális szemgödörrel, kiálló nagy orral, kifolyóvá kerekedő szájjal, körülötte bajusszerű redővel), szárnyas relief töredék (valószínűleg angyalos jelenet, talán a timpanon része), nyíláskeret, egyszerű ékborda (a szentély keresztboltozatából), középen lyukkal ellátott padlólap (római rendszerű fűtőberendezés része) maradt fenn. A kőfaragványok a román kori épület datálását segítették. Ennek értelmében a váradi ferenceseknek egy 13. századi koldulórendi építészet elveit követő, gerendafödemes egyhajós temploma volt, 8 méter széles és 7,5 méter hosszú, majdnem négyzet alaprajzú egyenes záródású, keresztboltozatos szentéllyel (ciszterci hatású), sarkain két-két támpillérrel. A körülbelül 18–22 méter hosszúságú hajóból egy 11 méteres szakaszon az úttest alatt lehetett egy esetleges déli bejárat. Hiányzott a diadalív beugrásának alapozása. A szentélyfalakon valószínűleg kettős ablakok, felettük esetleg körablakok álltak. Az alaprajz és a kőfaragványok alapján a váradi konventuális ferencesek temploma 1250–1280 között épült.⁷⁷ A szentély mérete megközelítette az óbudai ferences és a veszprémi domonkos apácateplomét és a rövid, egyenes záródású szentélytípus utolsó koldulórendi megnyilvánulása volt. Ezen analógiákra alapozva, Kutnyánszky Ildikó a váradi konventuális ferences templom építését 1250–1260. év körülire tette.⁷⁸

⁷⁶ Emődi Tamás: *Előzetes jelentés a váradi konventuális ferencendi kolostor kutatásáról*. 398.; Emődi Tamás: *Mănăstirea franciscanilor conventuali din Oradea*. 68.

⁷⁷ Emődi Tamás: *Előzetes jelentés a váradi konventuális ferencendi kolostor kutatásáról*. 398–402.; Emődi Tamás: *Mănăstirea franciscanilor conventuali din Oradea*. 76–77.

⁷⁸ Kutnyánszky Ildikó: *A koldulórendek és építészetük az Árpád-kori Magyarországon*. 100.

A gótikát dicsérik a körtetagos bordák, 60 fokos ékbordák, ablakosztó töredékek vörös és fehér festés nyomaival. A szentélyt valamikor a 14–15. század folyamán bővítették. A különböző bordatípusok és méretek alapján a gótikus kolostor egy része is boltozatos volt. Az 1,15×4,40 méteres belvilágú fal-szoros, emeletre vezető lépcső vagy lépcsőfeljáratos szószék lehetett. A diadalív előtti tisztázatlan formájú falcsonkozás egy szentélyrekesztő (*lettner*) meglétére utalhat. Az első kolostort az új, gótikus részek emelésekor bontották le. A templom felmenő falai téglából készülhettek, mint Bihar megye középkori templomainak többsége esetében, bár a román szakasznál köépitkezés sem zárható ki. A gótikus szentély datálásához talán *terminus post quem*nek megfelelhet egy kriptán kívüli, 1440-es pénzzel keltezett sír, melyről feltételezhető, hogy a 13. századi bővítetlen szentélybe ásták, mert ha a kriptá már meg lett volna, akkor a 15. század közepén még mindig lett volna hely benne. A reneszánsz korból nyílászkeret, esetleg pasztofórium része került elő. Emődi Tamás megállapította, hogy az alaprajz és a szentélyhez kapcsolódó épületrészek alapján a romok a konventuális ferences kolostor épületegyüttesével azonosíthatóak és nem a klarissza zárda templomával vagy más velencei plébániatemplommal.⁷⁹

A váradi obszerváns ferences kolostor

Az obszerváns (szalvatoriánus) ferencesek a 15. század legjelesebb magyar igehirdetői és legnépszerűbb szerzetesei lévén, a helyi társadalom igényéből 1490 körül (Jakó szerint 1490–1497 között),⁸⁰ Váradon kolostort és mellé templomot alapítottak a Szentlélek tiszteletére. A konventuálisok (mariánusok)

⁷⁹ Emődi Tamás: *Előzetes jelentés a váradi konventuális ferencrendi kolostor kutatásáról*. 398, 402.; Emődi Tamás: *Mănăstirea franciscanilor conventuali din Oradea*. 78–79.

⁸⁰ Jakó Zsigmond: *Várad helye középkori könyvtörténetünkben*. 142.

kifogást tettek mindez ellen és az Apostoli Szentszékhez felbeveztek, hiszen ők Váradon már rendelkeztek saját rendházal a 13. század óta. VI. Sándor pápa (hivatali ideje: 1492–1503) 1497. november 3-án kelt rendeletében arra utasította az egri püspököt, az esztergomi prépostot és Szegedi Benedeket, a trinitariani felszentelt püspököt (hibásan thermopolisinak írt, korábban obszerváns volt), váradi vikáriust, hogy ellenőrizzék azt, hogy az obszervánsok kaptak-e engedélyt az Apostoli Szentszéktől a váradi kolostor felépítésére. A vizsgálat megtartása és a rendelet Magyarországra érkezése előtt, az obszervánsok és konventuálisok 1497. október 26-án a mariánusok óbudai káptalanán kiegyeztek. A Szekcsey Gergely mariánus tartományfőnök és Laskai Osvát obszerváns vikárius által megfogalmazott határozat értelmében, a mariánusok megengedték az obszervánsoknak, hogy Váradon a Szentlélek tiszteletére épült templomukat és kolostorukat megtarthassák, de ezenkívül nem telepedhettek le olyan városban, ahol a mariánusoknak már volt rendházuk. Várad esete Szeged korábbi esetét idézi, ahol a konventuálisok szintén nem tudták megakadályozni az obszervánsok megtelepedését. Az e vita kapcsán a két ág között 1495-ben született egyezség pontjai az 1497-es egyezségben ismét megerősítést nyertek. A konventuálisok és obszervánsok egymást mind a szószéken, mind azon kívül, tiszteletben kellett tartaniuk. 1497-ben a váradi obszerváns ferences kolostor gvardiánja, Britius de Solilo (Soliloi Bereck) volt.⁸¹

Karácsonyi szerint az obszerváns ferencesek kolostora a vártól nyugatra, a Nagypiac téren (a mai Piața 1 Decembrie) lehetett.⁸²

⁸¹ Fridrich, Urban: *Historia seu compendiosa descriptio provinciae Hungariae ordinis Minorum S. P. Francisci strictioris observantiae, militantis sub gloriosissimo titulo Sanctissimi Salvatoris* (a továbbiakban *Historia seu compendiosa*). II. Cassoviae, 1759. 188., 196.; Karácsonyi János: *Szent Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig*. I. 74–76.; Karácsonyi János: *Szent Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig*. II. 204.; Rusu, Adrian Andrei: *Oradea. M. fr. observanți*. In: Rusu, Adrian Andrei (Coord): i. m. 190.; *Várad. d. Ferences (obszerváns) kolostor*. In: F. Romhányi Beatrix (Főszerk.): i. m.

⁸² Karácsonyi János: *Szent Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig*. II. 207.

Bunyitay azt állapította meg, hogy az obszerváns ferencesek kolostora Péntekhely negyedben,⁸³ a vár nyugati kapujához közel állt.⁸⁴ 1750-ben még álltak az obszerváns ferences kolostor és Szentlélek tiszteletére épült templom romjai, kriptáját pedig elkezdték rabolni a katonák.⁸⁵ Szende Katalin az obszerváns kolostort Velence városnegyedbe, a konventuális kolostor helyére tette (az Emődi által feltárt romokat az obszervánsoknak tudta be).⁸⁶

1499-ben a szerémújlaki obszerváns ferences közgyűlés elrendelte, hogy a váradi kolostorban minden nap énekes misét tartsanak és a vesperást csak ünnepnapokon végezhessek.⁸⁷ Valószínűleg már ekkor a jenei őrség⁸⁸ alá rendelték. A jenei őrség az 1517-es évi közgyűlés jegyzéke szerint a következő kolostorokat foglalta magába: a karánsebesi, jenei, gyulai, csanádi, szegedi és váradi. Az 1544. június 1-jén Váradon tartott közgyűlés beosztása szerint, ugyanezek a kolostorok tartoztak hozzá, Karánsebes kivételével (mely az erdélyi őrségbe került).⁸⁹

⁸³ *Péntekhely* – Várad városának egyik része a középkorban. A tulajdonképpeni Várad város a vártól nyugatra (a Nagypiac tér, ma 1 Decembrie tér nyugati részéig). (Fleisz János: *Nagyvárad várostörténete. Kismonográfia*. Nagyvárad, 2011. 52.)

⁸⁴ Bunyitay Vince: *A váradi püspökség káptalanai s monostorai a püspökség alapításától 1566. évig*. 440.; Bunyitay Vince: *A váradi püspökség egyházai a püspökség alapításától 1566. évig*. 121.

⁸⁵ Michael Bombardi – Johann Baptist Piker: *Topographia magni Regni Hungariae*. Viennæ, 1750. 574.

⁸⁶ *Térképmelléklet Szende Katalin: „Civitas opulentissima Varadiensis.” Püspöki székhely és városfejlődés a középkori Váradon című írásához*.

⁸⁷ Batthyány Ignác: *Leges Ecclesiasticae Regni Hungariae Et Provinciarum Adiacentium*. Gyulafehérvár, 1827. III. 621.

⁸⁸ A jenei őrség székhelye *Borosjenő* – település Zaránd vármegyében, az egri egyházmegye területén. Ferences obszerváns kolostorát 1387–1395 között alapította Losonci László Szűz Mária tiszteletére. (*Jenő 1. Ferences obszerváns kolostor*. In: F. Romhányi Beatrix: i. m.) Ma Borosjenő (románul *Ineu*, szerbül *Janopol*), város Romániában, Arad megyében. Aradtól 48 kilométerre északkeletre, a Fehér-Körös partján fekvő egykori járási székhely.

⁸⁹ Karácsonyi János: *Szent Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig*. I. 377., 406.; Karácsonyi János: *Szent Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig*. II. 205.

1514-ben a váradi obszerváns kolostor gvardiánja kapta a megbízatást, hogy a Tiszántúlon keresztshadjáratot hirdessen a törökök ellen.⁹⁰ Az 1510-es években az obszerváns renden belüli ellenzéknek a váradi kolostor jelenthette az egyik központját. Valószínűleg innen került ki Dózsa legkiemelkedőbb hadvezére, Lőrinc pap is. Neki és „*apostata*” rendtársainak nagy szerepe volt abban, hogy a kereszties had a földesurak (nemesek) ellen fordult, s ezért került sor éppen Várad környékén a paraszti és nemesi sereg közti első összecsapásra.⁹¹ 1524. március 20-án Pécsvárad Gábor provinciális a váradi obszerváns kolostorban tartózkodott és itt vette fel Bajoni Benedeket, nejét, Annát, ugyancsak Anna nevű testvérét és ezután születendő gyermekeit a szalvatoriánus testvériség (*confraternitas*) tagjai közé.⁹²

1529 óta az obszervánsok rendi főiskolát (hittudományi iskolát) is működtettek Váradon, melyet Esztergomból telepítettek át ide, bizonyára a szükséges könyvanyaggal együtt. Az 1531-es közgyűlésen úgy határoztak, hogy az még két évig itt maradjon. 1531–1533 között a rendi főiskola előadójaként (*lectoraként*) Atyai Péter tevékenykedett. Nevét talán születési helyéről, Atyáról⁹³ kapta, ahol Maróti János macsósi bán 1405-ben az obszervánsoknak a Szentlélek (Vukičević-Samardžija szerint Szent Péter és Pál apostol) tiszteletére kolostort alapított. 1529–1531 között Héderhelyen, majd 1533–1535 között Nyírbátorban volt gvardián. 1535–1537 között Pápán, 1537–1540 között Sárospatakon, 1540–1542 között Pápán, 1542–1544 között pedig Gyulán tanította a ferences növendékeket (novíciusokat). Az 1533-as közgyűlés arról, hogy a hittudományi iskola továbbra is Váradon maradjon, de immár két előadót választot-

⁹⁰ Szádeczky Lajos: *Székely oklevéltár*. V. Kolozsvár, 1896. 48.

⁹¹ Jakó Zsigmond: *Várad helye középkori könyvtártörténetünkben*. 143.

⁹² Bunyitay Vince, Rapaics Rajmund, Karácsonyi János (Szerk.): *Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi bitűjítás korából*. I. 127–128.

⁹³ *Atya* – település Valkó vármegyében, a pécsi egyházmegye területén, a mai Sarengrád (horvátul *Sarengrad*) falu Horvátországban. (*Atya. Ferences obszerváns kolostor*. In: F. Romhányi Beatrix: i. m.)

tak, Kamonczi Tamás és Milváni György személyeiben. Czibak Imre váradi püspök halála után (1534) a hittudományi iskolát elhelyezték Váradról és a pápai kolostorba tették, előadónak oda a már ismert Atyai Pétert nevezték ki.⁹⁴

A váradi, a reformációig az obszervánsok legnépesebb kolostorának bizonyult, 1535-ban ugyanis 36 szerzetes lakott itt. Ebből 18 miséspap, hat növendék és 12 segítőtestvér volt. A miséspapok közül Kopácsi János a gvardián, Kamonczi Tamás pedig az előadó volt. Hetesi Péter, Mezőgyáni György, Orbóczy András, Verpeléti Mihály, Szalavári Péter, Kolozsvári Ferenc, Madarasi Benedek gyóntatókként, Meszlényi Ferenc, Érsekapáti Demeter és Nagyfalusi Albert pedig igehirdetőkként működtek. Csíki Andrást külön megbízták azzal a feladattal, hogy a konventnek szentbeszédeket tartson. Batai Ferenc orgonás, Szegedi Ferenc énekes, Huszti Bálint és Salánki Simon fiatal papok a szentmisék elvégzéséért feleltek. A 12 segítőtestvér közül Gyergyai Mátyás a betegápolást látta el.⁹⁵

A mohácsi vész (1526) után az obszervánsok Czibak Imre (hivatali ideje: 1526–1534; egyébként 1526 elején belépett a ferences rendbe) és Fráter György (hivatali ideje: 1535–1551) váradi püspökök részéről védelmet és támogatást élveztek. 1531-ben, 1542-ben, 1544-ben, 1546-ban, 1548-ban, 1550-ben és 1552-ben, vagyis összesen hétszer (1542-től egymás után hatszor) az obszervánsok váradi házában tartották a rendtartomány közgyűlését. Mindezt onnan tudjuk, hogy a magyarországi obszerváns ferencesek közgyűléseinek jegyzőkönyvei az 1531–1567 évekből máig fennmaradtak.⁹⁶

⁹⁴ Karácsonyi János: *Szent Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig*. I. 389., 392., 394.; Karácsonyi János: *Szent Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig*. II. 206., 612.; Jakó Zsigmond: *Várad helye középkori könyvtártörténetünkben*. 142.

⁹⁵ Bunyitay Vince: *A váradi püspökség káptalanai s monostorai a püspökség alapításától 1566. évig*. 439.; Karácsonyi János: *Szent Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig*. II. 205.

⁹⁶ Bunyitay Vince, Rapaics Rajmund, Karácsonyi János (Szerk.): *Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából*. II. 465–525.; Karácsonyi János: *Szent Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig*. II. 206.

1549-ben a ferencesek még úgy gondolták, hogy sokáig Váradon maradhatnak, ugyanis Nágocsi Márton, az akkori váradi gvardián jelentette Báthori Andrásnak (1532-től Somogy, 1534-től haláláig – 1556-ig – Liptó, 1540–1550-ig Szepes, 1548–1563-ig Szatmár, 1551–1556-ig Szabolcs vármegye főispánja, 1544–1554-ig tárnokmester, I. Ferdinánd híve és tiszántúli főkapitánya, s az obszerváns ferencesek lelkes támogatója), hogy újjá akarták építeni, illetve restaurálni kolostorukat. A kolostor épülete régisége miatt igencsak tönkrement. A gvardián az újrafedését (zsindelezését) látta elsődleges feladatnak, melyhez az ács-mesterséghez értő segítőtestvérei munkájára volt szüksége. A restaurálásra Báthori András jóvoltából rendelkezésre állt több mint 20 000 zsindeley. Nágocsi Márton azonban ácsmestereit Báthori András kérésére, annak nyírbátori kolostorához küldte egy bizonyos időre, félbehagyván a saját kolostoruk javítását. Azt kérte, hogy három hét múlva küldje vissza Báthori a testvéreket Váradra, hogy befejezzék a művüket. Nágocsit egyébként korábban négyszer is provinciálissá választották (1529-ben, 1531-ben, 1533-ban és 1542-ben).⁹⁷

A kolostor Várad várának 1556–1557. évi ostroma során súlyos károkat szenvedett. Izabella királyné emberei elől a ferencesek régi pártfogójuk, a Bajoni család védelmébe helyezték magukat és értékesebb egyházi kincseiket, tárgyaikat a bajoni kastélyba vitték. Tövisi Imre, az akkori provinciális 1556. augusztus 22-én Bajoni Istvánnak adott megőrzés végett 24 kelyhet, 19 paténát (tányérkát), öt keresztet, három Úrmutatót (monstranciát), két ezüst ampolnát, három füstölőt, három tömjéntartót, két feszületet, egy ezüst kézereklyetartót, egy aranyozott ezüsttálat (Tövisi Imre összeírása maradt fenn).⁹⁸ Bajoni István és János a váradi Szent István-káptalan előtt 1557. április

⁹⁷ Bunyitay Vince: *A váradi püspökség káptalanai s monostorai a püspökség alapításától 1566. évig.* 439–440., 443.; Karácsonyi János: *Szent Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig.* II. 206.

⁹⁸ Géresi Kálmán: *A nagy-károlyi gróf Károlyi-család oklevéltára.* III. Bp., 1885. 290–291.

21-én óvást tettek és előadták, hogy Izabella királyné párthívei a váradi vár ostroma során, a Bajoni családot a rájuk bízott egyházi tárgyak és ingóságok átadására kényszerítették, s mivel azok ezt ellenezték, erőszakkal elvitték tőlük.⁹⁹

A váradi obszervánsok miseruháikat (kazuláikat) és palást-jaikat a Báthoriak ecsedi várába szállították. Három fehér kazula, fél évszázaddal később, 1617 körül Kassára került. Ezek szövete damaszselyem volt, arany pikkelyekkel és gyönyörű hímzéssel ellátva. Az első kazulára a keresztre feszített Krisztust hímezték a keresztlábainál Mária Magdolnával. A mintázat gyöngyökkel volt díszítve. A második kazulán a Szent Keresztet átölelő Mária Magdolnát ábrázolta. Ezt is gyöngyökkel rakták ki, de nem hímezve, hanem szövetbe nyomva volt. A harmadik kazula festett volt és kék, piros színekkel, felül pelikánmadarat ábrázolt, alatta a keresztfeszített Krisztussal, akinek oldalán Mária Magdolna és Szent Péter állt. A három miseruháról a gyöngyöket letépték. Ha csak a fehér kazulákból három volt, akkor a többi liturgikus színnek megfelelően, legalább négyszer ennyi miseruhával rendelkezhetek a váradi obszerváns ferencesek.¹⁰⁰

Várad ostrom során megsemmisültek az obszervánsok könyveinek egy része, mivel ezeket elmulasztották kimenekíteni a körülrzárt Váradról. A féltettebb könyveket valószínűleg a ferencesek a gyöngyösi kolostorukba vitették, mivel ma is ott őrzik a váradi rendház középkori könyvtárának bizonyos darabjait. Különös értéket képvisel ezek közül az a latin-magyar szótártöredék, amelyet a kolostori iskola lektora, Atyai Péter 1531–1533 között készített.¹⁰¹

Az 1557. június 1–10. közt Tordán tartott országgyűlés intézkedett arról, hogy a „szürke barátok,” vagyis az obszerváns ferencesek Váradon megmaradhassanak.¹⁰² Ez meg is történt,

⁹⁹ Géresi Kálmán: *A nagy-károlyi gróf Károlyi-család oklevéltára*. III. 298–299.

¹⁰⁰ Knauz Nándor: *Régi egyházi ékszerek*. In: Magyar Sion, 2. évf. (1864) 3. sz. 228.; Bunyitay Vince: *A váradi püspökség káptalanai s monostorai a püspökség alapításától 1566. évig*. 441–442.

¹⁰¹ Jakó Zsigmond: *Várad helye középkori könyvtártörténetünkben*. 143.

¹⁰² Szilágyi Sándor: *Erdélyi országgyűlési emlékek*. II. Bp., 1876. 79.

mivel 1558-ban megválasztották Váradra gvardiánnak Szabatkai Bálintot. Miután Izabella királyné 1559. szeptember 15-én meghalt, már senki se védhette meg a váradi ferenceseket Varkocs Tamás bihari főispán és váradi várkapitány erőszakoskodásától. Az obszervánsok elmenekültek, templomuk és kolostoruk Varkocs Tamásék pusztításának vált áldozatává¹⁰³ („*Váradon mind elrontatá az egész káptalan házakat és a sok szentegyházakat: ... Szentlelket*”).¹⁰⁴ Várad 1692. június 5-i török uralom alóli felszabadításakor a kolostornak már nyoma sem volt.¹⁰⁵

A 16. században az obszerváns közgyűlés a váradi kolostorba gvardiánnak rendelte: 1531-ben Szegedi Jánost, 1533-ban Kopácsi Jánost, 1535-ben Debreceni Istvánt, 1537-ben Id. Patai Tamást, 1539-ben Tárnoki Jánost, 1542-ben Patai Tamást, 1544-ben Nágocsi Mártont, 1546-ban Tövisi Imrét, 1548-ban Nágocsi Mártont, 1550-ben ismét Tövisi Imrét, 1552-ben Szigeti Tamást, 1554-ben Szentlászlai Istvánt, 1558-ban Szabatkai Bálintot. 1539-ben külön ígehirdetőnek ide küldték Csáti Demetert, 1542-ben Patai Tamást, 1544-ben és 1546-ban Zákányi Balázst, 1548-ban Váradi Jánost, 1550-ben Pálkai Andrást, 1552-ben pedig újra Zákányi Balázst. 1566. március 10-i tordai országgyűlés határozatának következtében, a váradi katolikusok papok és szerzetesek nélkül maradtak. János Zsigmond halála után és katolikusüldöző politikájának végeztével, a ferences obszervánsok Váradra ígehirdetőket és egyben lelkipásztorokat küldtek. Ezek a következők voltak: 1572–1574 között Mágocsi János, 1574–1577 között Mohácsi Tamás, 1577-ben Gyöngyösi Ferenc, 1579–1580 között Szatmári Mátyás. Az 1581. tordai országgyűlést követően megjelentek a jezsuiták Váradon, így az obszerváns ferencesekre már nem volt szükség.¹⁰⁶ Távozásuk után

¹⁰³ Karácsonyi János: *Szent Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig.* II. 206.

¹⁰⁴ Verancsics Antal összes munkái. II. Közli Szalkay László. Pest 1857. 100.

¹⁰⁵ Karácsonyi János: *Szent Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig.* II. 207.

¹⁰⁶ Bunyitay Vince, Rapaics Rajmund, Karácsonyi János (Szerk.): *Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából.* II. 465–525.; Karácsonyi János: *Szent Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig.* II. 207.

több mint száz évvel, a ferenceseket Benkovich Ágoston váradi püspök hozta vissza 1701-ben. Egymás után különböző ingatlanokat kaptak, hogy kifejthessék tevékenységüket, de már nem tudták, hogy a középkori épületeik hol helyezkedtek el.¹⁰⁷

A debreceni konventuális ferences kolostor

A Ferenc-rend történetét tárgyaló 1851-es évkönyv szerint Debrecenben a konventuális ferencesek kolostorát nem 1312-ben, hanem 1322-ben¹⁰⁸ alapította egy Jakab nevezetű vitéz (*miles Jakabos nomine*), a Debreceni földesúri család Jakab nevű tagja, aki Károly Róberttől származó királyi engedéllyel egy romos templomot adományozott a létesítendő kolostor részére. Ez időben két Jakab is létezett a város földesurai között. Az egyik a Debreceni család I. Pétertől származó II. Péter Jakab nevű fia volt, akiről Bunyitay nyomán sokáig azt hitték, hogy ő alapította a kolostort.¹⁰⁹ A rendházat így a Péterfia utcáján keresték. A rendelkezésre álló források alapján azonban a kolostor a Debreceni Dózsa nádor egykori kastélyának szoros közelségében állt, II. Péter kúriája viszont a város északnyugati részében feküdt. Mivel a nádor fiát szintén Jakabnak hívták, őt tekinthetjük a ferencesek patrónusának.¹¹⁰

¹⁰⁷ Bunyitay Vince – Málnási Ödön: *A váradi püspökök a száműzetés s az újjralapítás korában (1566-1780)*. In: Bunyitay Vince: *A váradi püspökség története alapításától a jelenkorig*. IV. Debrecen, 1935. 413.

¹⁰⁸ Karácsonyi az alapítás évét 1322-re tette, mert az alapításról szóló feljegyzésben az 1312-es évet említették, de szerinte egy X jegyet kihagytak. 1312-ben a kolostor nem létezhetett, ugyanis az 1316-os összeírásban még nem szerepelt. (Karácsonyi János: *Szent Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig*. I. 156.)

¹⁰⁹ Bunyitay Vince: *A váradi püspökség káptalanai s monostorai a püspökség alapításától 1566. évig*. 444.

¹¹⁰ Csánki Dezső: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*. I. 598.; Györfly György: *Az Árpádkori Magyarország történelmi földrajza*. I. 611.; Módy György: *Franziskaner und Dominikaner in Debrecen bis zur Reformationszeit*. In: *A debreceni Déri Múzeum évkönyve (1992/93)*. Debrecen, 1994. 102-104.; Jaczko Sándor: *Debrecen középkori egyházi állapota és vallási élete*. 253-254.

1379-ben a debreceni, a beregszászi, szatmári, váradi és telegdi kolostorokkal a konventuálisok új független őrsége, a váradi őrség alá került. 1533-ban is (mint az az évi közgyűlés határozataiból is kiderül) az említett kolostorokkal együtt a váradi őrséghez tartozott.¹¹¹

A ferences kolostor a földesúri kastély átellenében, a későbbi Csapó u. 13. szám alatti telken volt, a Boldogságos Szűz tiszteletére szentelve. A kolostor épülete mintegy 22 méter hosszú lehetett. Nem tudjuk, hány szerzetes lakott itt, de a más konventuális rendházak 14–15. századi adataiból ítélve, 6–10-en lehettek. A 14. század, egészen 1382-ig (az Anjouk kora), a konventuális ferencesek virágkora volt Magyarországon. Bizonyosra vehető, hogy már 1360 körül a földesúri család ellátta a kolostort nagy értékű kegytárgyakkal, melyekről egy 1448-as levélből olvasunk majd. A szerzetet a céhek is támogatták, hiszen 1449-ben a szűcsök céhszabálya előírta, hogy a céhben mesterré lettek 50–50 dénárt kötelesek adni a Szent András-templomnak, illetve a kolostornak.¹¹²

A debreceni kolostor példát szolgáltat rá, hogy a konventuális ferencesek erkölcssei és a fegyelme több rendházban is meglazult, amin egyébként az obszerváns ferencesek gyakran elégedetlenkedtek. Egy 1448. június 25-én kelt oklevél tanulsága szerint, Carvajal János bíborosnak és a Szentszék németországi követének, Hunyadi János Magyarország kormányzója és az ország rendjei felpanaszolták, hogy a konventuális ferencesek Esztergomban, Debrecenben és Szatmárnémetiben lévő házaikban feslett életet folytatnak, az istentiszteleteket sem végzik el rendesen, értékes tárgyaikat – drága egyházi ruháikat, drágakövekkel s gyöngyökkel gazdagon ékesített arany és ezüst edényeiket, melyek királyok adományai voltak (származhattak a

¹¹¹ Karácsonyi János: *Szent Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig*. I. 33–34., 46–47. *Debrecen. b. Ferences (konventuális) kolostor*. In: F. Romhányi Beatrix (Főszerk.): i. m.

¹¹² Módy György: *Franziskaner und Dominikaner in Debrecen bis zur Reformationszeit*. 104–105.

városba látogató királyoktól, de inkább lehettek a debreceni földesúri-kegyúri család ajándékai, esetleg a debreceni híveké) – elvesztegették (eladták), a kolostorépületeket hagyták tönkremenni. A szentszéki követ, Szécsi Dénes esztergomi érseknek meghagyta, hogy az ügyben vizsgálatot tartson, és ha a panaszt igaznak találja, az említett konventuális rendházakból, ahol célszerűnek látja, a fegyelemre vissza nem térni akaró szerzeteseket verje ki és helyükbe obszerváns ferenceseket helyezzen.¹¹³

1448-ban Carvajal bíboros hét konventuális kolostort ítelt az obszervánsoknak: az esztergomit, a sárospatakit, a győrit, debrecenit, a lippait és a szatmárit. A debreceni, szatmári és lippai kolostorok átadását sikerült elhalasztatni, majd érvénytelenítetni. Debrecen földesura 1448-ban Brankovics György szerb despota volt. Az év második felében nézeteltérésbe került Hunyadi Jánossal, mivel ellenezte török elleni hadjáratát, mely a rigómezei vereséggel végződött. Így Brankovics nem engedte végrehajtani az ellenfelének, Hunyadi Jánosnak közbenjárására hozott határozatot. 1449-ben Brankovics hűtlensége miatt Hunyadi elfoglalta Debrecen is, de az ott levő konventuális ferenceseket nem bántotta.¹¹⁴

1466-ban újabb panasz érkezett a debreceni konventuális ferencesek életvitelére és az előző vádak köszöntek vissza. Szilágyi Erzsébet, Hunyadi János özvegye panaszkodott, hogy a Brezen (Debrecen) mezővárosban levő konventuális ferencesek a szent alapító által adott rendszabályok mellőzésével, kicsapongó életet élnek, sőt az egyházi díszítményeket (a kolostor értékes tárgyait) is eladják. II. Pál pápa ennek alapján megbízta Beckensloer János váradi püspököt, hogy a kolostorban, mely egyházmegyéjéhez tartozik, vizsgálatot tartson és a szerzeteseket szabályaik megtartására kötelezze.¹¹⁵ A vizsgálat kedvező ered-

¹¹³ Teleki József: *Hunyadiak kora Magyarországon. Oklevéltár.* X. Pest, 1853. 233–236.

¹¹⁴ Karácsonyi János: *Szent Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig.* I. 58–59.

¹¹⁵ Érdujhelyi Menyhért: *Kutatásaim a római levéltárakban.* In: *Katholikus Szemle*, 10 évf. (1896). 4. sz. 615.

ményt hozhatott, mert a püspök nem űzte el Debrecenből a ferenceseket.

Hunyadi özvegyének halála után, annak fia, Mátyás király 1489-ben újból panaszt tett az esetükből nem tanuló konventuálisokra a pápánál. Ezért VIII. Ince 1490. március 1-jén meghagyta nunciusának, az ortei püspöknek, hogy a debreceni ferenceseket szigorúbb életre utasítsa. Mire a rendelet Magyarországra ért, Mátyás király meghalt és az intézkedésnek nem lett fogantaja.¹¹⁶

1509 őszétől Szapolyai János erdélyi vajda lett Debrecen földesura, aki kegyébe fogadta a ferenceseket. 1528. január 19-én Debrecenben tartózkodva, a konventuális ferenceseknél hallgatott misét.¹¹⁷ Az 1529-es konventuális közgyűlés határozata szerint az obszerváns szerzetesek egyik évben tarthattak szentbeszédet és gyóntathattak is Debrecenben, a másik évben nem. Korábban csak Szapolyai vajda színe előtt tarthattak szentbeszédet.¹¹⁸

1531. február 19-én a debreceni ferenceseknél tartózkodott a provinciális, Lippai Ferenc és innen ajánlotta az erdélyi őrt Pemflinger Márknak, mint kegyes pártfogójának figyelmébe.¹¹⁹ 1531-ben a városban generális konventet tartottak, melyet a debreceni uradalom officiálisának számadáskönyve bizonyít.¹²⁰

A ferencesek a városi polgársággal is jó barátságban, egyetértésben éltek. Ez magyarázza azt, hogy 1535-ben Laszki (Laszky) Jeromos nem merte a debreceni polgárokat a kolostorba zárni, hanem azokat később saját szállására vitte, mert attól félt, hogy

¹¹⁶ Római Magyar Történeti Intézet (Szerk.): *Monumenta romana episcopatus Vespriensis. A veszprémi püspökség római oklevéltára.* III. Bp., 1902. 316.

¹¹⁷ Wenzel Gusztáv (Közli): *Szerémi György emlékirata Magyarország romlásáról.* I: Pest, 1857. 206.

¹¹⁸ Karácsonyi János: *Szent Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig.* I. 87., 89.

¹¹⁹ Bunyitay Vince, Rapaics Rajmund, Karácsonyi János (Szerk.): *Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából.* II. 119–120.

¹²⁰ Módy György: *Franziskaner und Dominikaner in Debrecen bis zur Reformationszeit.* 106.

a fráterek kiengedik őket.¹²¹ A kolostor a polgárok adományából kapott 1533-ban orgonát. Ekkor rendelték az az évi közgyűlés által kinevezett Bácsai Elek orgonista atyát a városban élő beginák gyóntatójának. Tehát Debrecenben is volt beginaház. 1533-ben Kamonczai Kristóf volt Debrecenben a gvardián.¹²²

1535-ben Szapolyai Debrecen városát Török Bálintnak ajándékozta. Török neje, született Pemflinger Katalin bár a lutheri irányzat híve volt, gyóntató atyját a ferencesek közül választotta.¹²³ Sírhelyet is a kolostor sírboltjában választott magának és 1546-ban itt is temették el.¹²⁴

Debrecen földesura 1547-ben, Török Bálintné Pemflinger Kata fia, enyingi Török János lett, ezzel a város a hitújítás útjára lépett. A rend patrónusának, Fráter Györgynek 1551-ben történt meggyilkolása után és a reformációnak a városban történő megerősödése nyomán, 1552 őszén a ferencesek elhagyták Debrecent.¹²⁵

A kolostor épületét a város ispotállya, szegények kórházává és menhelyévé alakította. 1561-ben János Zsigmond, majd 1578-ben Báthori Kristóf erdélyi fejedelmek az épületet, kertjével együtt a városnak adták örök adományba. A ferencesek tevékenysége nem nagyon járult hozzá debreceni ifjak külföldi egyetemre járásához, hiszen 1440 és 1523 között igen kevés debreceniről tudunk a krakkói, illetve bécsi egyetemeken. A jelentős gazdasági központ szerepét betöltő Debrecen az 1550-es évekig nem lett kulturális központ, mert azt a közelben levő püspöki székhely, Várad jelentette.¹²⁶

¹²¹ Wenzel Gusztáv (Közli): *Szerémi György emlékirata Magyarország romlásáról*. 343.

¹²² Kósa Eugenius: *Antiquarii Provinciae*. 222., 226.

¹²³ Fridrich, Urban: *Historia seu compendiosa*. I. Cassoviae, 1759. 30.

¹²⁴ Wenzel Gusztáv (Közli): *Szerémi György emlékirata Magyarország romlásáról*. 100.

¹²⁵ Módy György: *Franziskaner und Dominikaner in Debrecen bis zur Reformationszeit*. 108.

¹²⁶ Módy György: *Franziskaner und Dominikaner in Debrecen bis zur Reformationszeit*. 108.

A telegdi konventuális ferences kolostor

Telegden¹²⁷ a néphagyomány éberén őrizte az emlékét az ott élt veres barátoknak (templomos lovagrendieknek), habár a források szerint azok sosem laktak ott. A régebbi szakirodalomban Pázmány Péter megjegyzésére támaszkodva azt állították, hogy Telegden a ferencesek a kolostort egy másik rendtől vették át, valószínűleg a templomosoktól 1335-ben.¹²⁸ Bunyitay szerint Pázmány feltételezését a néphagyományból vette, ami nem egyenlő a valósággal, de Pázmány érvét se tudta cáfolni. Elismerte, hogy a ferencesek megtelepedése előtt kellett Telegden egy elhagyatott szerzetesi épületnek lennie. Telegd tekintélyes nemzetiségi birtok központja volt, 11 község tartozott hozzá (Bertény, Borostelek, Szakadát, Szabolcs, Pósalaka, Sonkolyos, Dubricson, Telki, Jenő, Battyán, Telkesd egy része), ezért szinte biztosan volt itt monostor. A szerzetesrendek írói említést tettek Telegddel kapcsolatban a Szent Gábor főangyalról címzett apátság kapcsán, de ennek helyét pontosan nem tisztázták.¹²⁹

A telegdi konventuális ferences kolostort 1329-ben Telegdi Csanád egri püspök (hivatali ideje: 1322–1330), később esztergomi érsek (hivatali ideje: 1330–1349) alapította,¹³⁰ Erzsébet királynő engedélyével családi székhelyén, szülőföldje iránti szeretetből építtette. Templomát a Boldogságos Szűz Mária tiszteletére szentelték. 1347-ig Telegden tartották a konventuális ferencesek tartományi gyűlésüket. Telegdi Csanád unokaöccse, Telegdi Tamás előbb kalocsai (hivatali ideje: 1358–1367), majd

¹²⁷ *Telegd* – település Bihar vármegyében, a mai Mezőtelegd (románul *Tileagd*) falu és községközpont a romániai Bihar megyében. Nagyváradtól 18 kilométerre keletre, a Sebes-Körös bal partján, a Nagyvárad-Kolozsvár főút mellett fekszik. Kalotaitanya, Kabaláspatak, Pósalaka, Pusztaiújlak, Telkesd tartozik hozzá.

¹²⁸ „*Telegdiense (claustrum) olim templariorum: restauvarit et dedit Franciscanis anno 1335.*” (Péterffy Károly: *Sacra conciliaecclesiae romano-catholicae in regno Hungariae celebrata ab anno Christi MXVI usque ad annum MDCCXV...* Bécs 1742. II. 281.)

¹²⁹ Sass Kálmán-Kupán Árpád-Varga Árpád: *Mezőtelegd története*. Nagyvárad, 1996. 53.

¹³⁰ Györffy György: *Az Árpádkori Magyarország történeti földrajza*. 676.; Blazovich László - Géczy Lajos: *A Telegdiak pere* (1568–1572). 21.

esztergomi érsek (hivatali ideje: 1367–1376) is annyira szerette a telegdi kolostort, hogy 1369-ben a ferencesekkel itt tartotta meg a tartományi gyűlést.¹³¹

A földrajzi közelség okán a telegdi rendházat 1379-ben az újonnan létrehozott váradi órséghez csatolták. Ide tartozott 1533-ban is, az évi váradi közgyűlés tanúsága szerint, egészen megszűntéig.¹³² 1531-ben a telegdi gvardián megjelent a Székesfehérváron, február 2-án tartott közgyűlésen a választott testvérrel együtt. Utóbbi felolvasó volt az első asztalnál. 1533-ban Szalai Mátyás barát volt a telegdi kolostor gvardiánja.¹³³

A 16. században a Telegdi család két ága vitatkozott a kolostor kegyurasága felett és sor került javainak felosztására. 1556-ban Telegdi Miklós, Telegd egyik földesura, aki elhagyta ősei hitét és a reformáció tanait követte, elüldözte a ferenceseket Telegdről. A néphagyomány szerint Telegd reformálását a szerzetesek erkölcstelen viselkedése váltotta ki. 1557-ben Telegdi Miklós őseinek a templomok, egyházi személyek, ferencesek részére adományozott javakat lefoglalta és református jobbágycsapatot telepített Telegdre. Miklós unokatestvére, Telegdi Mihály, aki a katolikus hiten maradt annak indokán, hogy a kegyúri jog őt is megilleti, az elfoglalt javakból saját magának egyenlő részt kért. Miklós először erről nem vett tudomást, de egy pereljárás végén 1561-ben megírták az osztálylevelet.¹³⁴

Ebből megtudjuk, hogy az egyházi javakból a két rokonnak mi jutott. A dokumentum értelmében a telegdi kolostor leginkább a kegyúri család éves adományaira és a lakosság alamizsnáira volt utalva. A telegdi ferencesek udvarral (*curia*), kerttel

¹³¹ Borovszky Samu: *A ferencziek történetéhez*. 754.

¹³² Karácsonyi János: *Szent Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig*. I. 47., 93., 203.; Rusu, Adrian Andrei - Burnichioiu, Ileana - Lupescu Makó Mária: *Telegd*. In: Rusu, Adrian Andrei (Coord): i. m. 268.; *Telegd. Ferences (konventuális) kolostor*. In: F. Romhányi Beatrix (Főszerk.): i. m.

¹³³ Kósa Eugenius: *Antiquarii Provinciae*. 218–222.

¹³⁴ Bunyitay Vince: *A váradi püspökség káptalanai s monostorai a püspökség alapításától 1566. évig*. 458.; Karácsonyi János: *Szent Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig*. I. 204.

(*hortus*) és temetővel rendelkeztek a kolostor mellett. Az udvart és kertet Telegdi Miklós és Mihály egyenlően elosztották egymás közt. A határt kettejük között a temető fala képezte. A konventuális ferencesek szőlővel bírtak Telegden és Szabolcson. Utóbbi Okos György, Telegdi Miklós őseinek jobbágya adományozta a kolostornak, örök misék fejében (kegyes adomány). A ferencesek réttel is rendelkeztek Telegden és Szabolcson, a telegdít ezek közül „Barátok réttjének” nevezték. Talán malommal is bírtak (az osztálylevél szerint ugyanis Telegden 1561-ben malmok voltak, melyek közül csak egy a plébániáié és „István pap malmának” nevezetett). A ferences templom korabeli gazdagságát mutatja, hogy arany és ezüst egyházi edényekkel, drágakövekkel és gyöngyökkel díszített egyházi ruhákkal volt ellátva, melyeket együttesen 1200 forint értékűre becsültek (amelyet a telegdi nép hét kád aranyra változtatott egy mondában).¹³⁵

Összehasonlításként a ferencesekkel szemben, a telegdi plébános jelentősebb javadalmakkal rendelkezett. Hét és fél jobbágytelekkel bírt, melyek közül kettő-kettő Báránkyuta és Telkesd, egy-egy Pósalak, Battyán és Jenő, egy fél pedig Telki falvában feküdt. Telegden a plébániához – általánosan megemlítve – szántóföldek és rétek tartoztak. A plébános a telegdi és újlaki hegyeken szőlővel rendelkezett. Telegden a Beothke utca végén „István pap malma” néven malommal bírt, melyhez még a telki és magyarcsékei malom is hozzáadódik. A plébániához a templom mellett temetővel, temetőudvarral és temetőkerttel állt.¹³⁶

Telegdi Miklós és Mihály Telegd két templomának kegyúri jogán is megosztottak. A Szent István tiszteletére szentelt plébániatemplom Miklós, míg a ferences kolostor templomával, mely temetői joggal is rendelkezett, Mihály tulajdonába került, hogy vallásuk szertartásait ott folytathassák, de a két különböző egyház papjai egymást megbecsülik.¹³⁷

¹³⁵ Bunyitay Vince: *Adatok a XVI. század történetéhez - Második közlemény.* 476-495. In: Történelmi Tár, 10. évf. (1887). 476-495.

¹³⁶ Bunyitay Vince: *Egyházak a püspökség alapításától 1566. évig.* 434.

¹³⁷ Bunyitay Vince: *Adatok a XVI. század történetéhez - Második közlemény.* 476-495. In: Történelmi Tár, 10. évf. (1887). 476-495.

Telegdi Mihály papjai már nem lehettek ferences szerzetesek, hiszen Miklós azokat 1556-ban már elüldözte. Mihály a ferenceseket már nem tudta visszatelepíteni és 1575-ben saját magának is menekülnie kellett Bihar vármegyéből.¹³⁸

A régebbi szakirodalom a telegdit eltűnt kolostorként tartotta számon. A jelenlegi református templom egy középkori, késő gótikus stílusú épület maradványait tartalmazza. Ezt az 1561-es osztálylevélben szereplő Szent István-plébániatemplommal vélem azonosíthatónak, mert erről tanúskodik a szentélyben látható, a templom felemelésére vonatkozó felirat is: „*Hoc templum est constructum et consecratum ad honorem S. Regis Stephano Anno Domini 1507.*” A templomot Telegdi István, II. Ulászló kincstárnoka építtette 1504–1507 között. A 16. századi templom bővítése egy kora gótikus templomnak, amelyből csak a déli és nyugati rész maradt meg. Ezeken a falakon 14. század végi és 15. század eleji falfestmények láthatóak. Az egyik freskón a Mettercia (képtípus, melyen Szent Anna a Boldogságos Szűz Máriával és a kis Jézussal látható) mellett, egy fiatal szent barát képe maradt fenn barna ruhában. Ezt a templomot még Telegdi Csanád érsek építtethette vagy renováltathatta 1320-ban. E két okból lehetett ez a telegdi ferencesek temploma.¹³⁹

A ferences kolostor köveit 1575 után széthordták. Bunyitay szerint a telegdi katolikusok templomot akartak építeni maguknak ezekből a kövekből. Az úgy az 1610. évi besztercei országgyűlés elé került, de a megvalósítás elmaradt, ha ugyan valóban volt ilyen szándék. Ez idő tájt nagyon kevés katolikus lehetett Telegden.¹⁴⁰

¹³⁸ Bunyitay Vince: *A váradai püspökség káptalanai s monostorai a püspökség alapításától 1566. évig.* 459.; Karácsonyi János: *Szent Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig.* I. 204.

¹³⁹ Sass Kálmán-Kupán Árpád-Varga Árpád: *Mezőtelegd története.* 50., 52., 54.; Dukrét Géza: *Épített örökségünk Bihar megyében.* Nagyvárad, 2009. 93.

¹⁴⁰ Bunyitay Vince - Málnási Ödön: *A váradai püspökök a száműzetés s az újraelépítés korában (1566–1780).* 83.; Sass Kálmán-Kupán Árpád-Varga Árpád: *Mezőtelegd története.* 130.

Karácsonyi szerint a ferences kolostor Mezőtelegd település keleti részén, a Telegdi-kastélytól keletre állt és a romjait a Telegdi-kastély építéséhez hordták el. Alapfalainak egy része még látható volt az 1920-as években.¹⁴¹ Sass Kálmán szerint a ferences kolostor a váron kívül, de közvetlenül mellette, az ortodox templom és zsinagóga környékén feküdt. Itt faragott mész-kő ajtófelek, vastag épület fundamentumok voltak láthatóak 1935-ben is. Ásatások azonban nem történtek.¹⁴²

A szalárdi obszerváns ferences kolostor

A szalárdi obszerváns ferences kolostor története a Csáky család történetéhez kötődik. A Csákyak Zsigmond király uralkodása során váltak jelentős arisztokrata családdá. Biharban Adorjánvár, Körösszeg és Margitta központokkal három uradalmat hoztak létre. Az 1395-ben adományul nyert adorjáni uradalom legjelentősebb helységét Szalárd¹⁴³ képezte, amely már a 14. századi oklevelekben mezővárosként jelent meg. Népes vásárai voltak, melyeken gyakorlattá vált a bírói ítéletek közhírré tétele.¹⁴⁴

Csáky Miklós – több vármegye főispánja, a kunok bírása, a későbbi erdélyi vajda, akit Zsigmond király emelt köznemesi sorból bárói tisztségbe –, temesi ispánként jól ismerte az obszerváns ferencesek áldásos tevékenységét a Délvidéken. Megszerezte a Cseriben és Karánsebesen működő testvéreket, így hát „a török által elkergetett” boszniai obszervánsokat bizta meg azzal, hogy a „*birtokain elszórtan élő félbitű, eretnek illetve pogány alatt-*

¹⁴¹ Karácsonyi János: *Szent Ferenc rendjének története Magyarországon 1711-ig*. I. 204.

¹⁴² Sass Kálmán: *Mezőtelegd története*. Nagyvárad, 1935. 59.

¹⁴³ Szalárd – település Bihar vármegyében, (románul *Sălard*) falu és községközpont a romániai Bihar megyében. Nagyváradtól 24 kilométerre északkeletre a Berettyó bal partján fekszik. Jákóhodos és Hegyközszentimre tartozik hozzá.

¹⁴⁴ Borzási Gyula – Dani Zoltán – Nagy Miklós: *Szalárd és vidéke, tegnap és ma*. In: Partiumi füzetek (69. szám). Nagyvárad, 2012. 129.

*valói közt igét hirdessenek.*¹⁴⁵ Az adorjáni uradalom területén sok felhítt szerb és román is lakott. Az 1395-ben kapott adorjáni uradalomban, a vártól két kilométerre levő Szalárdon kolostort alapított és annak templomát Szűz Mária pártfogása alá rendelte. Csáky Miklós kérésére IX. Bonifác pápa (hivatali ideje: 1389–1404) 1400. március 1-jén kelt bullájában azoknak, akik karácsonykor és a főünnepek alatt látogatják az épülő egyházat (vagy kápolnát a szöveg szerint), munkájukkal hozzájárulnak a templom fenntartásához (az épülő egyház számára alamizsnát adnak), megtartják az illető ünnepek negyvenedeit, nyolcadait és hatodait, száz napot elenged a kirótt büntetésükből (azaz bűcsút engedélyezett). A bullában utalást tettek a szerzetesi tevékenység leendő színhelyére, a felépítendő templomra, a refektóriumra, a toronyra, a kolostori cellákra, a cinteremre (a templom körüli legtöbbször fallal kerített temetőre) és más szükséges helyiségekre (ezek gazdasági épületek is lehetnek).¹⁴⁶ A pápa 1400. május 1-jén tájékoztatta Lukács váradi püspököt az egyházmegyéje területén létrejött új szerzetesházról, hogy pártfogolja és segítse az ott lakó obszervánsokat.¹⁴⁷ 1402. február 15-én IX. Bonifác pápa megismételte korábbi bűcsúengedélyét, kiterjesztve a bűcsút a korábbi ünnepeken felül Szent László, Szent István, Szent Imre és Szent Kereszt felmagasztalása ünnepeire is. A bűcsú elnyerését a feltételek öt évig való megtartása eredményezte (az addigi hét helyett). Mindez utalás lehet a templomépítés menetére.¹⁴⁸

A szalárdi kolostor először a boszniai vikariátushoz tartozott, majd a jenei őrségbe került a váradi, csanádi, szegedi, gyulai és karánsebesi rendházakkal együtt. Ezt igazolja az 1475. május 14-én a szerémújlaki kolostorban tartott közgyűlés

¹⁴⁵ Fejérpataky László: *Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia* (a továbbiakban *Monumenta Vaticana*). Vatikáni magyar okirattár (Reprint kiadás). I/4. Budapest, 2000. 173.

¹⁴⁶ *Monumenta Vaticana*. I/4. 173–174.

¹⁴⁷ *Monumenta Vaticana*. I/4. 204–205.

¹⁴⁸ *Monumenta Vaticana*. I/4. 409–410.

határozata is. Az 1517. évi közgyűlés jegyzéke a jenei őrség és más őrség kolostorai között sem említette (talán Karácsonyi tévedése). Az 1544-es váradi közgyűlés beosztása szerint a szalárdi kolostor a jenei őrség alá tartozott.¹⁴⁹

A Csákyak 1421-es osztálylevele továbbra is a család tagjainak közös kegyuraságát tartotta fenn a szalárdi kolostor felett.¹⁵⁰ A szalárdi ferenceseket a váradi kanonokok és püspökök is meglátogatták. 1451 telén hosszabb időt töltött a kolostor falai közt és január 20-án innen válaszolt Vitéz János váradi püspök egykori hivataltársa, Barius (Bánfalvi) Miklós egri kanonok levelére, üdvözölve előléptetése alkalmából.¹⁵¹ 1459-ben a szalárdi kolostorban tartózkodott az obszerváns ferencesek helytartója, Varsányi István és január 21-én innen írt levelet a celanói grófnénak, Kapisztrán János szentté avatása megkezdésének érdekében.¹⁵² 1468-ban Szalárdon került sor a magyarországi obszerváns ferencesek általános gyűlésére.¹⁵³

A szalárdi ferencesek elsőszámú jótevői az alapító Csáky család tagjai voltak, templomuk egyúttal a Csáky család temetkezőhelye volt. Itt pihent külön sírboltban az 1468 körül elhunyt Csáky Ferenc székely ispán és Bihar vármegye főispánja. 1490. december 21-én Adorjánvárbán kelt végrendelete szerint mellé kellett temetni fiát, Csáky Benedeket: *„az én testemet pedig hagyom, hogy temessék az földbe, az Boldog Szűz Máriának clastro-mába, mely Szalárdon építettett a Minorita szerzetből való barátok közt, az Nagyságos Csáki Ferencznek, az én szerelmes atyámnak koporsójába, azoknak a barátoknak minden czeremóniájával.”*¹⁵⁴

¹⁴⁹ Karácsonyi János: *Szent Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig.* I. 347., 377., 406.; Karácsonyi János: *Szent Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig.* II. 158.

¹⁵⁰ *Zsigmondkori Oklevéltár.* VIII. 648. sz. 190.

¹⁵¹ Bunyitay Vince: *A váradi püspökség káptalanai s monostorai a püspökség alapításától 1566. évig.* 455.

¹⁵² Pettkó Béla: *Kapisztrán János levelezése a magyarokkal.* In: *Történelmi Tár.* 24. évf. (1901). 220-221.

¹⁵³ Karácsonyi János: *Szent Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig.* II. 158.

¹⁵⁴ MNL. DL.: 36637 (XVI. századi magyar nyelvű átirat).

1533-ben a szalárdi kolostor betegszobát és könyvtárat is használt már. Ebben az évben az obszerváns közgyűlés ugyanis elrendelte, hogy a régi betegszoba mellé három cellából és a könyvtár helyiségéből egy nagyobb betegszobát alakítsanak ki. A rendelkezést nem hajtották végre, ezért 1537-ben megismételték.¹⁵⁵ 1535 elején a kolostorban 22 szerzetes lakott, melyből 12 miséspap, 3 novícius és 7 segítőtestvér. A miséspapok közül a már nagyon idős korban levő Keserői Gergelyt és Nagyfalusi Gergelyt már nem kötelezték semmilyen különös feladatra. Kölyüdi Lőrinc nyavalyatörésben (epilepsziában) szenvedett és ezért nem dolgozhatott. A két elaggott és egy beteg szerzetes elhelyezésére rendelkezésre állt a betegszoba. Erdőgyaraki János, Héderhelyi Balázs, Toroczkai Jakab és Jánocki János az igehirdetést, Darmai Péter, Besenyei György és Zahari Imre a gyóntatást látta el, Gyulai István pedig az éneket vezette.¹⁵⁶ Szalárd esetében tanúja lehettünk annak, hogy a rendben való belső bomlás miatt, mint csatlakoztak az obszerváns ferencesek közül némelyek a reformációhoz. 1535-ben a szalárdi ferencesek egyik rendtársa, Toroczkai Jakab kivált, hitehagyottá vált és a közgyűlés sem engedélyezte visszavételét, mert semmi reményt nem láttak megtérésére.¹⁵⁷

A 16. században a közgyűlés a szalárdi kolostorba gvardián-nak rendelte: 1529-ben Balatinci Miklóst, 1531-ben Kamonczai Tamást, 1533-ban Újlaki Demetert, 1535-ben Vecsei Gáspárt, 1537-ben Harsányi Istvánt, 1539-ben Besenyei Gergelyt, 1542-ben Szerémújlaki Ferencet, 1544-ben másodjára Harsányi Istvánt, 1546-ban Besenyei Mihályt, 1548-ban Németi Tamást, 1550-ben Hartyáni Ferencet, 1552-ben ismét Hartyáni Ferencet, 1554-ben harmadjára Harsányi Istvánt, 1556-ban Váradújlaki Ferencet.¹⁵⁸

¹⁵⁵ Bunyitay Vince, Rapaics Rajmund, Karácsonyi János (Szerk.): *Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából*. II. 473., 489.

¹⁵⁶ Karácsonyi János: *Szent Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig*. II. 158–159.

¹⁵⁷ Bunyitay Vince, Rapaics Rajmund, Karácsonyi János (Szerk.): *Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából*. II. 482.

¹⁵⁸ Bunyitay Vince, Rapaics Rajmund, Karácsonyi János (Szerk.): *Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából*. II. 468–521.

Váradújlaki Ferenc, mint azt neve is mutatja, a Szalárdhoz közeli Váradújlakról származott, ami a mai Hegyközújlaknak¹⁵⁹ felel meg. 1535-ben a váradi ferenceseknél gyóntató, majd 1542–1546 között Nagybánán ige hirdető, 1548–1550 között pedig Kusalyon gvardián volt.¹⁶⁰

1556 elején Váradújlaki Ferenc szalárdi gvardián a kincstár egy részét (drágaságokat, egyházi felszereléseket) az ecsedi várba menekítette. 1617-ben három kazulát, két antependiumot (oltárterítőt) és három dalmatikát (bő ujjú, két oldalt nyitott miseruhákat) írtak össze. A kazulák és dalmatikák nehéz selyemből készültek, aranszálakkal és aranypikkelyekkel voltak díszítve. A kazulák közül egynek a hátsó keresztjére a Boldogságos Szűz Mária volt hímezve a gyermek Jézussal, mellette egyik oldalon az angyali üdvözlést hozó angyallal (Gábriellel), a másik oldalon Szent Pál és Szent Bertalan apostolokkal. A dalmatikák közül kettő fekete selyemből készült, arany virágokkal díszítve. Ezeket minden bizonnyal a Csákyakért tartott gyászmiséknél használták.¹⁶¹

Amikor 1558-ban Csáky Farkas, az alapítók utódja protestáns hitre tért, ennek szolgái a kolostort megrohanták és a gvardiánt, Váradújlaki Ferencet megölték.¹⁶² A kolostor ekkor szűnt meg végleg. Templomát a reformátusok vették birtokba. 1660-ban Várad ostromakor Szejdi pasa seregei felégették (amit Szalárdi János történetíró, váradi káptalan is jelentett).¹⁶³

¹⁵⁹ *Váradújlak (Újlak)* – település Bihar vármegyében Váradtól északkeletre, a mai a *Hegyközújlak* (románul *Uileacu de Munte*) a romániai Bihar megyében. A Rézhegység nyúlványai alatt, Nagyvárad közelében, Hegyközcsatár és Hegyközszáldobágy közt fekszik.

¹⁶⁰ Karácsonyi János: *Szent Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig.* II. 159.

¹⁶¹ Knauz Nándor: *Régi egyházi ékszerek.* 228–229.; Bunyitay Vince: *A váradi püspökség káptalanai s monostorai a püspökség alapításától 1566. évig.* 456.

¹⁶² Bunyitay Vince, Rapaics Rajmund, Karácsonyi János (Szerk.): *Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi bitűjítás korából.* II. 534.

¹⁶³ Borzási Gyula - Dani Zoltán - Nagy Miklós: *Szalárd és vidéke, tegnap és ma.* 131.

1719-ben új fedélszerkezettel látták el a szentélyt, 1734–36 körül pedig Csáky Zsigmond anyagi támogatásával a hajót is. Az alsó húsz méternyi magasságáig 15. századi formáját őrző tornyon először 1741-ben végeztek átalakításokat. Előbb 1740-ben, majd 1760-ban új harangokat, 1770-ben toronyórát kapott. Tetejét ekkor még zsindegy fedte. 1820-ban fogsoros párkánydíszszel látják el a templomot és a tornyot is, s az egyik támpillért lebontva, építettek egy előcsarnokot a déli falba vágott kapu elé. Tíz évvel később újabb átalakításokra kerül sor, felmagasították a nyugati portikuszt, benne a gótikus főbejáratot részben elfalazva, jellegtelen ajtót helyeztek el. Ugyanekkor „*A Mennyezet Tükör Párkányjai* – azaz kazettás mennyezete – *felszorongatódtak*” a déli előcsarnokban függő emléktábla szövege alapján. A tornyot 1840–44 között egy, a harangok elhelyezésére szolgáló, falpillérekkel tagolt szinttel megemelték és az óraíves koronázópárkány fölött barokkos hagymasisakkal látták el. Az északi hajófal egyetlen ablakát 1872-ben nyitották.¹⁶⁴

A szalárdi templom a mai napig a református egyház tulajdonában áll. Műemlékké nyilvánították, kódja BH-II-m-B-01200. A templom teljes hossza 35 méter, a hajó hossza 20 méter, szélessége 13 méter, a szentély hossza és szélessége 10 méter. A falak magassága 10 méter, vastagsága 1,1 méter. A szerzetesek 15. század eleji megtelepedésekor, egy eleinte talán fából készült kolostorban kialakított kápolna látta el a liturgikus célokat. A faragványait figyelembe véve, az épület jelenlegi formájában később, körülbelül a 15. század második harmadában épülhetett fel. A kétlépcsős támpillérekkel erősített téglafalazású templom hajója, a szabályos hatszög három oldalával záródó szentélye, a hozzá kapcsolódó boltozott helyiség, illetve torony, a korábbi feltételezésekkel ellentétben, egyazon építési fázis során jött létre (az 1990–1994. évi renoválási munkálatok során feltárt illeszkedési felületek varratainak tanulmányozása alapján ismert).

¹⁶⁴ Emődi Tamás – Borzási Gyula: *Szalárd - református templom*. In: Erdélyi műemlékek (20. szám). Kolozsvár, 1996. 9–10.; ; Dukrét Géza: *Épített örökségünk Bihar megyében*. 134.

Mivel Érmellék vidéke kőben szegény volt, csak a nyíláskeretekhez, a vízvetőkhöz, a diadalív és helyenként az ablakrézsűk kialakításához használtak fel homokkövet. A hajót és a szentélyt a széleknél ívesen lehajló síkmennyezet fedi, a hajó valószínűleg eredetileg is síkmennyezetes volt. A diadalív feletti oromfalon egy korábbi, az eredetivel egyező méretet mutató és a mainál 1,5 méterrel magasabb fedélszék lenyomata kivehető. Az elmúlt fél évezred árvizeinek hordaléka a templom körüli járószintnek és a belső tér padlószintjének jelentős megemelkedését okozta.¹⁶⁵

Szalárdon a ferences templomhomlokzatok legelterjedtebb változatát, a háromablakos főhomlokzatot alkalmazták keskeny, szorosan a főtengely köré csoportosított ablakokat használva. A középső ablak záradéka a padlástérben látható. Az 1990–1994. évi felújításkor előbukkant nagyméretű szemöldökgyámos nyugati kapu bélletét, rézsús lábazatra metsződő körte- és pálcatagok képezik. Az északról a hajóhoz csatlakozó másik csúcsíves kapu közvetlen bejárást biztosított a szerzetesek számára a kolostorszárnyból, jelenleg befalazott állapotban van. A templom készítésekor terveztek (egy talán fából álló) nyugati karzatot a hajó végébe, amit a nyugati hajófal belső oldalán kiképzett falkiugrás és a déli falnak a karzat magasságában levő keskeny, félköríves ablaka is mutat.¹⁶⁶

A rossz minőségű homokkő miatt a hajót a szentélytől elválasztó diadalív félnyolcszögű szárainak lábazatai letöredeztek, téglából rakott vállpárkányai inkább utólagosan építettek. A templom öt gótikus ablakának béllete ugyan alsó harmadában felfalazva, de megőrződött. Egyedül az északkeleti szentélyablaknak maradt meg az ablakosztója és karéjos-gyűrűs mérműzáradéka. A szentély vakolatrétegének leverését követően, előkerültek a boltozat gyámköveinek és indítóbordáinak a falsíkgig lefaragott maradványai. A hat egykori gyám körvonalai alapján

¹⁶⁵ Emődi Tamás - Borzási Gyula: *Szalárd - református templom.* 4–5.

¹⁶⁶ Emődi Tamás - Borzási Gyula: *Szalárd - református templom.* 5.

feltételezhető, hogy azok egy része alakos, más része pedig geometrikus kialakítású volt. A szentély kétszakaszos térfedése egyszerű keresztboltozatos, illetve a keleti szakaszban hatsüveges volt. Középen hornyolt, élszedett profilú bordáit egy előkerült bordatöredék alapján, geometrikus mintájú festéssel díszítették.¹⁶⁷

A szentély délkeleti végén félköríves záródású pasztofórium és hármás ülőfülke maradványait tárták fel. Utóbbit két megmaradt hornyolt élszedésű keretdarabja és teherelhárító szegmensíve alapján rekonstruálták. Szamárhátíves (ma már befalazott) kapu vezetett a szentély északi oldalához csatlakozó torony alatti előtérbe, innen pedig egy szegmensíves nyílás a bordás keresztboltozattal fedett terembe. Ezt a 18. században vagy a 19. század elején egy dongaboltozattal két szintre osztották. Az alsó pinceként szolgált, a felső helyiséget pedig külső lépcsőn és a nyugati falba vágott ajtón keresztül közelítették meg. A dongaboltozat felújításkor történt elbontásával faragottkő részletek váltak ismertté: egy szenteltvízkiöntő tál és két félköríves záródású szentségtartó, a liturgia során használt kegytárgyak őrzését ellátó fülke, továbbá a négy boltozattartó gyámkő, melyek közül hármat szakállas torzfő ékesít. Az egyszerűhornyolt boltozati bordák faragott Csáky-címerképes zárókőben futnak össze: négykaréjos keretben jobbra néző, süveges, szakállas férfifej, a Csáky Miklós vajda pecsétábráján is fellelhető formában. A terem a keleti fal két keskeny, háromkaréjos záródású ablakán keresztül kapta a természetes megvilágítást. A helyiség rendeltetését a faragványok tanúsítják: a Csákyak magánkápolnája lehetett, a kegyurak magánvallási gyakorlatának színhelye, ahol saját káplánt vagy gyóntatót vettek igénybe.¹⁶⁸

A szentély és a kápolna közt lévő rövid folyosós szakaszt (melyet utólag elbontottak) dongaboltozat fedte. A fölötte levő helyiségeket csak nyugat felől, külső falétrán lehetett megkö-

¹⁶⁷ Emődi Tamás - Borzási Gyula: *Szalárd - református templom*. 5-6.

¹⁶⁸ Emődi Tamás - Borzási Gyula: *Szalárd - református templom*. 6-7.

zelíteni, a két felső emelet és a torony veszély esetén egy ideig védelmi szerepet is játszhatott. A toronyalj gerendafödemes volt, a fölötte levő két emelet dongaboltozatos, a felső három pedig megint gerendafödemes. Alsó szintjeit tölcseres bélletű résablakok, a felsőt északról egy résablak, a másik három irányból pedig egy-egy szélesebb, jelenleg elfalazott félköríves záródású ablak világította meg.¹⁶⁹

A szentély alatti feltételezett sírkamrákat, melyekre Csáky Benedek végrendeletében is utalhat, a késő középkorban feldúlhatták. Feltárássra került egy 16–17. századi feliratos és egy 1570-ből való címeres sírkő töredékei, az ülőfülke elfalazásából egy ép állapotú sírkőlap. Az utóbbin vésett ábrázolás is látható: küllős kerék és rajta álló, ívelt szárvégű kereszt. Típusa a 14. századra jellemző, ám, ha eredetileg a kolostorban feküdt, akkor a 15. századból kellett hogy származzon.¹⁷⁰

Az 1990–94. évi restauráláskor került elő a szentély három jelenetsorból álló falfestményciklusa. Ebből kettő a déli, egy pedig az északi falon látható. A déli szentélyfal egyetlen ablakának az elhelyezése azt mutatja, hogy már a tervezéskor számoltak egy nagyobb falfelületet kitöltő freskóciklus létrehozásával. Mostani állapotában a délnyugati képmező tartalmazza a legtöbb kiértékelhető felületet. A keretmintát geometrikus elemek alkotják, melyeknek oldalsó csíkjában apró mellképek figyelhetők meg. A képmező közepén a trónon ülő Mária alakja szerepel, ölében a gyermek Jézus, aki jobb kezével lefele kunkorodó, kopott mondatszalogot tart. Mária balján két dicsfényes királyszent áll. Az idősebbik Szent István vagy Szent László, kezében országalmát és jogart vagy csatabárdot tart. A fiatalabbik, Szent Imre kardot és liliomot fog kezében. Jobb oldalon a megkülönböztetett tiszteletet képviselő Szent Katalin vértanú szűz látható attribútumával, a küllős kerékkal, mellette pedig egy püspökszent. Katalin lába alatt egy hódolatát jelző,

¹⁶⁹ Emődi Tamás - Borzási Gyula: *Szalárd - református templom*. 8.

¹⁷⁰ Emődi Tamás - Borzási Gyula: *Szalárd - református templom*. 10.

könyökére támaszkodó térdelő király, Maxentius alakja olvasható ki, arcán portrészzerű vonások jelennek meg.¹⁷¹

A töredékes délkeleti képmező térdelő alakja, a Mária utolsó imája jelenetre engedi a nézőt következtetni, háttérben néhány álló alak rajzolódik ki. Az északi fal növényi keretdíszes képmezője részben még kibontatlan állapotban van. Ez Mária halálát jelenítheti meg, de a jelenet előterének fekvő alakja hiányzik. Mögötte a talán halálos ágy köré összegyűlt apostolok kapnak helyet. Legépebben a kép bal szélén álló mezítlábas apostolalak, dekoratív mustrás köpennyel maradt fenn. A mariológiai ciklus közkedvelt témája volt a ferenceseknek, ráadásul a szóban forgó templom patrónusa is Szűz Mária volt. A délnyugati képmező ikonográfiája valószínűleg a megrendelő Csákyak szándékát tükrözi. A két királyszent és Mária együttes ábrázolása a *Regnum Marianum* eszményét idézi, összekapcsolva a mariológiai témakört a szentkirályok nemzeti kultuszával. Alexandriai Szent Katalin alakja talán a családi kultusz részeként kapott szerepet a jelenetbe, de a képek keltezése szerint Mátyás király keresztapjának, Csáky Ferencnek a magyar uralkodó első felesége, Podjebrád Katalin iránti tisztelete tükröződik benne.¹⁷²

A templomtól nem messze, északnyugati irányban előkerültek egy hosszánégyszögű, három helyiségből álló, téglából felállított épületnek az alapfalai. Ez nem tartozik egy, a templomot is magába foglaló, szabályos konfigurációt képező együttesbe, de nem zárható ki teljesen, hogy a kolostor részét képezte. A több faragvány és falfestmény felfedezését eredményező, 1990–1994 közt folyó munkálatok során megvalósult az épületkülső és -belső teljes felújítása, a tetőzet megjavítása és átfestése, a feltárt festmények konzerválása.¹⁷³

¹⁷¹ Emődi Tamás – Borzási Gyula: *Szalárd - református templom.* 10.

¹⁷² Emődi Tamás – Borzási Gyula: *Szalárd - református templom.* 12.

¹⁷³ Emődi Tamás – Borzási Gyula: *Szalárd - református templom.* 12.

A gyulai obszerváns ferences kolostor

A 15. század elején az obszerváns ferencesek igen népszerűek voltak Zsigmond király és a délvidéki főurak szemében egyaránt. Utóbbiak egyike, Maróti János macsói bán 1405-ben Szerémújlaktól 8 kilométerre nyugatra, a Duna jobb partján fekvő Atya városba alapított a cseri barátoknak a Szentlélek (Vukičević-Samardžija szerint Szent Péter és Pál apostol) tiszteletére kolostort.¹⁷⁴ Maróti János, miután 1403. november 5-én Zsigmond királytól megkapta a gyulai¹⁷⁵ birtokot, látva a macsói bánság területén az obszerváns ferencesek áldásos térítőtevékenységét a félhitűek (ortodoxok) és eretnekek körében,¹⁷⁶ azok letelepítésére törekedett az új uradalma területén is. Talán Gyulára való költözésének szándékát is kifejezve, 1409-ben XII. Gergely pápához kérvényt nyújtott be, melyben azt kérte, hogy a gyulai vártól keletre fekvő Vári faluban Szent László király tiszteletére templomot és mellé az obszerváns ferenceseknek (cseri barátoknak) kolostort építhessen.¹⁷⁷ Az építkezésre az engedélyt megkapta, az építkezés azonban nem történt meg. A hároméves fogságból (1415–1418) való kiszabadulása után ismét előállt kérésével és erre V. Márton pápa 1420. február 23-án engedélyt is adta.¹⁷⁸ A kolostort az 1409-es, eredeti elképzelés-

¹⁷⁴ *Atya. Ferences (obszerváns) kolostor.* In: F. Romhányi Beatrix (Főszerk.): i. m.

¹⁷⁵ *Gyula* – város, melyet a középkorban egy részével Zaránd, a másikkal Békés vármegyéhez számították. A mai Gyula (románul *Giula*, németül *Deutsch-Jula*) város a magyarországi Békés megyében, a Gyulai járás és kistérség központja. Az Alföld délkeleti részén, a Fehér-Körös bal partján található, közvetlenül a román határ mellett.

¹⁷⁶ Karácsonyi János: *Szent Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig.* I. 314.

¹⁷⁷ Bunyitay Vince: *A váradi püspökség káptalanai s monostorai a püspökség alapításától 1566. évig.* 447.; Karácsonyi János: *Békés vármegye története.* III. Bp., 1896. 94.; Krisztik János: *A békésmegyei régi kolostorok.* In: *A Békés vármegyei Régészeti és Művelődéstörténeti Társulat Évkönyve.* XV (1890/1891). 68.; Scherer Ferenc: *Gyula város története.* I. Bp., 1938. 49.

¹⁷⁸ Karácsonyi János: *Szent Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig.* I. 314.; Karácsonyi János: *Szent Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig.* II. 70–71.

sel ellentétben nem Váriban, hanem az uradalom központjában, Gyula, az egykori Krakó falu területén építették fel és a templomnak nem Szent László király, hanem a Boldogságos Szűz Mária lett a védőszentje. A gyulai ferences kolostor és templom felépítése Maróti János, vagy halála (1435) után fia, László nevéhez köthető, de mindenképpen a 15. század első felében (1420–1452 között) ment végbe.¹⁷⁹

A gyulai kolostor mindig a jenei őrségbe tartozott. Ezt igazolja az 1475-ben a szerémújlaki kolostorban tartott közgyűlés határozata is. Az 1517-es évi közgyűlés jegyzéke a jenei őrség kolostorai között említette. Az 1544-es váradi közgyűlés beosztása szerint a gyulai kolostor a jenei őrség alá tartozott.¹⁸⁰

1452. április 21-én a cseri barátok a gyulai kolostorban tartották közgyűlésüket. A káptalan 1448 után ismét Bölcsényi Mihályt, Kapisztrán Szent János kortársát és barátját választotta helytartóvá, mert ezt a szabályok is lehetővé tették.¹⁸¹ A Marótiak az obszerváns ferencesek ellátására, az uradalom bevételeiből évi négy köből búzát rendeltek.¹⁸²

1490-ben vagy 1491-ben Mátyás király és saját helytartójuk, Zazymus Bertalan halála a szalvatoriánusok ismét (az ekkor Corvin János birtokába tartozó) Gyulán tartották tartományi gyűlésüket, hogy újabb helyettesítőt válasszanak. Itt egy másik Bertalant, Sárosit bízták meg a helytartói feladatokkal, de az nemsokára meghalt Tatán.¹⁸³ Corvin János halála (1504) után a kolostor annak özvegyének, Frangepán Beatrixnak a tulajdo-

¹⁷⁹ Haan Lajos: *Békés vármegye hajdana*. Pest, 1870. I. 197.; Krisztik János: *A békésmegyei régi kolostorok*. 68.; Maday Pál: *Békés megye története*. Békéscsaba, 1960. 192.

¹⁸⁰ Karácsonyi János: *Szent Ferenc rendjének története Magyarországon 1711-ig*. I. 347., 377., 406.; Karácsonyi János: *Szent Ferenc rendjének története Magyarországon 1711-ig*. II. 158.

¹⁸¹ Bunyitay Vince: *A váradi püspökség káptalanai s monostorai a püspökség alapításától 1566. évig*. 447.; Karácsonyi János: *Szent Ferenc rendjének története Magyarországon 1711-ig*. II. 71.

¹⁸² Karácsonyi János: *Békés vármegye története*. I. 182.; Scherer Ferenc: *Gyula város története*. I. 50.

¹⁸³ Karácsonyi János: *Szent Ferenc rendjének története Magyarországon 1711-ig*. I. 352.

nába került. Szerémi György, aki ez idő tájt Gyulán töltötte diákéveit, leírta, hogy 1508-ban a gyulai ferences kolostor templomába temették el a 13 évesen elhunyt Corvin Erzsébetet, egy év múlva pedig 37 éves anyját, Frangepán Beatrixot is.¹⁸⁴ Mogyoróssy János 1880-ban a gyulai ferences templom romjainál még megtalált egy sírboltrészletet, melyet Szerémi leírásai alapján Corvin Erzsébet és Frangepán Beatrix sírjaként határozott meg.¹⁸⁵

1526 után a kolostor sorsa egyre inkább a gyulai vár sorsához kapcsolódott. 1530-ban a gyulai várat Czibak Imre váradi püspök szerezte meg. Ő segítette a szalvatoriánusokat és ezért azok is kedvezményeket tettek a gyulai kolostornak. Kezdeményezésére az 1531-ben Váradon tartott tartománygyűlés konventi rangot is adott a kolostornak (papnövendékek képzése vált lehetővé, a templomban mindennap énekes misét mondhattak, a zsolozsmát is nyilvánosan énekelve végezhatték). Orgona felszerelését is engedélyezték a kolostorban. 1532-ben Gyulán tevékenykedett egy Miklós nevű orgonakészítő és egy Gergely nevű orgonista. A gyulai kolostor jelentőségét mutatja, hogy 1533-ban immár harmadjára adott otthont a szalvatoriánusok tartományi közgyűlésének. Ekkor Nágocsi Mártont tartományfőnöknek és mellé definatoroknak Tárnoki Jánost, Kopácsi Jánost, Szegeci Jánost és felügyelőnek Bákai Gergelyt választották. Említés történt a kolostor ebédlőjéről is. A gyűlésen meghagyták a gyulaiaknak, hogy hat falut jelöljenek ki a két éve Gerlára telepített ferencesek kolduló területének. Eleinte jókora területen gyűjthettek alamizsnát, mert 1533-ig egész Békés vármegyében csak ő kolostoruk létezett.¹⁸⁶

¹⁸⁴ Wenzel Gusztáv (Közli): Szerémi György emlékirata Magyarország romlásáról. I: Pest, 1857. 44–45.; Bunyitay Vince: *A váradi püspökség káptalanai s monostorai a püspökség alapításától 1566. évig.* 447.; Szatmári Imre: *Gyula középkori ferences temploma és kolostora.* 416–417.

¹⁸⁵ Mogyoróssy János: *Történelmi adatok Szerémi György emlékirataiból.* Gyulai codex. Gyula, 1882. 22, 27.

¹⁸⁶ Bunyitay Vince, Rapaics Rajmund, Karácsonyi János (Szerk.): *Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából.* II. 469–471.; Bunyitay Vince: *A váradi püspökség káptalanai s monostorai a püspökség alapításától 1566. évig.* 447.; Karácsonyi János: *Szent Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig.* II. 71–72.

1535 elején nem kevesebb, mint 23 szerzetes lakott a gyulai ferences kolostorban: 10 miséspap, 5 növendék és 8 segítőtestvér. A szám eléggé érzékelteti a kolostor nagyságát (ugyanakkor Csanádon csak 15, Jenőben 17 obszerváns tartózkodott). A miséspapok közül Katonai Pál volt a gvardián, Dobszai István, Teremhegyi Bika Péter (nemes származású ember), Atyai Tamás igehirdetők, Apczi Barnabás, Battyáni György és Kanizsai Benedek gyóntatók, Szigeti Tamás és Izdenczi György kántorok, Etei János a beginák gyóntatója. A segítőtestvérek (Karácsonyi szerint világi tagok) közül Dorogi Barnabás és Kolozsváry Albert sekrestyések voltak.¹⁸⁷

Czibak Imre meggyilkolása (1534) után unokaöccse, Patóczy Miklós gyulai várnagy is 1542 elején bekövetkezett haláláig pártfogolta a cseri barátokat. Az ő érdemük lehet, hogy az 1542-es váradi tartománygyűlés a gyulai kolostorban állította fel hittudományi iskoláját. Az iskola a hitújítás terjedésének visszaszorítását is feladatul kapta. Itt tevékenykedett előadóként 1542–1544 között Atyai Péter.¹⁸⁸

A 16. században a gyulai kolostor gvardiánjai a következők voltak: 1528-ban Váradi János, 1529 és 1531 között Váradi Péter, 1531 és 1533 között Horhi Mátyás, 1533 és 1535 között Katona Pál, 1535 és 1537 között Szegedi János, 1537 és 1539 között Debreczeni István, 1539 és 1542 között Cserőgyi István, 1542 és 1544 között Ároktövy Balázs, 1544 és 1546 között ismét Horhi Mátyás, 1546 és 1548 között Váradi János, 1548 és 1550 között Szabadkai Bálint, 1550 és 1552 között Szigeti Tamás, 1552 és 1554 között Szegedi Ferenc, végül 1554 és 1556 között Pálkai András. Igehirdetőnek rendelték a gyulai kolostorba 1537-ben Pécsi Mihályt, 1542-ben Atyai Pétert és 1548–1550-ben Zákány Balázst.¹⁸⁹

¹⁸⁷ Krisztik János: *A békésmegyei régi kolostorok*. 71–72.; Karácsonyi János: *Szent Ferenc rendjének története Magyarországon 1711-ig*. II. 71.

¹⁸⁸ Karácsonyi János: *Szent Ferenc rendjének története Magyarországon 1711-ig*. II. 71–72.; 612.; Scherer Ferenc: *Gyula város története*. I. 174.

¹⁸⁹ Krisztik János: *A békésmegyei régi kolostorok*. 69–72.; Karácsonyi János: *Szent Ferenc rendjének története Magyarországon 1711-ig*. II. 72.

1550 után a terjedő protestantizmus, a magyarok két pártja közt dúló belharcok, de főként a török expanzió a gyulai kolostor elpusztulását eredményezték. 1550 őszen vagy 1551-ben a szegedi és csanádi ferencesek egyházi ruháikat és edényeiket Gyulára menekítették.¹⁹⁰ 1552. augusztus 16-án Szigeti Tamást, a gyulaiak gvardiánját a törökök Szegeden lefejezték.¹⁹¹ Temesvár és Lippa elesése után a gyulai vár képezhette a török terjeszkedés újabb akadályát. 1552-ben a lakosság elmenekült, a város Záránd vármegyei részében így 200 ház vált lakatlanná, a Békés vármegyei oldalon pedig a Barát utca elnéptelenedése következett be.¹⁹²

A gyulai várat 1552-ben Ferdinánd szerezte meg. A kolostornak rosszat tett a várkapitány személycseréje. 1552-ben egy rövid ideig, 1554-től 1559-ig a protestáns Mágocsi Gáspár vált a vár kapitányává, aki szabad utat nyitott a környéken a reformáció terjedésének. Nyilván nem véletlen, hogy Mágocsira 1554-ben ráparancsoltak, hogy tartsa tiszteletben az egyházakat, papokat és szerzeteseket. A reformáció következtében a ferencesek tevékenysége kezdett elszürkülni.¹⁹³

Gyula környékének történetében az 1556. év válságosnak bizonyult, mivel a szolnoki bég Derecske környékét dúlta, Izabella királyné visszatérésének hírére, Patócsi Boldizsár János Zsigmond-párti felkelést szervezett Kászon lippai bég támogatásával, Varkocs Tamás Várad ostromába kezdett. Ebben az évben a törökök megtámadták Gyulát, augusztus 12-én a külváros, ahol a kolostor is állt, elpusztult.¹⁹⁴ Haan Lajos szerint Gyula külvárosát a kolostor otléte miatt Barátházának is

¹⁹⁰ Karácsonyi János: *Szent Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig*. I. 415-416.; Karácsonyi János: *Szent Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig*. II. 23-24.

¹⁹¹ Bunyitay Vince: *A váradi püspökség káptalanai s monostorai a püspökség alapításától 1566. évig*. 448.; Krisztik János: *A békésmegyei régi kolostorok*. 72.

¹⁹² Karácsonyi János: *Békés vármegye története*. I. 232.; II. 148-149.

¹⁹³ Karácsonyi János: *Békés vármegye története*. I. 135., 189-192.

¹⁹⁴ Karácsonyi János: *Békés vármegye története*. I. 139., II. 121.

nevezték.¹⁹⁵ Az utolsó információk a gyulai ferencesekről 1556-ból maradtak fenn, amikor vagy a török ostrom után és/vagy Varkocs Tamás közeledtére a váradi szerzetesekhez hasonlóan, ők is elszállították legértékesebb egyházi felszereléseiket a csanádiakéval együtt a Báthoriak ecsedi várába. Könyveik a váradi kolostor könyveivel együtt a gyöngyösi kolostorba kerültek.¹⁹⁶ Több mint valószínű, hogy ekkor a ferencesek is elhagyták Gyulát, mert az 1558. évi tartományi gyűlésen a gyulai gvardiánt már nem említették.¹⁹⁷

Az egyházi szereket Báthori Gábor halála után Kassára vitték, ahol 1619-ben tíz egyházi ruha még meg volt, melyet Németh Jakab jezsuita lajstromozott. Ezek a következők voltak: 1. egy vörös selyemből készült, vörös szálakkal recésen átszőtt fehér bélésű antependium; 2. egy fekete színű, virágot tartó, vörös szálakkal átszőtt, tiszta selyemből készült, fehér bélésű miseruha; közepén violaszínű, selyemből készült és arany szálakkal átszőtt kereszt; 3. egy tiszta selyemből készült violaszínű, fehér bélésű miseruha; a kereszt felett van a fiait vérével tápláló pelikán, alatta a megfeszített Krisztus, a Boldogságos Szűz Máriával és Szent János evangélistával, apostollal, alatta pedig Szent Péter és Pál apostolok kihímezve; 4. egy égszínkék, damaszt szövetből készült, vörös bélésű miseruha; a kereszt kétujjni széles, arannyal átszőtt szegélyből készült; 5. egy zöldszínű damaszt szövetből készült, kék bélésű miseruha, melynek közepén a megfeszített Krisztus, ez alatt pedig a kínszenvedés jelene kihímezve; 6. egy tiszta selyemből készült és vörös szálakkal kockázott, vörös bélésű, fekete miseruha; rajta kétujjni széles, aranyozott szálakból készült kereszt; 7. egy tiszta selyemből készült, arany szálakkal átszőtt, vörös bélésű, vörös miseruha; rajta kétujjni széles, aranyozott szálakból hímzett

¹⁹⁵ Haan Lajos: *Békés vármegye története*. 60.

¹⁹⁶ Bunyitay Vince: *A váradi püspökség káptalanai s monostorai a püspökség alapításától 1566. évig*. 448.; Karácsonyi János: *Szent Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig*. II. 72.

¹⁹⁷ Krisztik János: *A békésmegyei régi kolostorok*. 77.

kereszt; 8. egy damaszt szövetből készült, fehér bélésű, fehér színű miseruha; a rajta levő kereszt felett Szűz Mária, két oldalt pedig két másik szűz kihímezve; 9. egy tiszta selyemből készült, égszínkék bélésű, violaszínű palást; 10. egy damaszt szövetből készült, égszínkék bélésű, vörös színű palást; a gallérjáról két barna színű kövekből készült golyó lóg le. Az összes egyházi ruha egy szekrénybe került elhelyezésre, a 3. számmal jelölt ruhát a szécsényi ferences templomban tartották. A gyulai ferencesek könyvei, akárcsak a váradiaké a gyöngyösi ferencesek könyvtárába került.¹⁹⁸

A történelmi munkák szerzői a ferencesek Gyuláról való távozását különféleképpen magyarázták, mégpedig vagy a protestantizmust, vagy a várkapitányt és a gyulai tanácsot, vagy pedig a törököt okolva. Amellett, hogy mindegyik tényező közrejátszott, a távozás fő okának a török ostromot kell tekintenünk.¹⁹⁹

A ferencesek elvonulása után a ferences templom és kolostor sorsa megpecsételődött, de nem tudjuk mi lett pontosan a sorsa. Mágocsi Gáspár beiktatásakor (1554. május 20-24.) a következő utasítást is kapta: „*A monostor és plébániatemplom tornyainak lerombolására nézve Ófelségétől kap utasítást.*”²⁰⁰ Nem tudjuk ennek ellenére megkezde-e ezeknek a bontását, 1556 januárjában azonban jelentette, hogy két év alatt sokat építkezett a váron.²⁰¹ 1561-ban Kerecsényi László gyulai várkapitány is engedélyt kért két gyulai templom lebontására. Scherer Ferenc valószínűnek tartotta, hogy az egyik lebontásra ítélt épület az 1556 óta üresen álló ferences templom volt.²⁰² Szikszai Fabricius Demeter 1561-ben és 1563-ban írt versei – ha hitelesnek tekintjük őket –, a még álló tornyokról tájékoztatnak.²⁰³

¹⁹⁸ Krisztik János: *A békésmegyei régi kolostorok.* 75-76.

¹⁹⁹ Krisztik János: *A békésmegyei régi kolostorok.* 77.; Karácsonyi János: *Békés vármegye története.* I. 183-184.

²⁰⁰ Karácsonyi János: *Békés vármegye története.* II. 149.

²⁰¹ Veress Endre: *Gyula város oklevéltára.* 258.

²⁰² Scherer: Scherer Ferenc: *Gyula város története.* I. 178, 183.

²⁰³ Haan Lajos - Zsilinszky Mihály: *Békésmegyei oklevéltár számos, bazánk beltörténetére vonatkozó adatokkal - Monumenta diplomatica comitatus Békesiensis.* Budapest, 1877. 182-184.

Valószínűleg a rendházat az 1566 előtti években már Kerecsényi lebontotta, ha pedig ő nem, akkor a török felhasználhatta köveit a vár megerősítésére. A plébániatemplom feltárasakor azt a következtetést lehet levonni, hogy a falakat módszerezsen termelték ki.²⁰⁴ A kolostor alapjai jobb állapotban maradtak fenn, de ez is valószínűleg a Gyula környéki templomok sorsára jutott. Tudniillik több adat szól amellett, hogy a vár átépítése, a törökök építkezései (dzsámik, minaretek, fürdők) során igyekeztek a középületeket, így a kápolnákat és templomokat lebontani és az anyagot, ha kellett, Gyulára szállítani.²⁰⁵ Implom József szerint 1566 után is fennállt még a kolostor, de maradványait csak a 18. században rombolták le.²⁰⁶

A kolostor közelében, valószínűleg a templom előtt áthaladó Barát utca másik oldalán, a szokásnak megfelelően (akárcsak Várad esetében), a ferences templommal szemben állt a beginák háza. Ők, mint tudjuk a ferences szerzetesek lelki vezetése alatt álltak. A Barát utcában rendelkeztek néhány jobbágytelekkel. Karácsonyi János feltételezte, hogy a beginák kolostorát még a 15. század közepén alapították. A 16. században a gyulai vár jövedelméből évi juttatásokat kaptak. 1535-ben gyóntatójuk, Etei János ferences atya volt. 1553–1554-ben és 1561-ben a vár jövedelméből is részt kaptak. Az 1560-as évek első felében a Barát utcában rendelkeztek néhány jobbágytelekkel. Haan Lajos szerint Gyula külvárosát a kolostor otléte miatt Barátházának is nevezték.²⁰⁷

A gyulai rendház romjairól a 19. században és a 20. század elején sokszor említést tettek, mígnem 1931-ben és 1934-ben Implom József fel nem tárta maradványait. Az ásatásról szóló adatok szerint az épületegyüttesnek két periódusa választható

²⁰⁴ Jankovich B. Dénes: *A gyula-törökzugi templom feltárasa*. In: Békési Élet 17 évf. (1982), 4. sz. 425.

²⁰⁵ Haan Lajos: *Békés vármegye hajdana*. I. 75., 201.

²⁰⁶ Implom József: *Gyula város története (1214–1964)*. Gyula, 1968. 3.

²⁰⁷ *Gyula, beginák háza*. In: Szatmári Imre (Szerk.): *Békés megye középkori templomai*. Békéscsaba, 2005. 122.

szét. Az első építkezés során (1420–1452) létrehozták a támpillérekkel megerősített, nyújtott téglalap alakú templomhajót a szabálytalan nyolcszög három oldalával záródó, hosszú, gótikus szentéllyel. Belső hossza 35,2 méter, a szélessége a hajónál 9,6 méter, a szentélyben pedig 7 méter volt. A terméskőből rakott falak szélessége 120–165 centiméter között ingadozott. A harangtorony a szentély délnyugati külső sarkára épült. A templom déli udvarához csatlakozott a kolostor udvara. Ennek keleti és déli oldalán épületek, nyugati oldalán pedig csak széles kőfal húzódott.²⁰⁸

A 16. század 30-as éveiben a szerzetesek létszámának növelése érdekében a rendházat átépítették, illetve kibővítették. A templom szentélyét új, téglalapozású résszel meghosszabbították, a hajó északi oldalához pedig kápolna épült. A templom belső hossza így már elérte a 40 métert. A kolostor délkeleti oldalán, a korábbi fal helyére középen folyosóval elválasztott, 16 cellából álló épületet, déli és nyugati szárnyán különböző nagyságú helyiségeket – valószínűleg gazdasági épületeket – hoztak létre. A gyulai a legnagyobb ferences rendházak egyikének számított.²⁰⁹

Implom József 1931-es ásatásai során, a gyulai kolostor területén egy vályogvető gödörben embercsontokat, vastárgyakat, 15–16. századi edénytöredékeket és az egyik koponyán, szerinte a 16. századból származó „aranyozott drótszálakkal hímzett” pártarészletet talált. Az edénytöredékeket a gyulai Erkel Ferenc Múzeumban őrzik. 1931-ben a szentélyben, az oltár alatti részben, két kifosztott sírhely került elő. Kikövezett, tágas sírgödörök voltak, egy-egy koporsó befogadására, nagyméretű téglákból épülve. Tetejüket terméskővel boltozták be. Implom szerint a két sírhelyet nem egy időben készítették, sőt bebizonyította, hogy a sírhelyek Corvin Erzsébeté és Frangepán Beatrixé voltak. A két sírban rengeteg, darabokra tört ember-

²⁰⁸ Gyula, ferences rendház. In: Szatmári Imre (Szerk.): Békés megye középkori templomai. 121– 122.

²⁰⁹ Gyula, ferences rendház. In: Szatmári Imre (Szerk.): Békés megye középkori templomai. 122.

csont hevert össze-vissza, koponya viszont csak 5–6 volt között. A csontokon kívül semmi más nem került elő.²¹⁰

A kolostorépület-együttes területe az 1940-es években beépítésre került. A rendház helyét már csak a szentélyre és a hozzáépített cellák egy részére kiterjedő romkert jelöli az Epreskert utcában, mely szabadon látogatható. A romkert létrehozása előtt – 1962-ben – Pamer Nóra végzett itt ásást, ami érdemleges megfigyeléssel nem járt és leletanyag sem került elő. A szentély melletti torony alapozását 1985-ben sikerült hitelesíteni. 1996-ban a ma beépített terület külső szélénél – a kolostor vélt helye külső, nyugati oldalán – ásott 20 méter hosszú kutatóárokban öt késő középkori sírt tártak fel. Az egyik gyermeksírban gömbös fejű bronztű került elő. A sírok a kolostor melletti temető létezését igazolták. Addig mindössze a templom szentélyében előkerült kettős sírhely (Frangepán Beatrix és lánya, Mátyás király utolsó utóda, Corvin Erzsébet sírhelye) volt ismert.²¹¹

A gerlai obszerváns ferences kolostor

Gerlán,²¹² a Békés és Gyula közé eső faluban talán bencés apátság állt a középkorban (mely Gerlamonostora néven maradt fenn). Apátját egyetlen alkalommal említették, 1259-ben. Sem alapításának, sem megszűnésének ideje nem ismert. A pápai tizedjegyzékek szerint már csak a falu papja fizetett. Alapítója feltehetően a Csolt nemzetség volt.²¹³

²¹⁰ Szatmári Imre: *Gyula középkori ferences temploma és kolostora*. Haris Andrea (Szerk.): Koldulórendi építészeti a középkori Magyarországon – Tanulmányok. Budapest, 1994. 411–412., 418., 424.

²¹¹ *Gyula, ferences rendház*. In: Szatmári Imre (Szerk.): Békés megye középkori templomai. 122.

²¹² *Gerla* – település Békés vármegyében. A mai Gerla egykori község, 1984 óta Békéscsaba városrésze a magyarországi Békés megyében. A megyeszékhelytől 8 kilométerre északkeleti irányban fekszik, a Békéscsaba–Doboz összekötő út mentén. A Fekete- és a Fehér-Körös összefolyása kb. 10 kilométerre található a településtől.

²¹³ *Gerlamonostor (Gerla)*. a. *Gerlamonostora*, b. *Ferences (obszerváns) kolostor*. In: F. Romhányi Beatrix (Főszerk.): i. m.

Az elhagyatott monostorépületet 1531-ben Ábránfy (Ábránffy/Ábrahámfy) István békési ispán az obszerváns ferenceseknek adta. Az 1531-ben Váradon tartott közgyűlésen, a cseri barátok elhatározták a békési ispán kérésére, hogy küldenek oda négy testvért, ha Ábránfy megelégszik vele, ha pedig nem elég, akkor hatot. Dávid Géza szerint az alapításban nagy szerepet játszott Ábránfy János gyulai plébános, későbbi váradi olvasókanonok. A gerlai kolostor a földrajzi szempontokat is figyelembe véve, a jenei őrségbe tartozott. Ezt igazolja az is, hogy 1531-ben a tartománygyűlésen a jenei őrnök hagyta meg, hogy azokból a falvakból, ahol a gyulaiak gyűjtenek be alamizsnát, hat falut jelöljön ki a gerlaiak részére. Ezek azonban nem lehettek a legjobb falvak, nehogy elvételük rontsa a gyulai kolostor gazdasági állapotát.²¹⁴

1533-ban Debreczeni Istvánt választották meg a gerlai kolostor gvardiánjának. Még az ő házfőnöksége idején, 1535 elején 13 szerzetes lakott itt: nyolc miséspap és öt segítőtestvér. A miséspapok közül Ördögesküllői Mihály, Zilahi Antal és Talspasi László igehirdetőkként, Terebezdi Márton és Varbonai Balázs gyóntatókként, Nyíregyházi Tamás kántorként, Felsőbányai János újmisésként tevékenykedett. A segítőtestvérek közül egyik, Aranyády Benedek elmebajos, Palothai Imre pedig nagyon idős volt. Ezért csak hárman láttak el szolgálatot: Sarkady János, Gyulay Fülöp és Siry Péter. 1535-ben Újlaki Pétert küldték Gerlára gvardiánnak. 1536-ban Ábránfy István ispán és Ábránfy János olvasókanonok meghalt, s az örökösök már nem voltak hajlandóak a ferenceseket fenntartani, azaz alamizsnát adni nekik. A közgyűlés ennek értelmében úgy döntött, hogy a gerlai ferenceseknek át kell adniuk kolostorukat a püspöknek és a kegyuraknak, valamint a szerzetesek el kell hagyják a helyet.²¹⁵

²¹⁴ Bunyitay Vince, Rapaics Rajmund, Karácsonyi János (Szerk.): *Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitéljítás korából*. II. 468–469.; Karácsonyi János: *Békés vármegye története*. I. 183–184.; Krisztik János: *A békésmegyei régi kolostorok*. 72–73.

²¹⁵ Bunyitay Vince, Rapaics Rajmund, Karácsonyi János (Szerk.): *Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitéljítás korából*. II. 471., 478, 489.; Karácsonyi János: *Békés vármegye története*. I. 184.; Krisztik János: *A békésmegyei régi kolostorok*. 79.

A 13. századi monostor és 16. századi ferences kolostor Gerla határában, a Holt-Fehér-Körös-nél, az úgynevezett Monostorere és egy csatorna által határolt szigeten lelhető fel. 1733-ban a templomnak, annak tornyának és valószínűleg a kolostor épületének romjai még látszottak. A 19. század végén is többen felkeresték a romokat (Haan Lajos, Karácsonyi János). 1951-ben Bálint Alajos, 1956-ban Kovalovszki Júlia, 1954-ben Lükő Gábor végzett a monostor helyén terepjárást. Az 1980-as években a monostornak már csak némi nyoma látszott. 1984-ben a monostor templomának fő részleteit Jankovich B. Dénes tárta fel. Megállapította, hogy a kisebb szigeten épült román kori templom háromhajós, félköríves szentélyzáródású volt. A főszentély két oldalán lévő mellékkápolnák is félkörívesen záródtak. A falakat a környékbeliek csaknem teljesen kibányászták. A középső szentély 165 cm széles keleti záró falának külső oldala faragott kváderkövekből, belső oldala pedig téglából készült. Az alapozásban a köpenyfalak közét tört kövekkel, habarccsal és tégladarabokkal töltötték ki. A templom főfalainak szélessége kb. 190 cm, a hajókat elválasztó belső osztó falaké pedig 140 cm volt. Lehetséges az is, hogy a belső falak helyén egy korábbi periódusban főfalak álltak. A templom nyugati oldalán két torony helyezkedett el. Alapfalainak szélessége 220–240 cm volt. Az épület teljes belső hossza 34 m, szélessége 15 m lehetett. A kolostor a templomnak csak az északi oldalához kapcsolódhatott. Az ásató szerint a templom valószínűleg a 12–13. század fordulóján épült, a 14. században azonban jelentősége csökkent. 1537-ig bizonyosan fennmaradt eredeti formájában. További sorsáról a 18. századi pusztulásáig nem rendelkezünk adatokkal.²¹⁶

Az ásátás során az alapfalakon belül és kívül 43 sír került elő (10 férfi, 12 nő, 21 gyermek, 2 bizonytalan). A templom-

²¹⁶ *Gerla, monostor.* In: Szatmári Imre (Szerk.): Békés megye középkori templomai. Békéscsaba, 2005. 116.; *Gyulamónostora.* In: Jankovich B. Dénes (Szerk.): Békés megye régészeti topográfiája IV/3. Békés és Békéscsaba környéke. In: Békés megye régészeti topográfiája. X. Budapest, 1998. 405–427.

belsőben található sírokról mellékletei alapján nem dönthető el, hogy a középkor mely időszakából származtak. Feltehetően a ferencesek gerlai működése idején is temetkeztek ide a szentélybe. A templomon kívüli temetőben – a mellékletek alapján – késő középkori sírokat találtak. Ezek a mellékletek a következők: koporsószeg, fémszálakkal átszőtt gyöngyös pártá, párizsi kapcsok, vascsat, fonatos fejtű, textilfonatmaradvány. A gerlai kolostort kegyúri mintára, az Ábránfy család is használhatta családi temetkezőhelynek. Előkerültek késő középkori edénytöredékek is.²¹⁷

²¹⁷ *Gyulamonostra*. In: Jankovich B. Dénes (Szerk.): Békés megye régészeti topográfiája IV/3. Békés és Békéscsaba környéke. 405-427.

KÖZÉPKORI DOMONKOS-RENDI KOLOSTOROK

A debreceni kolostor

Pfeiffer Miklós és Harsányi András szerint is a debreceni domonkosok kolostora a kun térítések kapcsán létesült.²¹⁸ Egyes feltételezések szerint pedig a domonkosoknak saját kolostoruk is lehetett. Itt lévő iskolájukból alakult ki a 15. században a városi iskola, majd ebből a Református Kollégium.²¹⁹ Módy György szerint ezeket az állításokat semmi se bizonyítja.²²⁰

Ránk maradt XXII. János pápa 1326. október 21-én kelt oklevele. Ebből tudjuk meg, hogy korábban – talán 1324–1325-ben – Ivánka váradi püspök a pápánál emelt panaszt, mivel domonkos szerzetesek a Szent András-templomot (amely 1802-ig a mai debreceni Nagytemplom helyén állt) világi hatalom támogatásával (*auxilio brachi secularis*), a püspök engedélye nélkül erőszakkal elfoglalták. A Debreceni család két ága (melyet a debreceni ferenceseknél is ismertettünk) rossz viszonyban volt

²¹⁸ Pfeiffer Miklós: *A domonkos rend zárdáinak vázlatos története*. Kassa, 1917. 37.; Harsányi András: *A domonkosrend Magyarországon a reformáció előtt*. Debrecen, 1938. 82.

²¹⁹ Horváth Sándor OP: *A Szt. Domonkos rend múltjából és jelenéből*. Budapest, 1916. 187.; Györffy György: *Az Árpádkori Magyarország történeti földrajza*. I. 609–613.; *Debrecen. a. Domonkos kolostor*. In: F. Romhányi Beatrix (Főszerk.): *Kolostorok és társaskáptalanok a középkori Magyarországon*.

²²⁰ Módy György: *Franziskaner und Dominikaner in Debrecen bis zur Reformationszeit*. 102.

egymással (hatalmaskodások, birtokpercek) és így feltételezhető, hogy 1326 előtt a domonkosok a Péter-ág egyik tagjának segítségével foglalták el a templomot. A domonkosok a plébániát illető jogokat gyakorolták (meghallgatták a gyónásokat, penitenciákat róttak ki, a kiközösítetteket feloldozták, ezeket befogadták misére, a püspök tiltása ellenére; interdiktum – egyházi büntetés – alatt levőket eltemettek, egészségeseket és betegeteket beengedtek a templomba és kötelezték, hogy ott temetkezzenek; megfosztották a plébániákat a temetés után járó fizetségtől és más járandóságoktól) és még új védőszentet is adtak a templomnak, Szűz Máriáról elnevezve. A pápa megerősítette, hogy a Szent András-egyház mindig plébániatemplom volt. Ivánka elődje, Imre püspök (hivatali ideje: 1297–1317) építtette és szentelte fel, jövedelme a püspöki asztalt szolgálta. A pápa elrendelte, hogy az esztergomi érsek, a veszprémi és győri püspök helyezték vissza jogaiba a váradi püspököt. A templomot a domonkosok vissza is adták és a városban való jelenlétükről nincs is több adat.²²¹

Az oklevélből kiderül, hogy a domonkosok önszántukból érkeztek Debrecenbe és saját kezdeményezésre indították be a lelkipásztori munkát, de a szokással ellentétben, a püspök engedélyét nem kérték ki. A faluból a 14. század elején mezővárossá előlépő Debrecen példa arra, hogy a domonkosok a városok mellett a városiasodás útjára lépő helységeken is törekedtek megtelepedni.²²² Debrecen esete azt is bizonyítja, hogy a plébániái papság és a koldulórendi szerzetesek együttműködése a laikusok közötti lelkipásztorkodás terén csak javaslat, vágy maradt. A legtöbb esetben vita támadt a két fél között a lelkészkedés miatt.²²³

²²¹ Theiner, Augustin: *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia*. I. Romae, 1859. 507.; Bunyitay Vince: *A váradi püspökség képtalanai s monostorai a püspökség alapításától 1566. évig*. 433–434.; Módy György: *A Szent András templom és a Verestorony kutatása 1980-ban*. Debrecen, 1984. 69.

²²² Fügedi Erik: *Koldulórendek és városfejlődés Magyarországon*. 68–69.

²²³ De Cevins, Marie-Madeleine: *Az Egyház a késő-középkori magyar városokban*. 43–44.

A körösszegi domonkos kolostor

A körösszegi domonkosok kapcsán mindenekelőtt megemlíthetjük Körösszeg várát. Az erődítmény a tatárjárás után épült, először 1289-ben említik a Borsa nembeli Beke birtokaként. Körösszeg várában ölték meg 1290. július 10-én a kunok IV. László királyt. 1396-ban Zsigmond király Csáky Miklós temesi ispánnak adományozta. A várban Szent Otília tiszteletére templom volt. 1514-ben a keresztések nem tudták elfoglalni. A 17. század elején a hajdúk dúlták fel, és ezután már nem állították helyre. Ma már csak az öregtorony (*donjon*) áll, mely egykor a vár lakótornya volt.²²⁴

A körösszegi²²⁵ (keresszegi) domonkos kolostorról szóló források száma rendkívül kevés és rövid működési időről tesznek tanúbizonyságot. Leghamarabb VIII. Ince pápának a magyar provinciálishoz 1489. április 30-án írt brevéjéből nyerünk róla tudomást. A brévé szövege szerint Csáky Mihály, a váradi egyházmegyében fekvő Körösszeg ura kifejezte a pápának, hogy úgy látja, hogyha domonkos szerzetesek lennének ott, azok példás és dicséretes életükkel, gyóntatással, Isten ígéjének hirdetésével, tanácsaikkal, buzdításaiikkal a helybelieknek segítségükre lennének az örök élet elnyerésében. Körösszeg mellett alkalmas és jó helyen, az Istentől neki adott javakból, Szent Mihály arkangyal tiszteletére, a domonkosok számára kolostort kívánna építeni, ha erre a Szentszék is beleegyezését adja. Csáky Mihály és a provinciális kérték a pápát, hogy a kolostornak a domonkosok által való átvételét engedélyezze. A pápa a plébánia-templom jogának és a különféle pápai konstitúciók, valamint

²²⁴ Alexandru Avram: *Fortificații medievale*. In: Ioan Godea, Elena Grigorescu (Szerk.): *Biharea. Culegere de studii și materiale de etnografie și artă*. Nagyvárad, 1973. 191-201.

²²⁵ *Körösszeg* – település Bihar vármegyében, a mai Körösszeg (románul *Chereșig*) falu és községközpont a romániai Bihar megyében. Nagyváradtól 20 kilométerre délnyugatra, a Sebes-Körös bal partján az országhatár mellett fekszik. Vizesgyánhoz (Toboliu) tartozik.

VIII. Bonifác pápa rendelete érvényességének tiszteletben tartása mellett, a kérést készséggel teljesítette.²²⁶

Csáky Mihály tehát, nyilván saját védőszentjének kultuszát is ápolni akarván, a Domonkos-rend obszerváns ágának részére építtette fel a Szent Mihály-kolostort. A kolostor 1533-ig végezte tevékenységét, amikor a római generális káptalan engedélyt adott annak elhagyására: Ismert a körösszegi kolostorból származó Józsa nevű szerzetes neve, aki 1551-ben a páduai egyetemen tanult²²⁷ és feltehetően azonos a később Boldog Jósa néven említett anabaptista prófétával.²²⁸ Az 1573-as registratura-könyv névsorában a körösszegi kolostor, bár eltorzított formában (*Cherezegrensis*) még megemlítésre került. Habár a 16. századi források a körösszegi vár szomszédságába helyezték a kolostort, mégsem lokalizálhatjuk biztosan a maradványokat. Rusu szerint elképzelhető, hogy a domonkos kolostor maradványai a román–magyar határ magyar oldalára esnek.²²⁹

A várad-velencei kolostor

Pfeiffer Miklós szerint a domonkosoknak a kun térítésben a várad-i püspöknek adott segítségnyújtásából arra lehet következtetni, hogy Váradon már 1235 körül domonkos kolostor állt.²³⁰ Ezt azonban semmilyen forrás nem támasztja alá.

²²⁶ Theiner, Augustin: *Vetera monumenta Slavorum Meridionalium illustrantia*. I. Romae, 1863. 526-527.; Pfeiffer Miklós: *A domonkos rend zárdáinak vázlatos története*. 47.; Horváth Sándor: *A Szt. Domonkos rend múltjából és jelenéből*. 192-193.; Harsányi András: *A domonkosrend Magyarországon a reformáció előtt*. 88-89.

²²⁷ Harsányi András: *A domonkosrend Magyarországon a reformáció előtt*. 89.

²²⁸ Révész Imre: *Debrecen lelki válsága (1561-1571)*. Budapest, 1936. 79.

²²⁹ Pfeiffer Miklós: *A domonkos rend zárdáinak vázlatos története*. 47.; Horváth Sándor: *A Szt. Domonkos rend múltjából és jelenéből*. 193.; Harsányi András: *A domonkosrend Magyarországon a reformáció előtt*. 89.; Rusu, Adrian Andrei - Burnichioiu, Ileana: *Cheresig*. In: Rusu, Adrian Andrei (Coord): *Dicționarul mănăstirilor din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș*. 102.

²³⁰ Pfeiffer Miklós: *A domonkos rend zárdáinak vázlatos története*. 52.

A domonkosok Váradon csak a 15. században kaptak kolostort, úgy tűnik a ferencesek erős helyi jelenléte, támogatottsága miatt. A kései megtelepedésben közrejátszhatott az a tény is, hogy a domonkosok Debrecenben való engedély nélküli megtelepedésükkel, egy jó időre ellenszenvet támasztottak a várad-i püspökökben. A domonkosok Váradra hozatalának gondolata először 1449-ben merült fel, amikor a helyi Ágostonrendi remeték létszáma csökkenést szenvedett, de ekkor a megvalósítás még nem született meg.²³¹

1501. május 31-én VI. Sándor pápa *Ad Perpetuam Rei Memoriam* kezdetű bullát adott ki és aznap a bulla rendelkezéseinek végrehajtása ügyében, brevét intézett az ascolói püspökhöz, a várad-i nagypréposthoz és főespereshez, melyek mindegyik a várad-i domonkosokra vonatkozik. A két oklevél alapján boldog emlékezetű Farkas Bálint püspök felismerve azt, hogy a domonkos fráterek Isten ígéjének hirdetésével és egyéb munkáikkal a híveknek lelki üdvösségük elnyerésében nagy segítségére vannak, Váradon pedig ilyen ígehirdetők még nem voltak (vagyis nem valószínű, hogy a 13. században Váradon a kun térítés okán domonkos kolostor állt, vagy olyan régen eltűnt, hogy a 15. században már nem is emlékeztek róla), a várad-i egyház területén levő és a várad-i püspök rendelkezése alá tartozó várad-velencei Mindenszentek (plébánia) templomát minden javával, jogával és tartozékával a domonkos szerzeteseknek adta. A domonkosok provinciálisa a fent említett templomot a rend számára átvette, a püspök megbízásából pedig annak *vicarius generalis*a (általános helynöke) járt el. Minderről oklevél készült. Ezt követően a provinciális a templom mellé kolostort építtetett. A kolostor priorja és fráterei püspöki engedéllyel a templomot ettől kezdve a magukénak tudták és a *regularis observantia* híveiként szolgáltak az Úrnak. A provinciális és a várad-velencei kolostor priora meg fráterei azt bizonyítva, hogy az egyház jövedelme nem több, mint évi negyven aranyforint,

²³¹ Jakó Zsigmond: *Várad helye középkori könyvtártörténetünkben.* 147.

arra kérték a pápát, hogy az adományokat erősítse meg. A pápa a kérést teljesítette, a várad-velencei templomot a domonkos kolostorral egyesítette, annak birtokában a domonkosokat megerősítette. Megengedte, hogy a templom jövedelmét a maguk és az egyház javára felhasználják, valamint a templomhoz tartozó hívek lelki gondozását egy világi pap vagy egy domonkos szerzetes lássa el.²³²

Az oklevelekben szereplő és alapítóként megnevezett boldog emlékeztű Bálint püspök nem más, mint Farkas Bálint váradi püspök, a provinciális pedig Győri Pál (Paulus, Paulinus). A két személyi hivatali szolgálatának összevetéséből (Farkas Bálint váradi püspök 1490-től 1495-ig, Győri Pál magyar provinciális 1489-től 1493-ig) lehet következtetni a várad-velencei domonkos kolostor alapításának és felépülésének idejére, ami tehát 1490–1493 között volt.²³³ Szende Katalin felvetette, hogy mivel a váradi vártól délre elhelyezkedő Vadkert (Szentlőrinc) városrésznek is rendelkeznie kellett önálló plébániával, ezért lehet, hogy az itteni plébániatemplom titulusa volt Mindenszentek, melyet a domonkosok megkaptak.²³⁴

A váradi domonkosok jelentőséget vívtak ki maguknak a magyarországi rendtartományban, ugyanis a reformáció előtti évtizedekben létrehozták *maior scholájukat/studium particularejüket* (itt a főiskolai vagy egyetemi teológiai tanulmányokhoz szükséges előismereteket sajátították el a növendékek) és könyvtárukat.²³⁵ A domonkosok iskolája és könyvtára nagy hírnévre tett szert, emiatt az 1557. évi tordai országgyűlés a felállítandó három protestáns kollégium egyikét a domonkosok váradi kolostorában szervezte meg. A szürke barátok (obszerváns feren-

²³² *Bullarium Ordinis Fratrum praedicatorum*. IV. 109. és 170. sz. oklevelek.; Harsányi András: *A domonkosrend Magyarországon a reformáció előtt*. 90.

²³³ Harsányi András: *A domonkosrend Magyarországon a reformáció előtt*. 91.; Jakó Zsigmond: *Váradi helye középkori könyvtártörténetünkben*. 147.

²³⁴ Szende Katalin: „*Civitas opulentissima Varadiensis*.” Püspöki székhely és városfejlődés a középkori Váradon. 118.

²³⁵ Jakó Zsigmond: *Váradi helye középkori könyvtártörténetünkben*. 146–147.

cesek) mellett a fekete barátok (domonkosok) Váradon való maradásáról intézkedett.²³⁶ A kolostorépület mégis az 1556–1557. évi ostrom során elpusztult. Verancsictól tudjuk ugyanis, hogy Varkocs Tamás „*Váradon mind elrontatá az egész káptalan házakat és a sok szentegyházakat:… Vadkertben Mindszentet.*”²³⁷ A domonkosok az obszerváns ferencesekkel együtt a Bajoni család védelmébe helyezték a kolostor értékeit, egyházi tárgyait és az ostrom előtt a bajoni kastélyba vitték. Izabella királyné párthívei a váradi vár ostroma során, a Bajoni családtól a domonkosok által rájuk bízott egyházi tárgyakat is erőszakkal elvették. Így azok a fejedelmi kincstárba kerültek.²³⁸

A kolostor utolsó említése 1560-ban származik. János Zsigmond engedélye bizonyítja, hogy nem maradhattak tovább Váradon. Ekkor vezetőjük, *frater Josephus* a kolostor javait zálogba bocsátotta.²³⁹ Révész Imre feltette a kérdést, hogy vajon Josephus prior és a körösszegi rendházból származó Józsa fráter nem-e egy és ugyanaz a személy. Révész szerint a két név szláv közvetítéssel egybeeshet. Józsa Páduában egyetemen tanult és talán ennek a képesítésnek a birtokában foglalhatta el a váradi priorátust. Az 1573-as registratura-könyv névsora még ezt a kolostort *Varadiensis* néven említette.²⁴⁰

²³⁶ Szilágyi Sándor: *Erdélyi országgyűlési emlékek*. II. 79.

²³⁷ Verancsics Antal összes munkái. II. 100.

²³⁸ Géresi Kálmán: *A nagy-károlyi gróf Károlyi-család oklevéltára*. III. 298–299.

²³⁹ Bunyitay Vince: *A váradi püspökség káptalanai s monostorai a püspökség alapításától 1566. évig*. 436.

²⁴⁰ Harsányi András: *A domonkosrend Magyarországon a reformáció előtt*. 91.

KÖZÉPKORI ÁGOSTON-RENDI REMETEKOLOSTOROK

A várad-olaszi remetekolostor

A várad-olaszi²⁴¹ Ágoston-rendi remetekolostort 1320-ban Csanád prépost, más feltételezés szerint talán már a 13. század második felében a váradi püspök alapította Szent Miklós tiszteletére.²⁴²

Várad-Olaszi negyed nyugati részén, a Biharpüspöki felé vezető úton, a Sebes-Körös jobb partján, a vártól és a püspökségtől északnyugatra terült el.²⁴³ Váradnak egy Püspöki felé vezető utcáját századok múlva is Szent Miklós utcának nevezték.²⁴⁴ A 15. század közepére a közösség létszáma annyira lecsökkent, hogy Vitéz János püspök és Hunyadi János kormányzó

²⁴¹ *Várad-Olaszi/Olaszi* - Várad városának egyik része a középkorban. A váradi vártól északra, a Sebes-Körös jobb partján terült el. Az olasz nyugati újlatin nyelven beszélő, közelebbről vallon telepes népnév és az -i (az -é birtokjel korai alakváltozata) kapcsolatából jött létre. Arra utalt, hogy vallonok lakták, birtoklást is kifejezett. Ma Nagyvárad Várad-Olaszi nevű negyede (románul *Olosig*). (Rác Anita: i. m. 209.)

²⁴² Rupp Jakab: *Magyarország helyrajzi története fő tekintettel az egyházi intézetekre vagyis a nevezetesebb városok, helységek, s azokban létezett egyházi intézetek, püspökmegyék szerint rendezve. A bácsival törv. egyesített kalocsai egyházmegye.* III. Budapest 1876. 129.; Jakó Zsigmond: *Várad helye középkori könyvtártörténetünkben.* 144.

²⁴³ Bunyitay Vince: *A váradi káptalan legrégebbi statútumai.* Nagyvárad, 1886. 32., 89.; Batthyány Ignác: *Leges Ecclesiasticae Regni Hungariae Et Provinciarum Adiacentium.* Gyulafehérvár, 1827. II. 253., 253-254.

²⁴⁴ Bunyitay Vince: *A váradi püspökség káptalanai s monostorai a püspökség alapításától 1566. évig.* 484.

1449-ben domonkosokat vagy obszerváns ferenceseket akart pápai engedéllyel ide telepíteni. Erre nem került sor, az Ágoston-rendi remeték a reformációig Várad-Olasziban éltek.²⁴⁵

Az első írásos információ az Ágoston-rendi remetékről Erzsébetnek, Balázs ispán nejének 1339-es végrendeletéből származik.²⁴⁶ 1539-ben még vettek fel új rendtagokat. Feltételezett, hogy a kolostor a váradi vár 1556–1557-es ostromakor semmisült meg, de más források azt bizonyítják, hogy még 1560-ban létezett.²⁴⁷

A váradi ágostonos kolostor a rendtartomány tekintélyesebb kolostorai közé tartozott. A rend több szerzeteséből lett tanár a rend párizsi, illetve más külföldi főiskoláin, a késő középkorban közülük többen püspöki rangra emelkedtek. A kolostor egy jelentős, kéziratokkal és ősnymtatványokkal bíró könyvtárral is rendelkezett, mely a reformáció kezdetéig virágzott. Itt került megszerkesztésre a magyarországi ágostonos kolostorokban folyó könyvmásolás legkorábbi ismert szabályozása (1334 előtt adták ki).²⁴⁸ A Budapesti Egyetemi Könyvtár megőrizte a váradi Ágoston-rendi kolostor egy könyvét, amely a Szent Ágoston-féle regulát, Hugo de S. Victoire magyarázatát, az Ágoston-rendi nagy bullának és a lombardiai provincia privilegiumának 1508-as római kiadását tartalmazta. A könyv előlapja azoknak a fogadalomtételét tartalmazta, akik az 1530-as években léptek be a váradi kolostor tagjai közé. Az utolsó bejegyzés 1539-ből származik. 1531-ben öten léptek be a kolostorba. A jelentkezők valamennyien magyarok voltak neveik alapján (Hatházi, Tordai, Belényesi, Kolozsvári). A perjelek nevei közül a következők maradtak fenn: Gyulafehérvári, Sárközi.²⁴⁹ A vá-

²⁴⁵ Jakó Zsigmond: *Várad helye középkori könyvtártörténetünkben*. 144.

²⁴⁶ MNL. DL. 3280.; CD VIII/4. 427–429.; *Aokl* XXIII. 778. sz. 353–354.

²⁴⁷ Rusu, Adrian Andrei: *Oradea. M. a. (Mănăstirea augustiniană)*. In: Rusu, Adrian Andrei (Coord): *Dicționarul mănăstirilor din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș*. 189.; *Várad-Olaszi. Ágoston-rendi remete kolostor*. In: F. Romhányi Beatrix (Főszerk.): *Kolostorok és társaskáptalanok a középkori Magyarországon*.

²⁴⁸ Jakó Zsigmond: *Várad helye középkori könyvtártörténetünkben*. 144–145.

²⁴⁹ Mályusz Elemér: *Az ágostonrend a középkori Magyarországon*. 432.

radi ágostonos kolostorban végezte el a noviciátust és az alapkiképzést a humanista Váradi János is. Ő teológiai egyetemi tanulmányait Firenzében végezte és itt került barátságba Marsilio Ficínóval. Hazatérte után a rend budai kolostorába vonult és irodalmi munkásságot folytatott.²⁵⁰

²⁵⁰ Jakó Zsigmond: *Várad helye középkori könyvtártörténetünkben.* 145-146.

A KOLDULÓREND KOLOSTORAINAK GAZDÁLKODÁSA ÉS A NEKIK TETT ADOMÁNYOK

A koldulórendi szerzetesek, de leginkább a ferencesek és domonkosok számára a birtok csak annyiban volt fontos, amennyiben az a megélhetésükhöz szükséges anyagi javak biztosításához hozzájárult. Vagyis a birtoklást nem a tulajdon, hanem a haszon felől közelítették meg. Úgy tűnik a koldulórendiek számára a birtokokkal, egyáltalán az anyagi ügyekkel kapcsolatos iratok nem voltak olyan fontosak, mint például a monasztikus rendeknek. Jól tükrözi a viszonyulás különbségeit, ha megnézzük, milyen sok oklevél maradt fenn ugyanezen koldulórendek női ágainak kolostoraiból.²⁵¹ Várad esetében is elmondható, hogy a Szent Anna klarissza apácakolostorokkal kapcsolatos iratok száma többszöröse a konventuális és obszerváns kolostorok anyagával szemben. Ennek hátterében egyértelműen a birtokokhoz fűződő, gyökeresen eltérő viszonyuk áll. Az apácakolostorok ugyanis e tekintetben gyakorlatilag a monasztikus intézményekhez hasonlóan viselkedtek (emiatt természetesen az alamizsna is jóval kisebb szerepet kapott a gazdálkodásukban). A váradí klarisszák falvakat, jobbágytelkeket, házakat és házhelyeket, mészárszéket, malmokat, kallómalmokat, réteket és szőlőket,

²⁵¹ F. Romhányi Beatrix: *Kolduló barátok, gazdálkodó szerzetesek. Koldulórendi gazdálkodás a késő középkori Magyarországon.*

fürdőt birtokoltak a 14–16. század között.²⁵² Várad esetében is kijelenthető, hogy a konventuális ferencesek szigorú felügyeletet gyakoroltak a nekik lelkiekben alárendelt klarissza kolostor felett. Utóbbiak birtokpereiben a férfiak képviselték érdekeiket, szükség esetén kiálltak jogaik mellett (lásd 1351-ben János megbízott kieszközölte a klarisszák jogainak védelmében, az apáca kolostor alapító oklevelének megváltoztatását). Az apácáknak meg kellett szerezniük a szerzetesek jogát bizonyos birtokaik eladásához.²⁵³

A koldulórendek gazdálkodásáról a szó hagyományos értelmében általában csak a 15. század utolsó harmadától beszélhetünk. De természetesen különféle bevételekre a koldulóbarátoknak is szükségük volt életük és házaik fenntartásához. A kezdeti időszakban a szükséges anyagi javakat valóban koldulással gyűjtötték, főleg a ferencesek. Az egyes kolostorok között ezért szükség volt az alamizsnagyűjtési határok kijelölésére, ezeket a körzeteket hívták a középkorban *terminus*-nak vagy *contratanak*, az alamizsnagyűjtéssel megbízott rendtagot pedig *terminarius*-nak. A magyarországi koldulórendek terminusainak határaitól sajnos nem maradtak fenn források. Az eddig ismert, többnyire a 16. század első harmadából származó forrásokban leginkább csak megszűnésük kapcsán említik őket. A késő középkorban a ferenceseknek évente háromszor kellett a körzetbe menni alamizsnagyűjtés céljából.²⁵⁴

*Terminus*ra való utalással a váradi püspökség koldulórendi kolostorai kapcsán is van utalásunk, ugyanis tudjuk, hogy 1531-ben a tartománygyűlésen a jenei örnek meghagyták, hogy azokból a falvakból, ahol a gyulai ferencesek gyűjtenek be alamizs-

²⁵² Bunyitay Vince: *A váradi püspökség káptalanai s monostorai a püspökség alapításától 1566. évig.* 483–497.; Karácsonyi János: *Szent Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig.* II. 473–482.

²⁵³ De Cevins, Marie-Madeleine: *Az Egyház a késő-középkori magyar városokban.* 94.

²⁵⁴ F. Romhányi Beatrix: *A középkori egyházi intézmények gazdálkodása.* 218.; *Ferencesek.* In: F. Romhányi Beatrix (Főszerk.): *Kolostorok és társaskáptalanok a középkori Magyarországon.*; F. Romhányi Beatrix: *Kolduló barátok, gazdálkodó szerzetesek. Koldulórendi gazdálkodás a késő középkori Magyarországon.*

nát, hat falut jelöljön ki a gerlaiak részére. Ezek azonban nem lehettek a legjobb falvak, nehogy elvételük rontsa a gyulai kolostor gazdasági állapotát. Feltételezem, hogy a gerlai kolostor megjelenéséig, egészen 1531-ig egész Békés vármegye a gyulai kolostor koldulási övezetét képezte, hisz csak ő kolostoruk létezett addig a vármegyében.²⁵⁵ Várad esetében 1490 után a konventuális ferencesek *terminusukat* meg kellett osszák az obszerváns ferencesekkel. Joggal félhettek tőle, hogy a nép körében népszerű obszervánsok elveszik majd előlük az adományokat. A kérdést az 1497. október 26-án, a konventuálisoknál tartott óbudai káptalan oldotta meg, mely felújította a két ferences ág közti 1495-ös egyezséget. Ennek értelmében mindkét váradi ferences kolostor gyűjthetett alamizsnát Várad környékén és az egész ország területén.²⁵⁶

A rendi előírások szerint a koldulórendek nem fogadhattak el földbirtokokat, nem rendelkezhetek állandó jövedelemmel. A frátereknek azt, ami megélhetésükhöz szükséges volt, saját kezükkel vagy koldulással kellett megszerezniük. Az ingatlan tulajdonhoz való viszonyuk azonban a rendeknek igen eltérő volt. A Domonkos-rend kolostorainak viszonylag jelentős bevételei származtak a kegyes adományokból, melyeknek egy részét ingatlanban kapták meg, majd azt értékesítve jutottak pénzhez. Viszonylag gyakran fordult elő más rendeknél is, de a domonkosoknál talán jellemzőbb, hogy a nemesek különféle földbirtokokat úgy hagytak a kolostorokra, hogy meghatározták azt az összeget is, amelyért a rokonság visszaválthatta. A Domonkos-rendi előírások 1475-ben megváltoztak.²⁵⁷ Ez év július 1-jén IV. Sixtus pápa *Considerantes* kezdetű bullájában, „*mivel rossz idők járnak, a különböző vidékeken nagy a nyomorúság, a hívek szeretete langyosodik és mindezek következtében a szerzetesek alig kapnak valami*

²⁵⁵ Bunyitay Vince, Rapaics Rajmund, Karácsonyi János (Szerk.): *Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából*. II. 469–471.; Karácsonyi János: *Szent Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig*. II. 58.

²⁵⁶ Karácsonyi János: *Békés vármegye története*. I. 74.

²⁵⁷ F. Romhányi Beatrix: *A középkori egyházi intézmények gazdálkodása*. 218.

*alamizsnát, megengedi nekik, hogy tanulmányaik és egyéb terheik elviselésére a hívektől - akár élőktől, akár végrendeletekben holtaktól - birtokokat, házakat, állandó jövedelmet fogadjanak el.*²⁵⁸ A Domonkos-rend gyakorlatilag megszűnt koldulórend lenni. Ettől kezdve a domonkosok kezén különfajta birtokokat találunk: átvett bencés apátság, falu, pénzbevételt biztosító birtokok (malom, szőlő, halastó). Mindezek ellenére a pénzadomány marad túlsúlyban továbbra is.²⁵⁹

A váradi püspökség területén levő domonkos kolostorok közül egyedül a váradi-velencei kolostorról rendelkezünk gazdaságilag értékelhető adattal. 1560. október 8-án János Zsigmond fejedelem engedélyezte, hogy a váradi domonkos prior, *religiosus vir*, frater Josephus (József) Sárossy Jánosnak és nejének, Dorottya asszonynak száz magyar forintért a kolostorhoz tartozó birtokait, a Bihar vármegyei Marcellházán,²⁶⁰ Ósiben²⁶¹ és Kakucsban²⁶² és ezenkívül 124 fejős tehenet tizenkét borjúval együtt zálogba adhassa.²⁶³ Ebből azt a tanulságot szűrhetjük le, hogy IV. Sixtus bulláját követve, a váradi domonkosok is földbirtokra tettek szert. Bizonyára gazdatisztet is tartottak. A domonkosokról ismert, hogy az állattartásból jövedelmük származott. A marhákat lehet éves alamizsnaként kapták (a szerémújlaki ferences obszerváns kolostor a 15. század második felétől, minden évben nagyszámú lábasjószágot kapott alamizsnaként, az országos marhavásár előtt).²⁶⁴

²⁵⁸ Harsányi András: *A domonkosrend Magyarországon a reformáció előtt*. 20.

²⁵⁹ F. Romhányi Beatrix: *A középkori egyházi intézmények gazdálkodása*. 218.

²⁶⁰ *Marcellháza* - település Bihar vármegye déli részén Cseffától dél-délnyugatra, a Nyár-ér bal partján. A mai Marciháza (románul *Marțibaz*) Madarász községhez tartozó falu a romániai Bihar megyében. (Rácz Anita: *A régi Bihar vármegye településneveinek történeti-etimológiai szótára*. Debrecen, 2007. 181.)

²⁶¹ *Ósi* - nem tudjuk melyik Bihar vármegyében levő Ósire gondoltak.

²⁶² *Kakucs* - település Bihar vármegye keleti részén, Élesdtől délkeletre, a Sebes-Körös bal partján. Ma Magyarakacs vagy Nagyakacs néven falu Romániában, Bihar megyében. (Rácz Anita: *A régi Bihar vármegye településneveinek történeti-etimológiai szótára*. Debrecen, 2007. 135.)

²⁶³ Bunyitay Vince: *A váradi püspökség káptalanai s monostorai a püspökség alapításától 1566. évig*. 436.

²⁶⁴ F. Romhányi Beatrix: *A középkori egyházi intézmények gazdálkodása*. 219.

A Ferenc-rendben a 14. század elején vita folyt a szegénység értelmezéséről, amely a rend betiltásához vezetett. A vita végén a rend két elismert ágra vált: a konventuális és az obszerváns ágra. A konventuálisok kolostorai földbirtokot ugyan továbbra sem fogadtak el, szőlőik és malmaik, illetve a malmokhoz kapcsolódó halastavaik, elvétett esetben városi házaik azonban voltak a 15–16. századi források tükrében. Az obszervánsok ezzel szemben szigorúbban értelmezték a szegénységi fogadalmat, és semmilyen ingatlantulajdonra nem tartottak igényt. Ezzel együtt obszerváns kolostorok is jutottak rendszeres adományokhoz.²⁶⁵

A ferencesek által birtokolt földtulajdonról mindössze egyszer értesülünk, a kolozsmonostori konvent jegyzőkönyveiből. Szentpáli Barnabás fia, néhai Mihály fia, István fráter, a ferencesek váradi Szűz Mária-kolostorának lakója (tévesen megnevezve a váradi konventuális kolostor védőszentje), 1493-ban ugyanis Hosszúaszai György fiainak, Ferencnek és Mártonnak végérvényesen odaadta Szentpál, Ugra, Besenyő és Kerelő egészbirtokot, valamint Széplak, Lackod, Gyulas, Lőrincfalva (Küküllő vármegye), Póka, Ercse, Almás Torda vármegye) birtokban levő ősi részeit (tehát 11 erdélyi falut).²⁶⁶ A konventuálisok számára több bulla is lehetővé tette a közösségi, nem egyéni földbirtoklást.²⁶⁷ Az Ágoston-rendi remeték már a korai időktől kezdve rendelkeztek földbirtokkal.

A ferences kolostorokat egy kisebb földrész övezte, melyet gyakran kertként (*hortus*) használtak a barátok.²⁶⁸ Ilyen kerttel minden kolostor kellett hogy rendelkezzen, de némely rendház esetében írásos nyoma is maradt. A Telegdiék 1561-es osztálylevelének megírásakor, említették a telegdi konventuális kolostor javai között a kertet, melyet Telegdi Miklós és Mihály elfelezett

²⁶⁵ F. Romhányi Beatrix: *A középkori egyházi intézmények gazdálkodása*. 219.

²⁶⁶ Jakó Zsigmond: *A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei*. II. Bp., 1990. 2865. sz. 112.

²⁶⁷ De Cevins, Marie-Madeleine: *Az Egyház a késő-középkori magyar városokban*. 84.

²⁶⁸ De Cevins, Marie-Madeleine: *Az Egyház a késő-középkori magyar városokban*. 83.

egymás között. Itt a kolostor udvaráról (*curia*) is említést tesznek, melyet a felek szintén egyenlően osztottak el.²⁶⁹ A gyulai obszervánsok kerttel bírtak, ugyanis az 1535-ös obszerváns közgyűlés megengedte a gyulai testvéreknek, hogy szőlőt ültethessenek kertjükbe.²⁷⁰ A barátok temetője és szőlőskertje a kolostoregyüttes kőfalain kívül helyezkedett el, ami régészeti bizonyítást is nyert.²⁷¹

A váradi püspökség területén levő kolostorok közül a telegdi és a gyulai bírt szőlővel a forrásokból kimutathatóan. A telegdi konventuális ferencesek szőlővel bírtak Telegden és Szabolcson.²⁷² Utóbbit Okos György, Telegdi Miklós őseinek jobbagya adományozta a kolostornak, örök misék fejében. Azaz ezt a szőlőt kegyes adományként kapták a barátok.²⁷³ Mint láthattuk, a gyulai testvérek is szőlővel rendelkeztek. Veress Endre szerint ezt illetően az első okleveles adat 1531-ből származik és erről 1548-ban is megemlékeztek. A szőlőtelepítés joga jelentős volt, hiszen 1557-ben a gyulai uradalom jövedelmének több mint felét a borkitermelés adta. Még a 18. század elején is Békés vármegyében csak Gyulának származott pénzbeli jövedelme ebből.²⁷⁴ A ferenceseknek a kertekből, szőlőkől származó termények bevételét is képezhettek, ezeknek azonban legfeljebb a fajtáit ismerjük, mennyiségét nem.²⁷⁵

²⁶⁹ Bunyitay Vince: *Adatok a XVI. század történetéhez - Második közlemény.* 476-495. In: Történelmi Tár, 10. évf. (1887). 476-495.

²⁷⁰ Krisztik János: *A békésmegyei régi kolostorok.* 73.; Karácsonyi János: *Szent Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig.* II. 72.

²⁷¹ *Gyula, ferences rendház.* In: Szatmári Imre (Szerk.): *Békés megye középkori templomai.* 122.

²⁷² *Szabolcs* - település Bihar vármegyében Váradtól keletre, a Sebes-Körös jobb partján. Ma Mezőszabolcs (*Sábolciu*) néven Mezőszakadát községhez tartozó falu Romániában, Bihar megyében. (Rácz Anita: *A régi Bihar vármegye településneveinek történeti-etimológiai szótára.* Debrecen, 2007. 248.)

²⁷³ Bunyitay Vince: *Adatok a XVI. század történetéhez - Második közlemény.* 476-495. In: Történelmi Tár, 10. évf. (1887). 476-495.

²⁷⁴ Veress Endre: *Gyula város oklevéltára (1313-1800).* Gyula, 1938. 168.; Csípes Antal: *Békés megye élete a XVI. században. Békéscsaba, 1976. 46-47.; Ember Győző: Az újratelepülő Békés megye első ősszelírásai 1715-1730.* Békéscsaba, 1977. 20.

²⁷⁵ F. Romhányi Beatrix: *Kolduló barátok, gazdálkodó szerzetesek. Koldulórendi gazdálkodás a késő középkori Magyarországon.*

A ferencesek esetében kevés malom birtoklásáról tudunk és azokat is leghamarabb a 15. század elején említik. A vizsgált kolostorok közül bizonyosan a gyulairól tudjuk, hogy malmot is birtokolt. 1528-ban ugyanis Várad János, ferences gvardián fejezte ki panaszát Brandenburgi Györgynek, mert kevésnek vélte az évi búzaadományt, valamint a vártisztek is a zárda malmait vám alá vették. Még ebben az évben szabad őrlésben részesítették őket.²⁷⁶ A telegdi konventuális kolostor esetében csak feltételezett, hogy malommal bírt. A már említett osztálylevél ugyanis csak malmokat említ Telegden, melyek egyikéről tudjuk, hogy a Beothke utca végén állt és „István pap malmának” nevezték (nyilván plébániai tulajdont képezett).²⁷⁷

A következő birtoktípust a rétek képezik. Egyedül a telegdi ferencesekről ismert a forrásokból, hogy réttel is rendelkeztek Telegden és Szabolcson, a telegdit ezek közül „Barátok rétének” nevezték.²⁷⁸ A kolostorok birtokában lévő rétek arra utalnak, hogy az alamizna egy része rendszeresen érkezett élő állatban, főként juhban.²⁷⁹ A kolostorok által birtokolt halastavakról, gyümölcsösökről vagy erdőkről nem rendelkezünk írott adatokkal.

Valószínűleg minden kolostor rendelkezett gazdasági épületekkel. A várad kolostor fontosságából ítélve valószínű, hogy kiterjedt (feltehetően gazdasági) épülettettek helyezkedtek el a kolostor udvara körül.²⁸⁰ IX. Bonifác a szalárdi kolostor templo-

²⁷⁶ Haan Lajos: *Békés vármegye történetei*. Békéscsaba, 1889. 182., 443.; Karácsonyi János: *Békés vármegye története*. I. 182.

²⁷⁷ Bunyitay Vince: *Adatok a XVI. század történetéhez - Második közlemény*. 476-495. In: *Történelmi Tár*, 10. évf. (1887). 476-495.; Bunyitay Vince: *Egyházak a püspökség alapításától 1566. évig*. 434.

²⁷⁸ Bunyitay Vince: *Adatok a XVI. század történetéhez - Második közlemény*. 476-495. In: *Történelmi Tár*, 10. évf. (1887). 476-495.

²⁷⁹ F. Romhányi Beatrix: *Kolduló barátok, gazdálkodó szerzetesek. Koldulórendi gazdálkodás a késő középkori Magyarországon*.

²⁸⁰ Emödi Tamás: *Előzetes jelentés a várad konventuális ferencendi kolostor kutatásáról*. 398, 402.; Emödi Tamás: *Mănăstirea franciscanilor conventuali din Oradea*. 78-79.

mának búcsút engedélyező bullában utalást tett a szerzetesi tevékenység leendő színhelyére, a felépítendő templomra, a refektóriumra, a toronyra, a kolostori cellákra, a cinteremre (a templom körüli legtöbbször fallal kerített temetőre) és más szükséges helyiségekre (ezek gazdasági épületek is lehetnek).²⁸¹ A régészeti ásatások igazolták, hogy a gyulai obszerváns kolostor déli és nyugati szárnyán különböző nagyságú helyiségeket – valószínűleg gazdasági épületeket – hoztak létre.²⁸²

A rendelkezésünkre álló forrásokban a leggyakrabban az egyes koldulórendi kolostorokban juttatott pénzadományokról értesülünk. Ezek alapján úgy körvonalazódik, hogy ezek jelentették a fő jövedelemforrást. A pénzadományokról a végrendeletekből (testamentumokból) értesülünk.

Scolari András váradi püspök „*in nostro palatio episcopali*,” számos tanú jelenlétében, akik mind olaszok voltak, 1426. január 14-én végrendeletet állított ki, melyben a váradi konventuális ferencesekről és az Ágoston-rendi remetékről is megemlékezett. Végrendeletének legnagyobb alapítványa Firenzének szolt, melyet már korábban is egy műalkotással ajándékozott meg. A szerzetesrendek közül a pálosokat látta el a legtöbb adománnyal. Számukra korábban Várad mellett kápolnát építtetett, szőlőt adományozott. Végrendeletében nekik adta faliszőnyegét, mely Szent Apollónia történetét ábrázolta. Templomuk oltárának, melyet szintén ő építtetett, pénzt hagyott felszerelések, kelyhek, miseruhák beszerzésére. A várad-vadkerti Szent Mihály-templom újjáépítésére 400 forintot hagyott. A püspök a konventuális ferenceseknek 55 forintot adományozott. Az Ágoston-rendi remetéknek 300 forintot hagyott. Ők talán Várad műveltségi életében betöltött kimagasló szerepük miatt érdemeltek ki nagyobb adományt.²⁸³

²⁸¹ *Monumenta Vaticana*. I/4. 173–174.

²⁸² Gyula, ferences rendház. In: Szatmári Imre (Szerk.): Békés megye középkori templomai. 121–122.

²⁸³ Balogh Jolán: *Andrea Scolari váradi püspök mecénási tevékenysége*. In: *Archeológiai Értesítő*. XL. 1923–1926. 176.; 187.

1452. április 21-én, a gyulai obszerváns közgyűlés napján, Puksai Ungi Bálint deák, a gyulai várnagy, vagyis Kamonyai Miklós unokatestvére 4 forintot hagyott a gyulai kolostorra. Szeg nevű lovának árát a gyulai szegények ruházatára költötte. E cselekedet a ferencesek hatására vall. A végrendelező lelke üdvéért 100 forintért miséket mondatott, melyeket a gyulai egyházban kellett elvégezni (ez lehetett a plébániatemplom is). Elsősorban a rokonait, szolgálait részesítette pénz-, tárgy- és jószág-beli adományból.²⁸⁴

Kamonczi István, a Pozsonyba menekülő váradi kanonok, Kamonczi Kristóf nevű debreceni gvardián rokona, 1552. október 12-én végrendeletében úgy intézkedett, hogy a helyi konventuális ferencesek templomában temessék el. Erre 50 forintot hagyott nekik és végrendelete végrehajtásával Terebezdí János őrt és Csongrádi Ferenc pozsonyi hitszónokot bízta meg. A nagyszombati konventuális testvéreknek 25 forint alamizsnát hagyott. A váradi konventuálisok hitszónokát, Szegedi Ferencet és orgonistáját, Szilveszter testvért annyira szerette, hogy végrendeletében 6–6 forintot hagyott hátra nekik. 10 forintot hagyott a debreceni kolostorra, hozzátéve, „*ha ugyan el nem pusztult.*”²⁸⁵

A vizsgált kolostorok esetében a telegdi kolostornak adott szőlőt kivéve, egyetlen kegyes adománnyal van dolgunk. Magdolna, kolozsvári Kőfaragó György özvegye, a helyi obszerváns ferencesek nagy jótevője, a kolozsvári Boldogságos Szűz Mária-kolostor harmadrendjének tagja, az 1531. december 19-én kelt végrendeletében a váradi obszerváns testvérekről is megemlékezett. Tíz forintot hagyott nekik hátra, hogy lelke üdvéért 35 misét mondjanak. A kegyes adományban részesítettek listájának élén (az adomány értékét figyelembe véve), nem meglepő módon a kolozsvári obszerváns ferencesek álltak (32 aranyforint 7×7 passiósmiséért és cserébe még egész évben minden hétfőn énekeljenek érte requiemet és azokon a napokon vagy más

²⁸⁴ MNL. Dl. 14547.

²⁸⁵ Karácsonyi János: *Szent Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig*. I. 157., 209., 236., 294.

napokon mondják el érte a halotti vigiliát; 14 forintot hagy a kolostor testvéreinek öltözékére és, hogy imádkozzanak érte s halottaiért), akiknél temetkezni is kívánt. A második helyen a kolozsvári domonkosok szerepelnek, akik lényegesen kevesebb pénzért (összesen 14 forintért) több misét kellett bemutatassanak (4 forintért 41 mise, 7 forintért 7×7 passiósmise, 3 forintért 30 mise). A váradi ferencesek, a domonkosoktól is alig lemaradva, kapták a más városban lakó ferences szerzetesek közül a legnagyobb adományt (esztergomi, budai, pesti, gyöngyösi, jászberényi, tatai és visegrádi kolostor 5, a marosvásárhelyi és karánsebesi 3, míg a felfalvi és tövisi 1 forintot kapott). Mindez Várad földrajzi közelségével is magyarázható, őket jobban ismerhette (meglátogatta őket, vagy nagyobb hírük volt Kolozsváron). A végrendelezőnél a koldulórendek nagyobb népszerűségnek örvendtek, mint a plébániák, mivel maguk a váradi ferencesek is kegyes adományul többet kaptak, mint a Szent Mihály-templom káplánjai (3 forint 35 miséért).²⁸⁶

A koldulórendnek tett adományok közül a bor került a második helyre. A testamentumaikból csak a bor mennyiségét tudtuk meg, minőségére vonatkozó megjegyzést nem tettek. Mivel nem túl nagy mennyiségről esik szó, feltehetően saját fogyasztásra használták.

1339-ben egy gazdag úrnő, Erzsébet, Balázs *comes* (ispán) királyi *hospes* felesége, a következő végrendeletet tette: előző férjétől végrendeletileg ráhagyott szőlőjét jelenlegi férjére hagyja, annak élete végéig, ebből a minorita testvérek 1 tunella (azaz hordó) bort, az Ágoston-rendi Szent Miklós-testvérek és az ispotály két hordó bort kapjanak minden évben.²⁸⁷ Akárcsak Scolari püspöknél is láthattuk, az Ágoston-rendi remeték most is több adományt kaptak, mint a konventuálisok.

1472-ben Fugyivásárhelyi Erdélyi János Biharon készített végrendeletében egy hordó bort hagyott a szalárdi kolostorban

²⁸⁶ Bunyitay Vince, Rapaics Rajmund, Karácsonyi János (Szerk.): *Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából*. I. 178-181.

²⁸⁷ MNL. DI. 3280.; CD VIII/4. 427-429.; *AOkl* XXIII. 778. sz. 353-354.

működő barátokra. Ugyanezt az adományt tette a váradi Szent Anna-klarisszakolostor apácáinak is. Legnagyobb adományát a Várad közelében levő kápolnai pálos monostornak tette, 20 aranyforintot, Prychy nevű lovát, sisakját és páncélját adva. A szalárdi kolostort legutolsó helyen említette meg, ezzel is mutatva, hogy korántsem részesítette előnyben.²⁸⁸

Egy említés történt ruházat adományozására. A már említett 1339-es végrendeletében, Erzsébet, Balázs comes felesége lenszöttessel bélelt tunikáját a Szent Miklós-testvéreknek (azaz a váradi Ágoston-rendi remetéknek) hagyta.²⁸⁹ Ezt a szerzetesek liturgikus célra is átalakíthatták.

A régészeti ásatások a ferencesek működésével megegyező időszakra vonatkozó edénytöredékeket hoztak a felszínre Váradon (konventuális kolostor), Gyulán és Gerlán. Feltételezhető, hogy ezen edények egy részét a ferencesek kapták adományként, saját használatra.

A középkori végrendeletekben legtöbbször említett és legnagyobb számban tartott állat a ló volt, mely a személyes reprezentációtól a kereskedésen át az igavonásig, több mindenre felhasználható volt.²⁹⁰ Jelen esetben csak a ló korára történt utalás. 1402. június 18-án Gezthi Lőrinc fia János, fia Péter végrendeletében rengeteg lovat adományoz főként rokonainak, ismerőseinek, szolgáinak. A szerzetesrendek közül a váradi Ágoston-rendi remetéknek egy hároméves lovat, a Boldogságos Szűz egri konventuális ferences kolostornak és a sajlóádi pálos remetéknek egy öreg kancát, a győri remetéknek egy kancát.²⁹¹ Az Ágoston-rendi remeték a kapott lovat általában eladták.²⁹²

²⁸⁸ Barabás Samu: *A római szent birodalmi gróf széki Teleki család oklevéltára*. II. Bp., 1895. 114-115.

²⁸⁹ MNL. DI. 3280.; CD VIII/4. 427-429.; *AOkl* XXIII. 778. sz. 353-354.

²⁹⁰ Szende Katalin: *Othon a városban. Társadalom és anyagi kultúra a középkori Sopronban, Pozsonyban és Eperjesen*. Budapest, 2004. 221.

²⁹¹ *Zsignondkori Oklevéltár*. II. 1724. sz. 204.

²⁹² F. Romhányi Beatrix: *Kolduló barátok, gazdálkodó szerzetesek. Koldulórendi gazdálkodás a késő középkori Magyarországon*.

A váradi püspökség koldulórendi kolostorainak többségénél említést tettek az egyházi szertartásokon használatos kegytárgyakról és egyházi öltözetekről, melyek mintegy a kolostorok legnagyobb értékeit képviselték. A váradi konventuális ferences kolostor 1826-os feltárásakor előkerültek a sírok mellékletében papi ruhák (miseruhák) csatokkal.²⁹³ Értesülünk, hogy Varkocs Tamás közeledtének a hírére a váradi, gyulai és szalárdi obszervánsok egyházi értékeiket a Báthoriakhoz, az ecsedi várba szállították. 1617-ben Kassára kerültek és leltározták őket, innen maradt fenn részletes leírásuk (lásd az egyes kolostorok történeténél). Művészien képzett, gyöngyökkel díszített darabok voltak. Feltételezzük, hogy az obszervánsok csak legértékesebb öltözeteket, kegytárgyakat menekítették ki kolostoraikból és még ennél is többel rendelkeztek. A váradi obszervánsoknak Kassán 3 kazuláját (miseruháját) leltározták. Emellett még tudjuk, hogy 1556. augusztus 22-én Bajoni Istvánnak adtak megőrzés végett 24 kelyhet, 19 paténát (tányérkát), 5 keresztet, 3 Úrmutatót (monstranciát), 2 ezüst ampolnát (kicsi palack vagy kancsó a szent olajok tárolására), 3 füstölőt, 3 tömjéntartót, 2 feszületet, 1 ezüst kézereklyetartót, 1 aranyozott ezüsttálat.²⁹⁴ A váradi obszervánsokkal együtt a váradi domonkosok is a Bajoniakra bízta egyházi értékeiket. Mindkettőnek az lett a sorsa, hogy Izabella királyné párthívei erőszakkal elvették és így azok a fejedelmi kincstárba kerültek.²⁹⁵ A szalárdi obszervánsok egyházi értékei között 1617-ben 3 kazulát, 2 antependiumot (oltárterítőt) és 3 dalmatikát (bő ujjú, két oldalt nyitott miseruhákat) írtak össze. A gyulai obszervánsoktól maradt fenn a legtöbb egyházi ruha az összeírás tanulsága szerint: 1 antependium, 7 miseruha és 2 palást.

A debreceni konventuális ferences kolostor nagyértékű kegytárgyakkal (drágakövekkel és gyöngyökkel gazdagon ékesített

²⁹³ Emödi Tamás: *Előzetes jelentés a váradi konventuális ferencrendi kolostor kutatásáról*. 395.; Emödi Tamás: *Mănăstirea franciscanilor conventuali din Oradea*. 62.

²⁹⁴ Géresi Kálmán: *A nagy-károlyi gróf Károlyi-család oklevéltára*. III. 290–291.

²⁹⁵ Géresi Kálmán: *A nagy-károlyi gróf Károlyi-család oklevéltára*. III. 298–299.

arany és ezüst edényekkel), drága egyházi ruhákkal rendelkezett, melyeket a fráterek elkezdtek eladni és emiatt többször panasz érkezett rájuk.²⁹⁶ A telegdi ferences kolostor arany és ezüst egyházi edényekkel, drágakövekkel és gyöngyökkel díszített egyházi ruhákkal volt ellátva, melyeket a Telegdiek 1561-es osztálylevelének megírásakor, együttesen 1200 forint értékűre becsültek.²⁹⁷

Csak a debreceni konventuális kolostornál említették meg az egyházi öltözetek és kegytárgyak adományozóit, mégpedig a királyokat.²⁹⁸ Valóban tehettek nekik a városba látogató magyar királyok is adományt, de joggal feltételezzük, hogy az egyházi értékek nagy részét a kegyúr, a Debreceni család adományozta. Szalárd, Telegd, Gyula esetében is főként kegyúri adományokról beszélhetünk. Várad esetében szó eshet püspöki adományról is. Mindegyik kolostor esetében lehetséges, hogy a polgárok, nemesek bizonyos ruháikat hagyták végrendeletileg a kolostorok javára, melyeket miseruhává alakítottak át. Ugyanígy nemesfémeket is hagyhattak hátra, melyből egyházi kegytárgyat (pl. kelyhet készítettek). Karácsonyi azt is feltételezte, hogy a ferences kolostoroknak a klarissza apácák szőttek miseruhákat.

A koldulórendi kolostorok működési költségeinek legalább részleges fedezése végett, igyekeztek rábírní a városok lakóit, hogy rendszeresen tegyenek természetben adományokat is.²⁹⁹ Debrecenben, 1470-ben Szilágyi Erzsébet egy korábbi intézkedést állított vissza, melynek értelmében a helyi mészárosok a levágott szarvasmarhák nyelvét fele részben a Szent András-egyház plébánosának, fele részben a konventuális ferences atyáknak kellett adják. A ferenceseknek tett adományt 1513-ban Szapolyai

²⁹⁶ Teleki József: *Hunyadiak kora Magyarországon. Oklevéltár.* X. Pest, 1853. 233-236.; Érdújehelyi Menyhért: *Kutatásaim a római levéltárakban.* In: *Katholikus Szemle*, 10 évf. (1896). 4. sz. 615.

²⁹⁷ Bunyitay Vince: *Adatok a XVI. század történetéhez - Második közlemény.* 476-495. In: *Történelmi Tár*, 10. évf. (1887). 476-495.

²⁹⁸ Teleki József: *Hunyadiak kora Magyarországon. Oklevéltár.* X. Pest, 1853. 233-236.

²⁹⁹ De Cevins, Marie-Madeleine: *Az Egyház a késő-középkori magyar városokban.* 92.

János is megerősítette.³⁰⁰ A Marótiak a gyulai obszerváns ferencesek ellátására az uradalom bevételeiből évi négy köből búzát rendeltek. Egy köből általában 64 liternek felelt meg, tehát jelen esetben 254 liter űrmértékű adományról beszélünk.³⁰¹

A barátok számára történő rendszeres adománytevés azonban történhetett pénzbeli összeg formájában is. Erről esetünkben Debrecen kapcsán értesülünk. Ugyanis 1449-ben a szűcsök céhszabálya előírta, hogy a céhben mesterré lettek 50–50 dénárt kötelesek adni a Szent András-templomnak, illetve a debreceni konventuális kolostornak.³⁰²

A só is képezhet alamizsnát (adományt) a koldulórendi kolostorok számára. Ezt saját használatukra, illetve kereskedelmi célokra is fordíthatták. A sójövedelem nem tartozott a koldulórendi kolostorok legfontosabb jövedelemforrásai közé (a pálosokkal ellentétben), hiszen az összes kolostornak csupán 3,7 százalékára vonatkozott, és a rendek magyarországi provinciáit egyszer sem támogatták ilyen módon. A 14. és a 16. század között mindössze hét kolostorról ismert, hogy sójövedelemben részesült (Dés, Kismarton, Kolozsvár, Brassó, Lövvő, Pest). Szalárd gazdasági központként sókamarahivatallal és vámmal, némi önkormányzattal is bírt. A só szervezett kitermelésével, elosztásával függ össze maga a Szalárd helynév is. Ezért lehetséges, hogy a szalárdi obszerváns ferenceseknek is utaltak ki sóadományt, talán évi rendszerességgel. Okleveles forrás a feltevés igazolására azonban nem létezik.³⁰³

A koldulórendi kolostorok számára az alamizsnagyűjtés sajátos módjának bizonyult a búcsú is. Vélhetően a szerzetes-

³⁰⁰ Fridrich, Urban: *Historia seu compendiosa*. II. 220–221.; Karácsonyi János: *Szent Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig*. I. 157.

³⁰¹ Karácsonyi János: *Békés vármegye története*. I. 182.; Scherer Ferenc: *Gyula város története*. I. 50.

³⁰² Módy György: *Franziskaner und Dominikaner in Debrecen bis zur Reformationszeit*. 104–105.

³⁰³ F. Romhányi Beatrix: *A só mint alamizsna a középkori Magyarországon*. In: *Orpheus Noster* 4/3 (2012). 7–17.; Borzási Gyula - Dani Zoltán - Nagy Miklós: *Szalárd és vidéke, tegnap és ma*. In: *Partiumi füzetek* (69. szám). Nagyvárad, 2012. 129.

rendek közül, csak a ferences kolostorok kaptak az idők során többször is búcsúengedélyt.³⁰⁴ IX. Bonifác pápa 1400. március 1-jén kelt bullájában azoknak a híveknek, akik a szalárdi obszerváns kolostor templomának építésére alamizsnát adtak, 100 napos búcsút engedélyezett. 1402. február 15-én IX. Bonifác pápa megismételte korábbi búcsúengedélyét.³⁰⁵

Az alamizsna mellett a koldulórendi szerzetesek megélhetésében helyet kapott a kétkezi munka, és az azért kapott bér is (a bevétel összegeiről nincs információnk).³⁰⁶ Az 1535-ből fennmaradt ferences obszerváns személyzeti névsorok segítőtestvérek néven mesteremberekről emlékeznek meg. Ebből tudjuk, hogy a segítőtestvérek közül a gyulai kolostorban Paály Imrének, Békésy Pálnak, Berczenczey Istvánnak ács (*faber*), Madarasy Jánosnak, Endrefalvy Györgynek, Kamanczi Bonaventurának borbély volt a mestersege. A gerlai kolostorban Siry Péter segítőtestvérnek varga volt a mestersege. Karácsonyi feltételezte, hogy a segítőtestvérek készítettek padokat, székeket, képrámákat a templom és a kolostor számára.³⁰⁷

1549-ben Nágocsi Márton, a váradi obszerváns kolostor gvardiánja ácsmesterséghez értő testvérei segítségével kezdte meg a kolostor tetőjének újracsindelyezését, melyre Báthori András, a rend lelkes támogatója 20 000 zsindelyt bocsátott rendelkezésre. Ez is bizonyítja, hogy az épületek nagyobb felújítása, bővítése meghaladta a koldulórendiek anyagi erejét. Ezt a kegyúr vagy egy támogató kezdeményezte és finanszírozta. Báthori kérésére a gvardián ácsmestereit a Báthoriak nyírbátori kolostorához küldte előbb dolgozni.³⁰⁸

³⁰⁴ F. Romhányi Beatrix: *Kolduló barátok, gazdálkodó szerzetesek. Koldulórendi gazdálkodás a késő középkori Magyarországon.*

³⁰⁵ *Monumenta Vaticana.* I/4. 173–174.; *Monumenta Vaticana.* I/4. 409–410.

³⁰⁶ *Kolduló barátok, gazdálkodó szerzetesek. Koldulórendi gazdálkodás a késő középkori Magyarországon.*

³⁰⁷ Krisztik János: *A békésmegyei régi kolostorok.* 71–72., 79.

³⁰⁸ Bunyitay Vince: *A váradi püspökség káptalanai s monostorai a püspökség alapításától 1566. évig.* 439–440., 443.; Karácsonyi János: *Szent Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig.* II. 206.

Az egyes koldulórendi kolostor gazdasági erejének lemérésére indikátort képezhetnek a falaik közt tartott tartományi közgyűlések. A gyűlésnek helyt adó kolostor azonban bizonyosan nem vállalta magára teljes mértékben az esemény megszervezésével járó költségeket. Az 1531–1561. közti évek obszerváns gyűlések jegyzőkönyvében a váradi püspök, mint pártfogó jelenik meg. Valószínű, hogy ők állták a költségek nagy részét, amint Karácsonyi is megállapította. A legnagyobb pártfogó egyértelműen Fráter György (maga is szerzetes, pálos volt) püspök volt, aki a váradi konventuálisoknak 5, a váradi obszervánsoknak 6 tartományi gyűlését patronálta.³⁰⁹

A tartománygyűlések számát alapul véve, a konventuális ferences kolostorok között a gazdasági erőssorrend így alakul ki: 1. Várad (8 gyűlés), 2. Telegd (2 gyűlés), 3. Debrecen (1 gyűlés). Az obszerváns kolostoroknál a sorrend így alakul: 1. Várad (7 gyűlés), 2. Gyula (2 gyűlés), 3. Szalárd (1), 4. Gerla (0).

A váradi kolostorok gazdasági ereje még országos viszonylatban is kiemelkedő a 15. század első felében, az élen jártak a kolostorok között. A váradi obszerváns kolostor volt 1535-ben Magyarország legnépesebb kolostora, a maga 36 szerzetesével. Emellett Gyula emelhető ki, ahol 1535 elején nem kevesebb, mint 23 szerzetes lakott.

³⁰⁹ Bunyitay Vince, Rapaics Rajmund, Karácsonyi János (Szerk.): *Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából*. II. 465–525.; Karácsonyi János: *Szent Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig*. I. 98.

KÖVETKEZTETÉSEK

Amint láthattuk, a váradi püspökség életében fontos szerepet játszottak a koldulórendi kolostorok, melyekből összesen 11 feküdt területén. Külön kiemelném Váradot, amely 4 koldulórendi kolostorával a középkori Magyarország egyik legjelentősebb városát jelentette (csak Buda, Esztergom, Győr, Kolozsvár, Pécs és Szeged rendelkezett 3 vagy 4 koldulórendi kolostorral a középkor végére).³¹⁰ A váradi egyházmegyében a koldulórendek közül a ferencesek voltak a legnépszerűbbek, 7 kolostorukkal. Ők jobban élvezték a püspökök támogatását, mint a domonkosok, akiket Debrecen rossz példájának okán, csak későn hagytak megtelepedni. Másrészt a domonkosok csak a kifejezetten városi településeket részesítették előnyben, míg a ferencesek a mezővárosokat is belakták (lásd Telegd, Szalárd, Gyula, Gerla példáját). A kolostoralapítók közül a váradi püspök mellett, a Csáky család tagjai emelhetők ki (a szalárdi obszerváns és a körösszegi domonkos kolostor alapítása). A váradi egyházmegyében a ferencesek rendkívül sok tartománygyűlést tartottak, ami azt is mutatja, hogy a rendnek erős bázisát képezték, főként a török és a protestantizmus előrenyomulásának időszakában (1530–1550-es évek).

A kevés forrás ellenére, a vizsgált kolostorok szinte minden birtoktípusra (kivéve halastavak, gyümölcsösök, erdők) és adománytípusra, jövedelem-forrástípusra szolgáltattak példát.

³¹⁰ De Cevins, Marie-Madeleine: *Az Egyház a késő-középkori magyar városokban*. 184.

Természetesen feltételezhetjük, hogy a rendházak a forrásokból megismert javakon túl többel is rendelkezettek.

A kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem Teológia Karán 2014-ben megvédett mesteri disszertációm, melyet *Fehér barátok a középkori Magyarországon - A várad-kápolnai vikariátus és perjelségei* címen írtam, a váradi egyházmegyes pálos kolostorok tekintetében jóval több gazdasági adatot nyújtott. A koldulórendek - úgy tűnik - leginkább az adományokra voltak rászorulva, mint sem jövedelmüket birtokaikból nyerték volna. Az adományból érkezett javak közül a ferencesek számára az egyházi ruházat és a kegytárgyak képezték a legnagyobb értéket és ezekre találtam a legtöbb említést a forrásokban.

Egy következő feladat lehet a váradi klarisszák gazdálkodásának megvizsgálása, ugyanis róluk talán annyi dokumentum maradt fenn, mint az összes váradi egyházmegyes koldulórendi kolostorokról együttesen.

KÖNYVÉSZET

- A Középkori Magyarország Levéltári Forrásainak Adatbázisa. <http://mol.arcanum.hu/dldf/opt/a110505htm?v=pdf&a=start>
- Barabás Samu: *A római szent birodalmi gróf széki Teleki család oklevéltára*. II. Bp., 1895.
- Batthyány Ignác: *Leges Ecclesiasticae Regni Hungariae Et Provinciarum Adiacentium*. II-III. Gyulafehérvár, 1827.
- Borovszky Samu: *A ferencziek történetéhez*. In: Történelmi Tár. 18. évf. (1895).
- Borsa Iván – C. Tóth Norbert: *Zsigmondkori Oklevéltár*. VIII. (1421). Budapest, 2003.
- Bunyitay Vince: *Adatok a XVI. század történetéhez – Második közlemény*. 476-495. In: Történelmi Tár, 10. évf. (1887).
- Bunyitay Vince, Rapaics Rajmund, Karácsonyi János (Szerk.): *Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából*. I-II. Bp., 1902-1904.
- Sabin Belu, Ioan Dani, Aurel Răduțiu, Viorica Pervain, Konrad G. Gundisch (Szerk.): *Documenta Romaniae Historica. C. Transilvania*. X. (1351-1355). Bukarest, 1977.
- Susana Andea, Lidia Gross, Viorica Pervain, Adinel Dincă (Szerk.): *Documenta Romaniae Historica. C. Transilvania*. XV. (1376-1380). Bukarest, 2006.
- Fejér György (Szerk.): *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. V/2. Buda, 1829.
- Fejér György (Szerk.): *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. VI/2. Buda, 1830.
- Fejér György (Szerk.): *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. VII/5. Buda, 1841.
- Fejér György (Szerk.): *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. VIII/2. Buda, 1832.
- Fejér György (Szerk.): *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. VIII/4. Buda, 1832.

- Fejérpataky László: *Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia* (a továbbiakban *Monumenta Vaticana*). Vatikáni magyar okirattár (Reprint kiadás). I/4. Budapest, 2000.
- Géresi Kálmán: *A nagy-károlyi gróf Károlyi-család oklevéltára*. III. Bp., 1885.
- Haan Lajos - Zsilinszky Mihály: *Békésmegyei oklevéltár számos, hazánk beltörténetére vonatkozó adatokkal - Monumenta diplomatica comitatus Békesiensis*. Budapest, 1877.
- Jakó Zsigmond: *A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei*. II. Bp., 1990.
- Kristó Gyula (Szerk.): *Anjou-kori Oklevéltár*. V. (1318–1320). Budapest-Szeged. 1998.
- Mályusz Elemér (Szerk.): *Zsigmondkori Oklevéltár*. II/1. Bp., 1956.
- Pettkó Béla: *Kapisztrán János levelezése a magyarokkal*. In: Történelmi Tár. 24. évf. (1901).
- Piti Ferenc (Szerk.): *Anjou-kori Oklevéltár*. XXII. (1338). Budapest-Szeged. 2012.
- Piti Ferenc (Szerk.): *Anjou-kori Oklevéltár*. XXIII. (1339). Budapest-Szeged. 1999.
- Piti Ferenc (Szerk.): *Anjou-kori Oklevéltár*. XXIV. (1340). Budapest-Szeged. 2000.
- Piti Ferenc (Szerk.): *Anjou-kori Oklevéltár*. XXVI. (1342). Budapest-Szeged. 2007.
- Római Magyar Történeti Intézet (Szerk.): *Monumenta romana episcopatus Veszprimiensis. A veszprémi püspökség római oklevéltára*. III. Bp., 1902.
- Szalkay László (Közli): *Verancsics Antal összes munkái*. II. Pest 1857.
- Szádeczky Lajos: *Székelly oklevéltár*. V. (1263–1603). Kolozsvár, 1896.
- Szilágyi Sándor: *Erdélyi országgyűlési emlékek (1556–1576)*. II. Bp., 1876.
- Teleki József: *Hunyadiak kora Magyarországon. Oklevéltár*. X. Pest, 1853.
- Theiner, Augustin: *Vetera monumenta historica Hungarum sacram illustrantia*. I. Romae, 1859.
- Theiner, Augustin: *Vetera monumenta Slavorum Meridionalium illustrantia*. I. Romae, 1863.
- Thomas Ripoll: *Bullarium Ordinis Fratrum praedicatorum*. IV. (1484–1549). Róma, 1732.
- Veress Endre: *Gyula város oklevéltára (1313–1800)*. Gyula, 1938.
- Wenzel Gusztáv (Közli): *Szerémi György emlékirata Magyarország romlásáról*. I. Pest, 1857.

Könyvek

- Balogh Jolán: *Varadinum - Várad vára*. II. Bp., 1982.
- Bálint Alajos: *Szeged reneszánsz kori műveltsége*. Budapest, 1975.
- Bériou, Nicole - Chiffolleau, Jacques (Szerk.): *Economie et religion: l'expérience des ordres mendiants, XIII ème -XV ème siècle*. Paris, 2009.
- Blazovich László - Géczy Lajos: *A Telegdiék pere (1568-1572)*. Szeged, 1995.
- Borzási Gyula - Dani Zoltán - Nagy Miklós: *Szalárd és vidéke, tegnap és ma*. In: Partiumi füzetek (69. szám). Nagyvárad, 2012.
- Bunyitay Vince: *A várad püspökség története alapításától a jelenkorig*. I-III. Nagyvárad 1883-1884.
- Bunyitay Vince - Málnási Ödön: *A várad püspökség története alapításától a jelenkorig*. IV. Debrecen, 1935.
- Csánki Dezső: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*. I. Budapest 1890.
- Csipes Antal: *Békés megye élete a XVI. században*. Békéscsaba, 1976.
- De Cevins, Marie-Madeleine: *Az Egyház a késő-középkori magyar városokban*. Bp., 2003.
- Derwich, Marek (Főszerk.): *Hereditas monasteriorum*. III. Wroclaw, 2013.
- Diós István (Főszerk.), Viczián János (Szerk.): *Magyar Katolikus Lexikon*. XII. (Seq-Szentl). Budapest 2007.
- Dukrét Géza: *Épített örökségünk Bihar megyében*. Nagyvárad, 2009.
- Ember Győző: *Az újratelepülő Békés megye első összeírásai 1715-1730*. Békéscsaba, 1977.
- Emődi Tamás - Borzási Gyula: *Szalárd - református templom*. In: Erdélyi műemlékek (20. szám). Kolozsvár, 1996.
- Fallenbüchl Ferenc: *Az ágostonrendiek Magyarországon*. Budapest, 1943.
- Fleisz János: *Nagyvárad várostörténete. Kismonográfia*. Nagyvárad, 2011.
- Fridrich, Urban: *Historia seu compendiosa descriptio provinciae Hungariae ordinis Minorum S. P. Francisci strictioris observantiae, militantis sub gloriosissimo titulo Sanctissimi Salvatoris* (a továbbiakban *Historia seu compendiosa*). I-II. Cassovia, 1759.
- F. Romhányi Beatrix (Főszerk.), F. Romhányi Beatrix - Laszlovszky József - Szakács Béla Zsolt (Szerk.): *Kolostorok és társaskáptalanok a középkori Magyarországon* (2., javított kiadás). Budapest, 2008. CD-ROM.
- F. Romhányi Beatrix „*A lelkiek a földiek nélkül nem tarthatók fenn.*” *Pálos Gazdálkodás*. Budapest, 2010.
- Györffy György: *Az Árpádkori Magyarország történeti földrajza*. I. Bp., 1987.
- Haan Lajos: *Békés vármegye hajdana*. I. Pest, 1870.
- Haan Lajos: *Békés vármegye történetei*. Békéscsaba, 1889.

- Harsányi András: *A domonkosrend Magyarországon a reformáció előtt*. Debrecen, 1938.
- Hermann Egyed: *A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig*. München, 1973.
- Implom József: *Gyula város története. (1214-1964)* Gyula, 1968.
- Jankovich B. Dénes (Szerk.): *Békés megye régészeti topográfiája IV/3. Békés és Békéscsaba környéke*. In: Magyarország régészeti topográfiája. X. Budapest, 1998.
- Karácsonyi János: *Békés vármegye története*. Gyula, 1896. I-III.
- Karácsonyi János: *Magyarország egyháztörténete főbb vonásaiban 970-től 1900-ig*. Nagyvárad, 1915.
- Karácsonyi János: *Szent Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig*. I-II. Bp., 1922-1924.
- Kósa Eugenius: *Antiquarii Provinciae S. Mariae in Hungaria Ordinis Minorum S. P. N. Francisci strictioris observantiae collectanea, quorum partes prima provinciam ipsam, altera modernos conventus, tertia abalienatos et desolatos exhibent, ab anno aere Christianae 1206 ad annum usque 1774*. Pozsony, 1774.
- Löhr, Gabriel Maria: *Beiträge zur Geschichte des Kölner Dominikanerklosters im Mittelalter*. I-II. Leipzig 1920.
- Maday Pál: *Békés megye története*. Békéscsaba, 1960.
- Marton József: *A keresztény középkor*. Marosvásárhely, 2005.
- Marton József: *A keresztény szerzetesség története*. Kolozsvár, 2010.
- Mályusz Elemér: *Egyházi társadalom a középkori Magyarországon*. Budapest, 2007.
- Michael Bombardi - Johann Baptist Piker: *Topographia magni Regni Hungariae*. Viennae, 1750.
- Mogyoróssy János: *Történelmi adatok Szerémi György emlékirataiból. Gyulai codex*. Gyula, 1882.
- Módy György: *A Szent András templom és a Verestoronny kutatása 1980-ban*. Debrecen, 1984.
- Ordo Fratrum Minorum - Collegium S. Bonaventurae (Szerk.): *Analecta franciscana sive Chronica Aliaque Varia Documenta ad Historiam Fratrum Minorum* (a továbbiakban *Analecta franciscana*). IV. Quaracchi, 1906.
- Péterffy Károly: *Sacra concilia Ecclesiae Romano-Catholicae in regno Hungariae celebrata ab anno Christi MXVI usque ad annum MDCCXV...* II. Bécs, 1742.
- Pfeiffer Miklós: *A domonkos rend zárdáinak vázlatos története*. Kassa, 1917.
- Puskely Mária: *Szerzetesek. A megszentelt élet 99 intézménye*. Budapest, 1990.
- Puskely Mária: *Kétezer év szerzetessége. Szerzetesség- és művelődéstörténeti enciklopédia*. I. Bp., 1998.

- Rácz Anita: *A régi Bihar vármegye településneveinek történeti-etimológiai szótára*. Debrecen, 2007.
- Révész Imre: *Debrecen lelki válsága (1561–1571)*. Budapest, 1936.
- Rupp Jakob: *Magyarország helyrajzi története fő tekintettel az egyházi intézetekre vagyis a nevezetesebb városok, helységek, s azokban létezett egyházi intézetek, püspökségek szerint rendezve. A bácsival törv. egyesített kalocsai egyházmegye*. III. Budapest 1876.
- Rusu, Adrian Andrei (Coord): *Dicționarul mănăstirilor din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș*. Cluj Napoca, 2000.
- Sass Kálmán: *Mezőtelegd története*. Nagyvárad, 1935.
- Sass Kálmán–Kupán Árpád–Varga Árpád: *Mezőtelegd története*. Nagyvárad, 1996.
- Scherer Ferenc: *Gyula város története*. I. Bp., 1938.
- Szalárdi János: *Siralmas magyar krónikája*. Bp., 1980. (Közli. Szakály Ferenc).
- Szatmári Imre (Szerk.): *Békés megye középkori templomai*. Békéscsaba, 2005.
- Szántó Konrád: *A katolikus egyház története*. I. Budapest, 1983.
- Szende Katalin: *Otthon a városban. Társadalom és anyagi kultúra a középkori Sopronban, Pozsonyban és Eperjesen*. Budapest, 2004.
- Todeschi, Giacomo: *Franciscan Wealth. From Voluntary Poverty to Market Society*. New York, 2009.

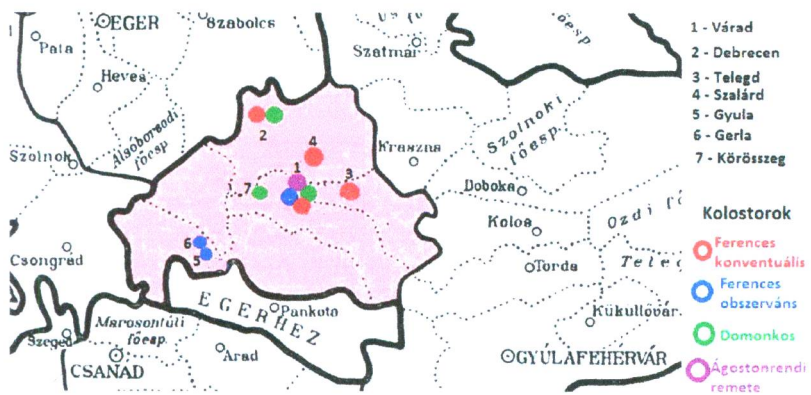
Tanulmányok

- Alexandru Avram: *Fortificații medievale*. In: Ioan Godea, Elena Grigorescu (Szerk.): *Biharea. Culegere de studii și materiale de etnografie și artă*. Nagyvárad, 1973.
- Balogh Jolán: *Andrea Scolari váradi püspök mecénási tevékenysége*. In: *Archeológiai Értesítő*. XL. 1923–1926.
- Bukala, Marcin: *Mendicant Friars and Medieval Notions and Ideas of Economic Life: “Oeconomica Dominicana” and “Franciscana”, and Particularities of Central Europe*. In: H. Specht u. R. Andraschek-Holzer (Hgg.), *Bettelorden in Mitteleuropa: Geschichte, Kunst, Spiritualität*. Sankt Pölten, 2008.
- Emődi Tamás: *Előzetes jelentés a váradi konventuális ferencrendi kolostor kutatásáról*. In: Haris Andrea (Szerk.): *Koldulórendi építészet a középkori Magyarországon – Tanulmányok*. Budapest, 1994.
- Emődi Tamás: *Mănăstirea franciscanilor conventuali din Oradea*. In: *Ars Transilvaniae*. VII. 1997.
- Érdújehelyi Menyhért: *Kutatásaim a római levéltárakban*. In: *Katholikus Szemle*, 10 évf. (1896). 4. sz.

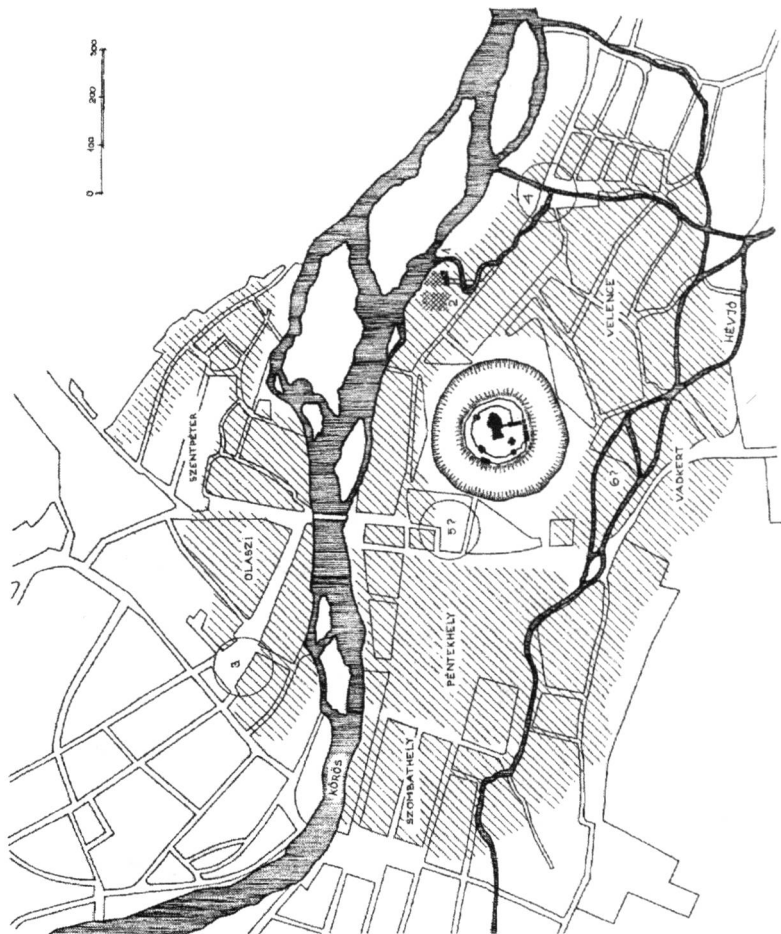
- Knauz Nándor: *Régi egyházi ékszerek*. In: Magyar Sion, 2. évf. (1864) 3. sz.
- Krisztik János: *A békésmegyei régi kolostorok*. In: A Békés vármegyei Régészeti és Művelődéstörténeti Társulat Évkönyve. XV (1890/1891).
- F. Romhányi Beatrix: *Ágostonrendi remeték a középkori Magyarországon*. In: Aetas 20. évf. (2005) 4. sz.
- F. Romhányi Beatrix: *A középkori egyházi intézmények gazdálkodása*. In: Ferenczi László - Laszlovszky József - Szabó Péter (szerk.): *Magyar középkori gazdaság- és pénztörténet. Jegyzet és forrásgyűjtemény*. Budapest, 2007.
- F. Romhányi Beatrix: *A koldulóbarátok szerepe a XV-XVI. századi vallási megújulásban*. In: F. Romhányi Beatrix, Kendeffy Gábor (szerk.): *Szentírás - hagyomány - reformáció*. Budapest, 2009.
- F. Romhányi Beatrix: *Domonkos kolostorok birtokai a késő középkorban*. In: Századok 144 (2010).
- F. Romhányi Beatrix: *Adalékok a soproni ferences kolostor gazdálkodásához*. In: Soproni Szemle 64 (2010).
- F. Romhányi Beatrix: *A só mint alamizna a középkori Magyarországon*. In: Orpheus Noster 4/3 (2012).
- F. Romhányi Beatrix: *Kolduló barátok, gazdálkodó szerzetesek. Koldulórendi gazdálkodás a késő középkori Magyarországon*. Doktori értekezés tézisei. http://real-d.mtak.hu/688/1/dc_702_13_tezisek.pdf. Letöltés ideje: 2015.01.28.
- Fügedi Erik: *Koldulórendek és városfejlődés Magyarországon*. In: Fügedi Erik: *Kolduló barátok, polgárok, nemesek. Tanulmányok a magyar középkorról*. Budapest, 1981.
- Fügedi Erik: *A szerzetesrendek a középkori Magyarországon*. In: Somorjai Ádám - Zombori István (Szerk.): *A katolikus egyház Magyarországon*. Bp., 1991.
- Horváth Sándor OP: *A Szt. Domonkos rend múltjából és jelenéből*. Budapest, 1916.
- Jaczkó Sándor: *Debrecen középkori egyházi állapota és vallási élete*. In: Bárány Attila, Papp Klára, Szálkai Tamás (Szerk.): *Debrecen város 650 éves. Várostarténeti tanulmányok*. Debrecen, 2011.
- Jakó Zsigmond: *Várad helye középkori könyvtártörténetünkben*. In: Jakó Zsigmond: *Írás, könyv, értelmiség (Tanulmányok Erdély történelméhez)*. Bukarest 1977.
- Jankovich B. Dénes: *A gyula-törökzugi templom feltárása*. In: Békési Élet 17. évf. (1982), 4. sz.
- Kutnyánszky Ildikó: *A koldulórendek és építészetük az Árpád-kori Magyarországon*. In: Rostás Tibor - Simon Anna (Szerk.): *Tanulmányok Tóth Sándor 60. születésnapjára*. Budapest, 2000.

- Mályusz Elemér: *Az ágostonrend a középkori Magyarországon*. In: Egyháztörténet, 1. évf. (1943) 4. sz.
- Módy György: *Franziskaner und Dominikaner in Debrecen bis zur Reformationszeit*. In: A debreceni Déri Múzeum évkönyve (1992/93). Debrecen, 1994.
- Szatmári Imre: *Gyula középkori ferences temploma és kolostora*. Haris Andrea (Szerk.): *Koldulórendi építészet a középkori Magyarországon – Tanulmányok*. Budapest, 1994.
- Szende Katalin: „*Civitas opulentissima Varadiensis*.” *Püspöki székhely és városfejlődés a középkori Váradon című írásához*. In: Zsoldos Attila (Szerk.): *Nagyvárad és Bihar a korai középkorban. Tanulmányok Biharország történetéről*. Nagyvárad, 2014.

MELLÉKLETEK

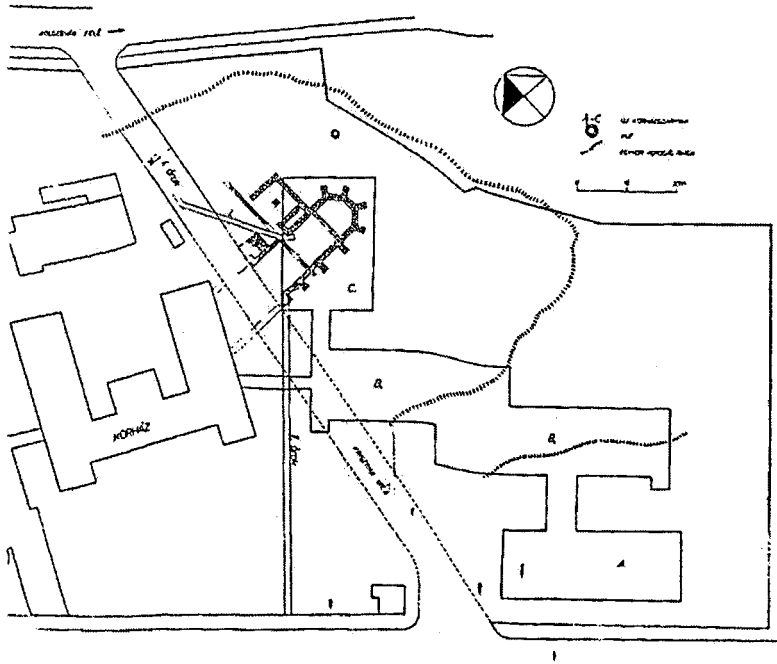
A váradi püspökség középkori koldulórendi kolostorai

10. Várada középkori kolostorainak és plébániáinak helyszínrajza.
Jelmagyarázat: 1. Szent Ferenc konventuális kolostor (1298) 2. Begina kolostor (1318) 3. Szent Miklós ágostonos kolostor (1339) 4. Szent Anna Klarissza kolostor (1342) 5. Szentlélek obszerváns kolostor (1490) 6. Mindenszentek domonkos kolostor (1490-93)

Várada középkori kolostorai

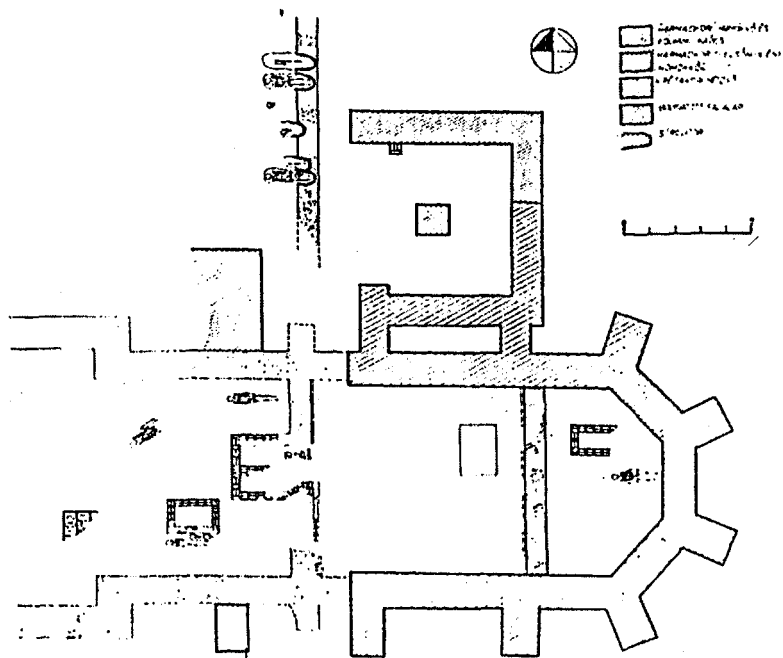
(Emödi Tamás: *Előzetes jelentés a váradi konventuális ferencrendi kolostor kutatásáról*. In: Haris Andrea (Szerk.): *Koldulórendi építészet a középkori Magyarországon - Tanulmányok*. Budapest, 1994. 403.)

1. Az előkerült kolostorrész helyszínrajza.

A váradi konventuális kolostor helyszínrajza

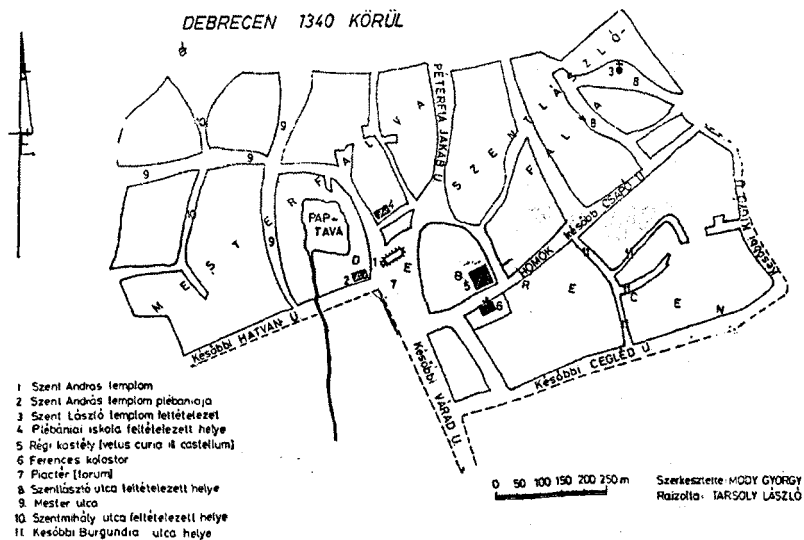
(Emódi Tamás: *Előzetes jelentés a váradi konventuális ferencrendi kolostor kutatásáról.* In: Haris Andrea (Szerk.): *Koldulórendi építézet a középkori Magyarországon - Tanulmányok.* Budapest, 1994. 396.)

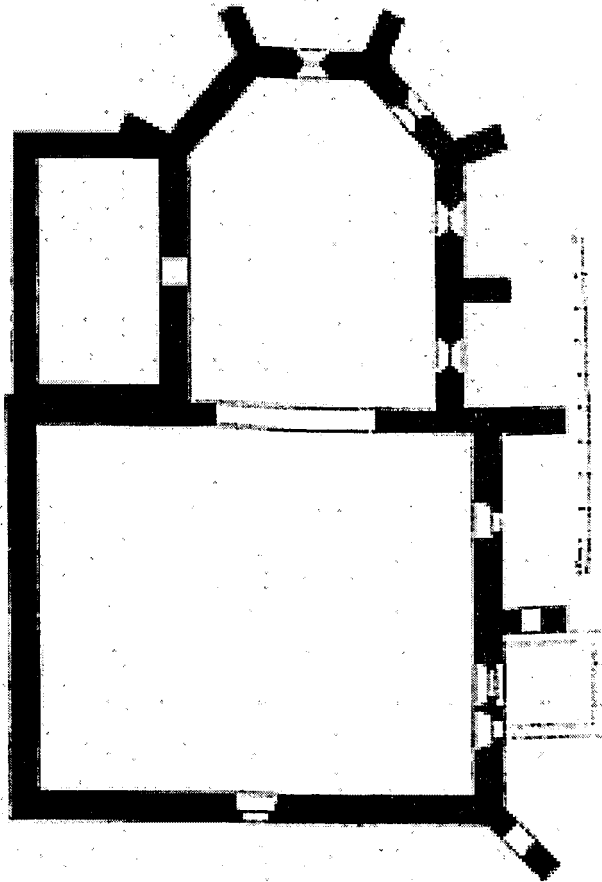
2. Az előkerült falak periodizációs alaprajza.

A váradi konventuális kolostor alaprajza

(Emődi Tamás: *Előzetes jelentés a váradi konventuális ferencrendi kolostor kutatásáról*. In: Haris Andrea (Szerk.): *Koldulórendi építészet a középkori Magyarországon - Tanulmányok*. Budapest, 1994. 397.)

Debrecen 1340 körül
(6. számmal feltüntetve a ferences konventuális kolostor)
(Módy György: *A Szent András-templom és a Verestorony kutatása 1980-ban.*
Debrecen, 1984. 80.)

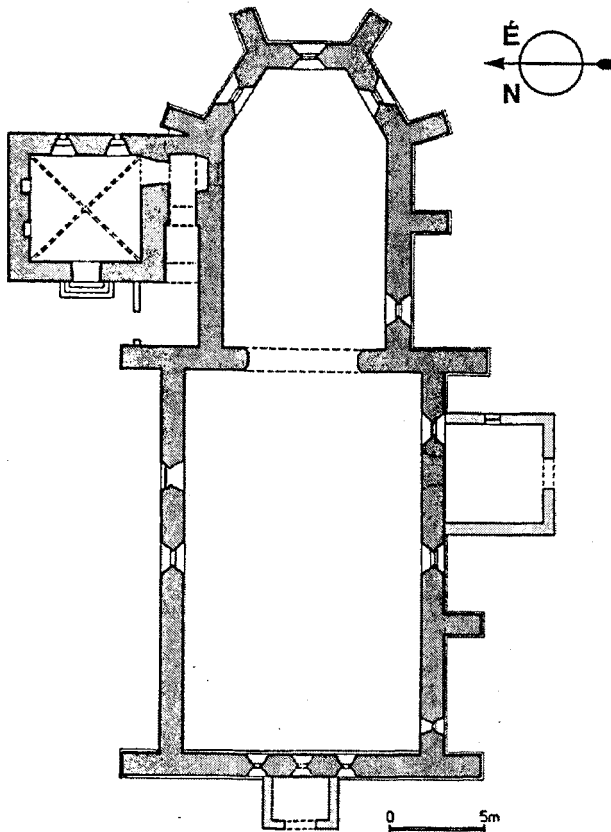
**A telegdi református (talán egykori konventuális ferences)
templom alaprajza**
(Bunyitay Vince: *A váradi püspökség története alapításától a jelenkorig*. III.
Nagyvárad 1883-1884. 430.)

A telegdi református templom

Telegdi református templom – a három magyar szent –
Szent István, Imre és László freskója

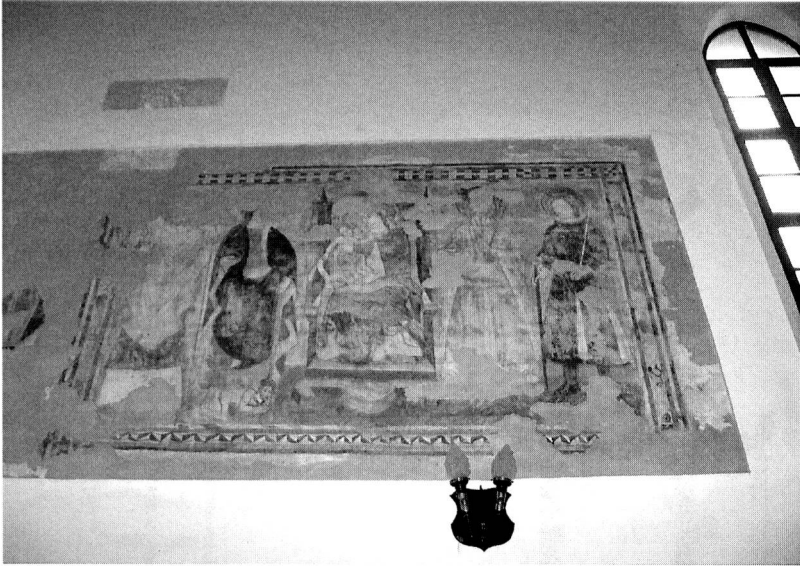
■ 15. század; 15th century
□ 1820

A szalárdi református (egykori obszerváns ferences) templom alaprajza

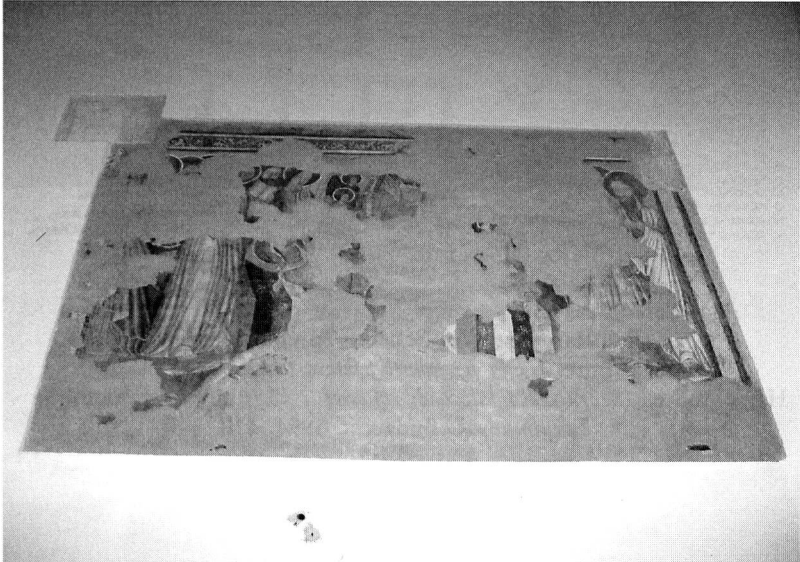
(Emődi Tamás - Borzási Gyula: *Szalárd - református templom.*
In: Erdélyi műemlékek (20. szám). Kolozsvár, 1996. Melléklet.)

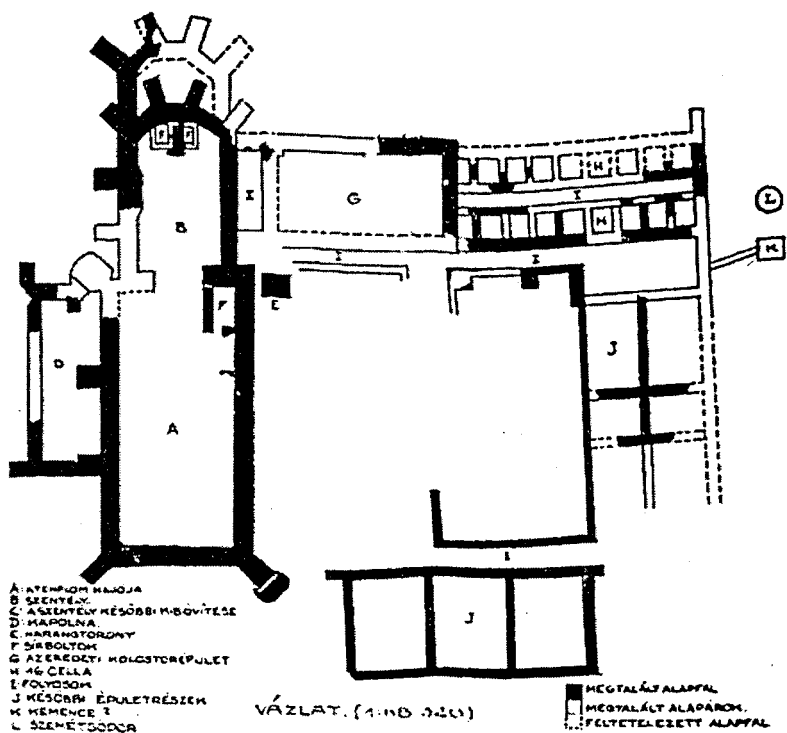
A szalárdi református templom

A szalárdi református templom – délnyugati képmező (falfestmény)

A szalárdi református templom – északi képmező (falfestmény)

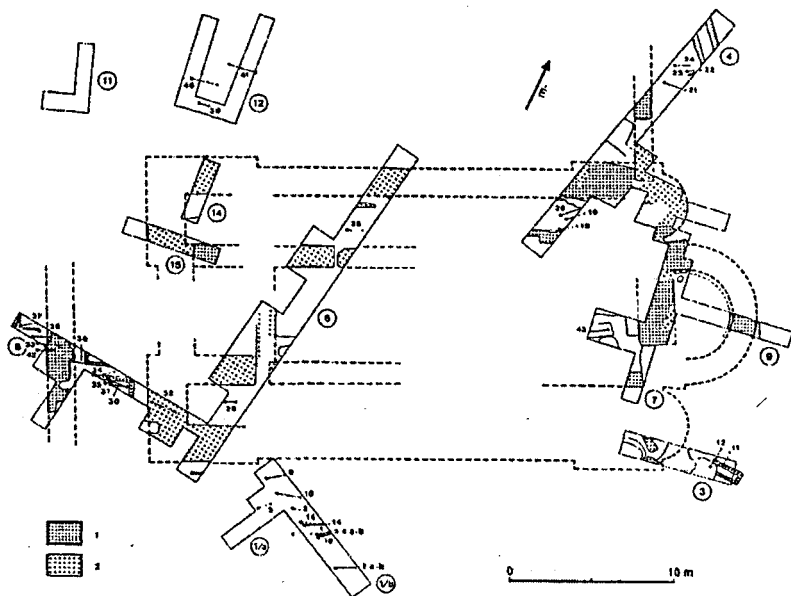

A gyulai obszerváns ferences kolostor és templom alaprajza
 Implom József és Scherer Ferenc nyomán

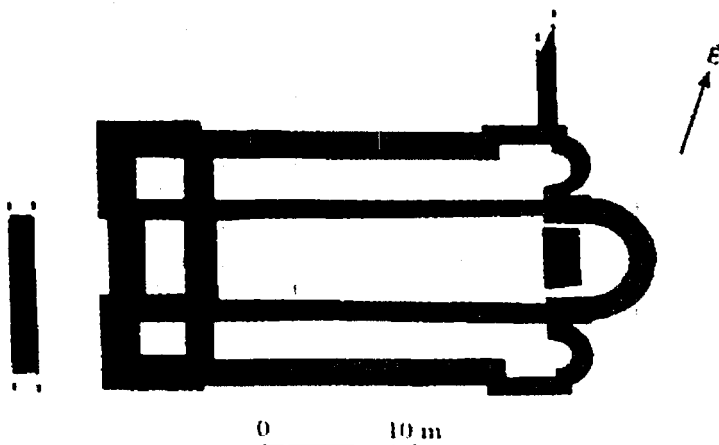
(Szatmári Imre: *Gyula középkori ferences temploma és kolostora.*
 Haris Andrea (Szerk.): *Koldulórendi építészet a középkori Magyarországon -
 Tanulmányok.* Budapest, 1994. 410.)

A gyulai ferences romkert

A gerlai templom ásátási alaprajza
(Jankovich B. Dénes (Szerk.): *Békés megye régészeti topográfiája IV/3. Békés és Békéscsaba környéke.* Budapest, 1998. 411.)

A gerlai templom rekonstruált alaprajza
(Szatmári Imre (Szerk.): *Békés megye középkori templomai.* Békéscsaba, 2005.)

Körösszeg várának lakótornya

TARTALOM

Előszó	5
Koldulórendek - Ferenc-, Domonkos-, Ágoston-rendi remeték - a középkori Magyarországon	9
A püspökség középkori Ferenc-rendi kolostorai	21
A váradi konventuális ferences kolostor	21
A váradi obszerváns ferences kolostor	36
A debreceni konventuális ferences kolostor	44
A telegdi konventuális ferences kolostor	49
A szalárdi obszerváns ferences kolostor	53
A gyulai obszerváns ferences kolostor	63
A gerlai obszerváns ferences kolostor	72
Középkori Domonkos-rendi kolostorok	76
A debreceni kolostor	76
A körösszegi domonkos kolostor	78
A váradi-velencei kolostor	79
Középkori Ágoston-rendi remetekolostorok	83
A váradi-olaszi remetekolostor	83
A koldulórend kolostorainak gazdálkodása és a nekik tett adományok	86
Következtetések	102
Könyvészet	105
Mellékletek	113

A Partiumi füzetek könyvsorozatában eddig megjelent munkák:

1. Borbély Gábor - Csernák Béla: *Bihar*
2. Kordics Imre: *Sírok, sírjelek a Várad-Olaszi temetőben*
3. Péter I. Zoltán: *Félicsfürdő*
4. Dánielisz Endre: *Nagyszalonta - városismertető*
5. Benedek Zoltán: *Nagykároly - református templom*
6. Bessenyei István: *Sarmaság*
7. *Hol sírjaink domborulnak - partiumi temetők* (gyűjteményes kötet)
8. Major Miklós: *Szilágyság - tájak, műemlékek, emlékhelyek*
9. Dukrét Géza - Péter I. Zoltán: *Püspöksfürdő*
10. Dánielisz Endre: *„Csonkatorony nyúlik a felhőbe...”*
11. Bunyitay Vince - Fodor József: *Székesegyházi Bazilika - Nagyvárad*
12. Alexandru Pop: *Varadinum - a vizek határolta város és vár*
13. *A szabadságharc zászlaja alatt* (gyűjteményes kötet)
14. Jancsó Árpád: *Rajtuk taposunk - A Bánság útjai a 19. században*
15. Kupán Árpád: *Mezőtelegd iskolatörténete*
16. Csilik József: *István király Szent Jobbja és Szentjobb község története*
17. Emódi János: *Erdélyi barlangfeliratok a 16-20. századból*
18. Szabó István: *Ottomány* (kismonográfia)
19. Csorba Mihály: *Érsemjén* (kismonográfia)
20. *Turulmadaras emlékműveink* (gyűjteményes kötet). Összeállította Dukrét Géza
21. Dr. Mózes Károly: *A nagyváradi egészségügyi oktatás történetéből*
22. *Rév, Erdély sziklakapuja*
23. *A műemlékvédelem fölöttébb szükséges voltáról.* Évkönyv. Összeállította Dukrét Géza
24. Nánási Zoltán: *Dr. Andrásy Ernő az Érmellék utolsó polibisztor*
25. *Nagyvárad tudós püspökei*
26. György Irén: *Szalacs* (kismonográfia)
27. Antal Béla: *Bibarpüspöki*
28. Balláné Bakó Erzsébet - Török Ferenc: *Albis* (kismonográfia)
29. Pásztai Ottó: *„Aki fényt hagyott maga után...”*
30. Péter I. Zoltán: *Nagyvárad római katolikus székesegyháza*
31. Kiss Kálmán: *Egri község* (kismonográfia)
32. Dr. Mózes Teréz: *A révi fazekasság monográfiája*
33. Emódi János - Varga Árpád: *Telegdi sírkövek, emléktáblák*

34. Jósa Piroska: *Ezüstös gépmadarak szárnyán érkezett a halál*
35. Dukrét Géza: *Emlékművek, emléktáblák Bihar megyében*
36. Anzik Albert: *Livada - Sárközújlak*
37. Bozsóky Krestyán Ilona: *A temesvári iparoktatás kezdeteiről*
38. Dukrét Géza: *Hegyköz (történeti monográfia)*
39. Kormányos László: *Városfejlesztés Nagyváradon a 20. század elején*
40. Dukrét Géza: *A bibari turizmus története*
41. Velcsov Margit: *Bartók Béla és Nagyszentmiklós*
42. Szilágyi József: *Tóti község monográfiája*
43. Kovács Rozália: *Érmibályfalvi temetők*
44. Dukrét Géza - Péter I. Zoltán: *Nagyvárad városismertető*
45. Kupán Árpád - Dukrét Géza: *1956 emlékezete Biharban*
46. *Bartók Nagyváradon a helyi sajtó tükrében.* Összeállította Thurzó Sándor
47. Kupán Árpád: *A mozi évszázada Nagyváradon*
48. Gavallér Lajos: *Micske a helynevek tükrében*
49. Péter I. Zoltán: *Nagyvárad műemlék épületei*
50. *Nagyvárad ipartörténete*
51. Jósa Piroska: *Bihari sorsok, a változó időben*
52. Ujj János: *Arad építészeti emlékei*
53. Pávai Gyula: *Mesélő aradi házak*
54. Dukrét Géza: *Emlékművek, emléktáblák Bihar megyében*
55. *Épített örökségünk, a helytörténeti kutatás tükrében.* Összeállította: Dukrét Géza
56. Orosz Otília Valéria: *Műemlék orgonák az Érmelléki Református Egyházme-
gyében*
57. Borbély Gábor: *Szőlő és bor az Érmelléken*
58. *A Bölcstől a Síríg - 250 éve született Kazinczy Ferenc*
59. Kiss Kálmán: *Túrterebees egyház- és iskolatörténete*
60. Szentjóby Szabó Andor: *Ottomány szülöttje, Kufstein halottja*
61. S. Németh Katalin: *Vigyázó kövek*
62. Kupán Árpád: *Párbuzamos életrajzok*
63. Papp Attila: *Az én Margittám. Érzelmes városmonográfia*
64. Ványai Mária: *Hidak a viharlámpa fényében*
65. Szilágyi István: *Csillagváros visszavárta katona fiát*
66. Péter I. Zoltán: *Szeccszíós építészet Nagyváradon*
67. Péter I. Zoltán: *Nagyvárad városháza*
68. *Római katolikus intézetek Nagyváradon*
69. Borzási Gyula, Dani Zoltán, Nagy Miklós: *Szalárd és vidéke, tegnap és ma*

70. Kupán Árpád: *Nagyvárad nagy változásainak vezéregyéniségei*
71. Dr. Szatmáry Ferenc: *A Királybádogmelléki Református Egyházkerület székház-
perének kilencéves története*
72. Makai Zoltán: *Szemelvények Bihar megye és térsége ipartörténetéből*
73. Sütő Éva: *Érmellék, szerelmem. Honismereti riportok*
74. Kovács Rozália: *Utak a múltba. Helytörténeti és néprajzi tanulmányok
Érmihályfalváról*
75. *Megmaradásunkért. A Partiumi és Bánsági Múemlékvédő és Emlékhely
Társaság két évtizede*
76. Emődi János, Wilhelm Sándor, Sándor Mária: *A margittai fazekasság*
77. Kiss Kálmán: *Túrterebes földrajzi neveinek története*
78. Péter I. Zoltán: *A nagyváradai vár építészettörténete*
79. Fazekas Lóránd: *Ódon sírkertek ösvényein*
80. Wilhelm Sándor: *Tanulmányok az Érmellékről*
81. Kordics Imre: *Nagyvárad jelentősebb utcanevei 1940-1944 között*
82. Dukrét Géza: *Síter - adalékok történetéhez és népismeretéhez*
83. Kiss Kálmán: *Csűrű Bálint és a szamosháti tájnyelv*

